PRINCIPII

DE

FILOSOFIA

PRELUCRATE

DE

I. GENADIU ENACÉNU

PENTRU USUL SCOLELOR SECUNDARE DIN ROMÂNIA ȘI APROBATE LA PROGRAMA IN VIGORE

BUCURESCI
TIPOGRAFIA LUCRĂTORILOR ASSOCIAȚI
12, PASSAGIUL ROMAN 12.
1868.

Lav: 16628.

PRINCIPII

DE

FILOSOFIA

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREȘTI
324964

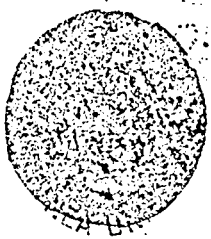

PRELUCRATE

DE

I. GENADIU ENACÉNU

PENTRU USUL SCOLELOR SECUNDARIĬ DIN ROMÂNIA, ȘI APROPRIATE LA PROGRAMA IN VIGORE

22227

BUCURESCI
TIPOGRAFIA UVRIERILOR ASSOCIATI
12, PASSAGIUL ROMAN 12.
1868.

1(02)=59

16628

ONTROL 1953

Re 64/06

1953

1961

D

B.C.U.Bucuresti

C22227

GIUNIME ROMĂNA STUDIÓSĂ!

Motivând tu ocupatiunile mele cu filosofia, ca profesoriu in seminariul de Bucurescĭ, şi presentând, dupre mine mai multe garantiĭ şi sperante pentru venitoriul şi prosperitatea patriei comune, tie ĭţĭ dedic aceste *principiĭ de filosofiâ*, care, fiind menite pentru tine, suntŭ tot-o-datâ şi cele intiĭ frupte a estenelilor mele intelectuale. Ele trebue sê fie considerate de tine şi primite, ca o proaducere şi unŭ semnŭ de consideratiune. Fiĭ decĭ, giunime studiósâ, demnâ de consideratiunea ce am pentru tine, şi nu degiucă sperantele mele . . .

Autoriul.

PREFAȚĂ

Pentru ca posteritatea sĕ fie maĭ putin ilusoriă şi genaratiunea venitóriă sĕ se deprindă chĭar din scólă a lucra pentru unŭ scopŭ, trebue ca noĭ, ceştĭ maturĭ, sĕ fimŭ maĭ meditatoriĭ, şi sĕ nu privâmŭ şi învețâmêntul secundariu de o minte, care, plânând pre de a supra, ar dirige şi ar conduce atât suma obĭectelor, cât şi pre fiecare scienţă la scopul, ce ea trebue sĕ aĭ bâ in scólă. Precum de la scopul, aŭ lipsa de scopŭ, sub care se crescŭ c opiiĭ in casa părintéscă, depinde moralitatea şi credinţele lor speculative, cu care se presintă in scólă, ba de multe orĭ şi in societate, aşa cu scopul, aŭ lipsa de scopŭ a uneĭ scóle, se determină venitoriul uneĭ tinerimĭ in societate.

Dacă scóla, in care unŭ tînerŭ se educă, are unŭ scopŭ precisŭ şi determinaţŭ, şi fie-care profesoriu cu obĭectul sŭŭ tinde cu sânteniă la realisarea şi esecutarea aceluĭ scopŭ, atunceĭ elevul aceleĭ scóle, terminând cursul învĕţâmêntuluĭ secundariu, ese în societate cu o sumă de cunoscinte, care, departe de a sĕ opune credintelor şi ordinuluĭ de lucrurĭ, ce domină societatea, fĭ servescŭ maĭ ales spre perceperea lor, şi îl punŭ in posiţiune, ca şi el in societate sĕ prescrie unŭ scopŭ intreprinderelor sale şi sĕ alégă miĭlócele, ce 'l ar conduce la realisarea luĭ. Dacă insĕ scóla nu are nicĭ unŭ scopŭ generalŭ, aŭ cel putin unŭ scopŭ eronatŭ, şi fie-care obĭectŭ se propune in absenţă de unŭ scopŭ particulariu, ce ar conduce la scopul generalŭ a scóleĭ, aŭ sĕ propune, dând fie-care profesoriu obĭectuluĭ respectivŭ o intindere maĭ intinsă, aŭ chiar şi maĭ restrinsă, de ace

cerută de scopul scóleĭ, atuncĭ elevĭĭ, absolventĭ in o asemine scólâ, devinŭ in societate ómenĭĭ ceĭ maĭ capricioşĭ şi carĭĭ, ne fiind instruitĭ intr'unŭ scopŭ, nu potŭ intelege nicĭ eĭ scopul institutiunelor esistânde a societâteĭ, şi tindŭ ne'ncetatŭ la reforme, private de totŭ scopul. Acéstâ positiune a gĭunimeĭ nóstre in fața realitâteĭ m'aŭ făcutŭ tot-de-una, sê medites serios asupra scopuluĭ scólelor nóstre secundarie, precum şi asupra miḑlócelor, ce ar conduce la acel scopŭ; m'aŭ făcut, ca sê nu pot prescrie altŭ scopŭ scólelor secundariĭ, de cât acela de a forma bunĭ cetățenĭ, demnĭ laicĭ şi clericĭ de positiunea lor socială, şi ómenĭ, carĭĭ maĭ bine, de cât vulgul, ar percepe scopul institutiunelor nóstre, şi percepêndu-le, lér respecta şi lér tiné, ca pre nisce deposite, ce compunŭ fondul societâteĭ nóstre române.

Nu socoti, lectorĭule, câ prin acésta eŭ aşĭ voi sê inchid pre gĭunimea română intre murĭĭ Chineĭ, şi aşĭ privao de cunoscentele necesarie şi de diferitele teorĭĭ scientifice, de care tine contŭ istoria fie-cârĭa sciente. Eŭ voesc contrariul, şi in puterea regulelor pedagogice, ca gĭunimea nóstră sê învețe maĭ intiiŭ cele, ce'l incungĭură, sê percépâ principiele şi scopul scientelor, ce esplică institutiunele sale sociale, şi atuncĭ numaĭ sê trécă la diferitele teorĭĭ a sciinteĭ, care îĭ represintă nu atâta realitatea, precât posibilitatea lucruluĭ. Eŭ voesc, ca numaĭ dupô ce gĭunimea română va face unŭ cursŭ secundariŭ, unŭ cursŭ micŭ enciclopedicŭ, care ar avé de scopŭ a o face sê percépâ realitatea şi scopul moduluĭ esistând de viață, numaĭ, ḑic, dupô unŭ asemine cursŭ, sê pótâ trece la teoriele şi directiunele diferitelor sisteme filosofice, care cu tempul îĭ potŭ da şi dreptul de reformatore! . . . Pônê atuncĭ insê eŭ cer imperios, ca gĭunimea română sê fie instruită in realitate şi numaĭ în realitate; şi tot-o-datâ sê câutâmŭ, ca nu numaĭ esistența fie-cârĭa scienți in programa imvețâmêntuluĭ secundariu sê corespundê cu scopul acestuĭ imvețâmêntŭ, ci chĭar şi materiele, ce compunŭ pre fiecare scienți, precum şi modul espunereĭ fie-cârĭa scienți trebue sê corespundê in totul cu desvoltarea elevilor, pentru care scóla îşĭ propune unŭ scopŭ de realisatŭ. De aicĭ necesitatea şi regula pedagogică, ca fie-care profesoriu sê fie cu atentiune atât asupra materielor, ce intră in scienți, destinată pentru studiul elevilor imvețâmêntuluĭ secundariu, cât şi asupra moduluĭ şi metódeĭ de espunere.

Dacă aceste doŭe conditiunĭ suntŭ necesarie in espunerea fie-câ-

ria scienţă şi chiar in espunerea fie-căruia lucru, ce voimŭ a'l comunica altora, apoĭ cu atâta maĭ necesariŭ şi maĭ imperios se cere realisarea acestor conditiunĭ in espunerea unuĭ manualŭ de filosofiâ. Când in o scienţâ óre-care nu se face o alegere nemeritâ a materielor, ce o compunŭ şi nu se espunŭ aceste materiĭ comform regulelor pedagogice, atunceĭ totŭ resultatul se mârginesce in perderea de tempŭ a gĭunimeĭ şi nimic maĭ mult. In filosofiâ insê resultatele concadŭ numaĭ atunceĭ, când cartea, ce servâ de manualŭ, nu este espusâ dupre regulele pedagogice, deduse din principiul *naturalitâteĭ*. Aicĭ trebue bine meditatŭ materialul, ce intrâ in compunerea unuĭ manualŭ şi trebue studiatŭ atât in principiele, cât şi in consecintele sale. Intr'unŭ manualŭ de filosofiâ, destinatŭ pentru imvĕţâmêntul sncundariu, nu suntŭ de preferatŭ sistemele ilusorie şi novismul in manuale este, dupre mine, maĭ blamabilŭ, de cât ignorenţa; fiind câ resultatele ignorenţeĭ se manifestâ numaĭ in simplitatea natureĭ, in óre ce novismul din manuale, şi esprimându-mê maĭ precis, novismul din manualele nerŭmegate este seminŭ cu furiositatea şi fortuna, ce rumpe şi sfaramâ totŭ, ce'ĭ prestâ...

Aceste şi alte consideratiunĭ şi maĭ grave m'aŭ făcutŭ şi pre mine, ca in formularea unuĭ manualŭ, aŭ a unor *principiĭ de filosofiâ*, destinate pentru imvĕţâmentul enciclopedicŭ secundariu, sê daŭ preferinţâ din tóte sistemele, ce ni presintâ istoria filosofieĭ, sistemeĭ, cunoscute cu numele de eclecticâ. Acéstâ sistemâ, plecând de la unŭ puntŭ de impâcare a esperienteĭ cu ratiunea purâ, satisface pre cât cerintele scienteĭ, tot pre atâta şi realitatea; adicâ ordinul de lucrurĭ, ce dominâ astâdĭ societâtile umane. Nu voesc prin aceste a spune, câ D. Cusin, prin sistema eclecticâ aŭ imventatŭ pétra filosoficâ, ce câutatâ cu atâta ardóre de filosofiĭ teologĭ a evuluĭ meţiu; aŭ câ eclectismul este sistema, ce impacâ filosofia cu teologia. Aceste tendinte şi aspiratiunĭ suntŭ demne numaĭ de filosofia scolasticâ şi lumea astâdĭ aŭ incetatŭ de a sê maĭ incerca, ca sê impace doŭe sciente, ce aŭ punturile lor de plecare diferite; ea nu se maĭ ocupâ şi nu cautâ maĭ mult de a identifica aŭ a arăta diferinţa dintre revelaţiunea testimonialâ şi ce rationalâ; ea, cu o vorbâ, astâdĭ cautâ sê impace numaĭ teoria cu pratica şi aruncâ departe totŭ feliul de fantasme teoretice, care se opunŭ vieteĭ sociale şi suntŭ produse de o imaginatiune arabicâ... Eca in putine vorbe diferinţa şi tot-o-datâ causa, pentru care este preferabilâ pentru imvĕţâmêntul

secundariu sistema eclecticâ naentea celeĭ egeliene şi cantiene, precum şi a sistemelor Herbart şi Beneche. Sistema eclecticâ, maĭ repet, este o sistemâ de filosofiâ practicâ, şi impacâ cerintele minteĭ cu cele ale inimeĭ, şi dupre mine numaĭ o asemine sistemâ póte comveni cu scopul scóleĭ secundariâ, ce îşĭ propune a forma şi a produce ómenĭ buniĭ pentru societate şi cetâtenĭ, cariĭ sê'şĭ cunóscâ demnitatea sa umanâ şi civicâ.

Pre lôngâ aceste trebue a mai lua in consideratiune şi acea, câ sistema filosofieĭ eclectice dominâ astâdĭ in tóte manualele scólelor secundariĭ a Francieĭ; şi manualele Delavigne, Jules Simon şi Ch. Jourdain se schimbâ astâdĭ in scólele secundariĭ numaĭ de a fi înlocuite unul prin altul. Unŭ singur manualŭ de filosofiâ am vêdutŭ şi eŭ, formulatŭ dupre sistema egelianâ, cu destinatiunea de a servi, ca carte didacticâ pentru imvêtâmêntul secundariu, in care logica era privitâ ca o scientâ curat realâ şi legile, privitóre pre ratiune, eraŭ impuse şi însuşĭ realitâteĭ obiective; dar e de observatŭ, câ acest manualŭ n'aŭ obtinutŭ, decât treĭ cursurĭ scolariĭ şi indatâ aŭ manifestatŭ resultatele cele maĭ neasceptate; şi pentru acésta aŭ şi fost inlocuitŭ prin unŭ altŭ manualŭ, basatŭ pre principiele filosofieĭ eclectice. Eca incâ o seriâ de argumente in favórea sistemeĭ eclectice, relativ la preferinta acesteĭ sisteme în raportŭ câtrê imvêtâmentul secundariu; care insê argumente potŭ sê aîbâ maĭ mare importantâ pentru aceĭ, ce s'aŭ deprinsŭ a nu vorbi, decât pre basa autoritâtilor, şi a nu lucra, decât imitând pre altiĭ!...

Aceste in raportŭ câtrê materialul aŭ sistema, ce trebue sê domine in manualele de filosofiâ, destinate pentru imvêtâmêntul secundariu; dar e de notatŭ şi acea, că unŭ manualŭ de filosofiâ trebue sê tină contŭ şi de modul espunereĭ materielor sale.

Nu este de agĭuns numaĭ, ca sê studiemŭ in principiele şi consecintele sale materialul, destinatŭ pentru imvêtâmentul secundariu; nu trebue sê tinemŭ contŭ numaĭ de resultatele practice, ce póte aduce o sistemâ aŭ alta, propusâ in institutele secundariĭ; trebue pre lôngâ aceste sê fimŭ cu atentiune asupra moduluĭ espunereĭ materialuluĭ; trebue ca in espunerea sitsemeĭ filosofice, destinate maĭ ales pentru imvêtâmêntulŭ secundariu, sê tinemŭ contŭ şi de desvoltarea elevilor, pentru care este menitŭ manualul nostru, şi sê espunemŭ materiele date, comform regulelor pedagogice, prescrise pentru asemine materie. Cu alte vorbe, trebue sê

aruncâmŭ de deasupră-ne pretentiunea şi intentiunea de a face din filosofiă o scienţă, menită numaĭ pentru spiritele priviligéte; trebue sĕ espunemŭ materiele filosofieĭ ast-feliŭ, incât sĕ facemŭ a percepe şi elevul, că filosofia de şi e o scienţă, ce se ocupă maĭ mult cu generalitatea, işĭ are insĕ inceputul sŭŭ in realitate, şi nu se basasĕ, de cât pre faptele şi cunoscentele particularie, de care acum şi elevul dispune.

Intentiunea de a face din aceste *principiĭ de filosofiă* o scienţă aptă pentru tóte spiritele de unŭ sciutŭ gradŭ de desvoltare, şi dorinţa de a vidé pre gĭunimea nóstră, ocupându-sĕ cu interesŭ şi plăcere de studiul filosofieĭ, m'aŭ făcutŭ, ca in espunerea părtilor filosofieĭ, ce presintŭ publiculuĭ, sĕ tin contŭ de desvoltarea scientifică a elevilor, pentru care este menitŭ acestŭ manualŭ şi sĕ espun materiele luĭ, comform regulelor pedagogice. Este constatatŭ astăḑĭ de pedagogia, ce plécă de la principiul naturalităteĭ, că omul nu se instruesce, decât păşind in desvoltarea sa gradatŭ, şi nu cunósce obĭectele, situate intr'o departare óre-care de la dânsul, pônĕ ce maĭ intiiŭ nu studiasĕ pre cele, ce'l incungiură; şi nu póte trece la acea, ce e abstratŭ şi generalŭ, pônĕ ce maĭ intiiŭ nu se familiarisasĕ cu concretul şi nu cunósce in deagĭuns acea, ce este particularĭu. Acéstă regulă pedagogică, fiind dedusă din insuşĭ legile naturalĭ a desvoltăreĭ omului, 'mĭaŭ impusŭ şi mie, ca in espunerea atât a psicologieĭ cât şi a logicieĭ, ce presint, sĕ nu trec la definitiunile diferitelor capacităţĭ şi facultăţĭ spirituale şi sĕ nu mĕ incerc a caracterisa o operatiune óre-care mintală şi a'ĭ arata părtile constitutive, pônĕ ce maĭ intiiŭ nu am lămuritŭ prin fapte particularie şi cunoscute elevilor terenul, in care mĕ aflu, şi nu am pusŭ şi pre elevŭ in positiune de a percepe şi a veni şi singur mutualmente la definitiunea datâ, ca la o consecinţă dréptă acelor espuse. Eŭ, dupre cum se póte constata din insuşĭ espunerea materielor, ce compunŭ manualul de faţă, am căutatŭ, ca sĕ espun atât planul fie-căreĭ părtĭ a filosofieĭ, cât şi cestiunile specialĭ in modŭ analiticŭ. Dupô ce am intratŭ in psichologiă prin o introductiune, ce are de scopŭ nu a defini obiectul psichologieĭ, ci numaĭ a'l indica; dupô ce am aratatŭ, că esistă nisce fapte, aŭ fenomene, care, fiind de o altă natură, decât a corpuluĭ, presupunŭ şi o causă egală, nu am trecutŭ la aprecierea şi caracterisarea aceleĭ substante, luate ca causă a fenomenelor psichice; din contra am lasatŭ lucrul dependinte şi am

trecutŭ la nisce materiĭ, care, spre a fi impropriete, nu cerŭ atâte cunoscente psichologice, ca definitiunea obĭectuluĭ psicologieĭ, care este spiritul; şi apoĭ am inceputŭ a arâta metóda, prin care spiritul póte fi maĭ bine studietŭ, indicând tot-o-datâ şi miḑlocul, prin care el se esperimentésê. Şi in raportŭ câtrê espunerea diferitelor cestiunĭ speciale psichologice, eŭ m'am tinutŭ tot de regulele metódeĭ analitice şi am agĭunsŭ la cunéscerea facultâtilor şi a capacitâtilor spirituale pre calea inductiunelor. Dupô ce am propusŭ unul aŭ doŭe esemple, ce punéŭ in gĭocŭ o capacitate óre-care psichologicâ, atuncĭ numaĭ 'mĭam permisŭ de a trece le definitiunea, clasificatiunea şi analisa aceleĭ capacitâtĭ şi a arata in terminĭ generalĭ natura eĭ. — Tot ast-feliŭ am fâcut şi in raportŭ câtrê logicâ. Introducênd spiritul elevuluĭ in studiul logiceĭ, am indicatŭ obĭectul eĭ, fâcênd distinctiune de acel a psicologieĭ; şi, fisând caracterul propriu a logiceĭ, ca scienţâ, am precisatŭ metóda, prin care ea póte fi maĭ bine şi maĭ cu profitŭ studiatâ. Apoĭ am trecutŭ la diferitele operatiunĭ spirituale, preferind tot-de-una pre cele maĭ simple şi invocând, dupre putinţâ, capacitâtile, prin care ele se efectuâ. Operatiunele complese şi care presupunŭ cunoscenţa celor simple, in principiile nóstre de filosofiâ ocupâ tot-de-una unŭ locŭ ultimariu; şi aceste precum şi operatiunile simple nu suntŭ definite şi caracterisate, pônê ce maĭ intiiŭ nu ni preparâmŭ prin esemple şi materiĭ, cunoscute de elevĭ, unŭ terenŭ limpede, şi nu facemŭ ca insuşĭ elevul sê vinâ la definitiunea operatiunelor, ca la o consecinţâ dréptâ a lucrurilor espuse.

Aicĭ e locul convenabilŭ sê spunemŭ unŭ adevêrŭ, impusŭ de conscienţa moralâ; unŭ adevêrŭ, ce ni impune de a mârturi, câ in manualul, ce publicâmŭ, numaĭ inşirarea pârtilor şi aplicatiunea metódeĭ analitice in espunerea cestiunelor specialĭ a filosofieĭ este meritul şi lucrul propriu al nostru. Ar fi din parte'mĭ o pretentiune órbâ şi unŭ faptŭ condemnatŭ de moralâ, dacâ, in desvoltarea de astăḑĭ a literatureĭ didactice, aşĭ tinde la a'mĭ improprié acea, ce aŭ facutŭ altiĭ. Autorĭul sistemeĭ eclectice noĭ am spus'o, este D. Cusin; ĭar aplicatiunea principiilor sistemeĭ eclectice in psichologiâ şi logicâ manualul nostru o datoresce D-lor Delavigne, Jules Simon şi Ch. Jourdain; şi tot acea, ce este propriu, şi cu care se póte mândri, principiile nóstre de filosofiâ este aplicatiunea metódeĭ analitice in espunerea cestiunelor psicologice şi logice. **J. Gn. Enacénu.**

1867, Iuniu 12/24.
Buzeŭ.

INTRODUCTIUNE
IN FILOSOFIA

Numirea Filosofiei şi obiectul eĭ, ca scienţă

§ 1. Ceĭ intiĭ ómenĭ, cariĭ s'aŭ ocupatŭ cu câutarea şi aflarea ntr'unŭ modŭ sistematicŭ a veritâteĭ, aŭ fost Greciĭ, şi eĭ numéŭ scienţa, ce se ocupâ cu câutarea veritâteĭ σοφία intelepcĭunea. Astfeliŭ aŭ fost Tales, Anasimandru, Pitac, Bia etc. Dupre o traditiune vechiĭâ Petagora aŭ schimbatŭ numirea acesteĭ scienţâ in φιλοσοφία adĭcâ *amatórea de intelepcĭune*. Acest nume s'aŭ pârutŭ luĭ Petagora maĭ convenabilŭ cu scopul scienteĭ şi tot-o-datâ maĭ verŭ.

La inceputŭ tóte obiectele, ce escitaŭ curiositatea omuluĭ, intraŭ in domeniul filosofieĭ. Ea in particulariu nu era alipitâ de o realitate, ci insuma in sine intr'unŭ modŭ generalŭ totŭ-feliul de realitâtĭ. Filosofia atuncĭ aspira de odatâ la cunoscenţa lumeĭ, a omuluĭ şi a luĭ D-ţeŭ. Ea era, dupre cum aŭ definit'o Cicerone, *scienţa lucru, rilor divine şi umane*, adicâ *scienţa universalâ*.

Socrat, cel intiiŭ, s'aŭ cercatŭ de a circumscrie cercul filosofieĭ care pônê la dânsul era aşa de intinsŭ şi fórê de limite. El, plecând de la principiul : γνῶθι σαυτόν, aŭ deturnatŭ filosofia de la ocupatiunele eĭ cele vaste, şi aŭ mârginit'o in observaţiunea natureĭ omuluĭ; aŭ, maĭ bine ţicênd, 'ĭaŭ prescrisŭ de scopŭ perfecţiunea morală a omuluĭ. El ţicé, câ inteligenţa nóstrâ este fórte restrinsâ şi nu póte cuprinde totul, şi câ, in ardórea sa de a cunósce, ea îşĭ propune maĭ mult de acea, ce póte şi este capabilâ, şi pentru acésta fruptul ostenelelor sale este nu cunóscerea veritâteĭ, ci ignorarea eĭ.

Platon şi Aristotel, concâdênd cu Socrat in scopul praticŭ a filosofieĭ, aŭ avutŭ maĭ putinâ neincredere in puterile spirituluĭ umanŭ. Acestia aŭ lâsatŭ sisteme, in care nu se percepe cineva, ce se admire maĭ intiiŭ,—spatiósa intindere a sistemelor, aŭ escelenţa espunereĭ pârtilor. In sistemele lor acéstâ vastâ cuprindere este tasatâ dupre óre-care clase şi cunoscentele, ce pônê la dânşiĭ eraŭ comfundate, se impartŭ in maĭ multe ramure, corespundętórie divisiuneĭ generale a realitateĭ. In locul cunoscenteĭ universale şi fórê de nicĭ o regulâ, se râdicâ, geometria, astronomia, fisica, scientele naturale; aceste sciente îşĭ impartŭ obiectele de meditatiune, şi facŭ studiul acestor obiecte precât de uşorŭ, tot pre atâta şi de fecundŭ. Filosofia cu modul acesta aŭ fostŭ desbracatâ cu incetul de universalitatea scopuluĭ sûŭ; ea aŭ devenitŭ acum o parte a cunoscintelor umane, precum suntŭ şi celelalte sciente; ea ş'aŭ luatŭ o circumscriptiune separatâ, şi pentru acésta şaŭ propusŭ de obiectŭ unŭ ce propriu, pre care îl conservâ incâ şi pre noĭ ne interesasâ de a'l precisa dupre putinţâ maĭ esact.

Tóte fenomenele, ce se supunŭ observatiuneĭ, nu ni suntŭ cunoscute, cu tóte sensele, ce avemŭ de la naturâ şi instrumentele artificiale, ce vinŭ in agĭutorĭul organelor nóstre celor debile; ast-feliŭ e intinderea şi mişcarea. Suntŭ şi alte fenomene, pre care nu ni le descopere nicĭ audĭrea, nicĭ viderea, şi nicĭ palpatul şi nu ni potŭ fi cunoscute, decât prin unŭ actŭ a inteliginteĭ şi de ast-feliŭ de fenomene se potŭ socoti: cugetările, vôintele, simţurile etc. Aceste fenomene, fiind impropriete de spiritul umanŭ prin unŭ miḑlocŭ streinŭ, de acel ce ni servesce la capatarea cunoscentelor natureĭ, ni revelésê şi o lume distintâ de a natureĭ şi a corpurilor; ea ni revelésê realitâtile spirituale, adicâ *spiritele.* Şi aşa *a cunósce spiritele este scopul filosofieĭ, iar spiritele cu tóte fenomenele lor de esistenţâ formésê obĭectul filosofieĭ, precum obĭectul fisicĕ este de a cunósce corpurele cu tóte proprietâtile şi legile lor.*

Cel maĭ aproptetŭ obĭectŭ a filosofieĭ de observatiunea spirituluĭ este insuşĭ sufletul nostru cu tóte statele şi modurile sale de esistenţâ, cu puterile şi proprietâtile luĭ. Apoĭ filosofia esaminâ, care e scopul finalŭ a omuluĭ, şi comform acestuea, ea precisasê starea de fericire şi de virtute a luĭ, desemnând regulele, privitórie pre voea şi inteleginţa luĭ. Şi imfine filosofia, ca studiŭ ultimariu, îşĭ propu-

ne meditatiunea fiinteĭ imfinite, prin care esistă insuşĭ spiritul cu tóte celelalte fiinte, şi pre care noĭ o numimŭ D-ḑeŭ.

NB. Aceste marĭ obĭecte de studiu nu apartinescŭ esclusivamente numaĭ filosofieĭ. Şi teologia se ocupă de sufletŭ, de origina luĭ ce cerésca, de destinatiunea luĭ, de obligatiunele şi datoriele luĭ in raportŭ către Creatoriul. Dar teologia şi filosofia, avênd acelaşĭ scopŭ, nu aŭ acelaşĭ puntŭ de plecare şi diferescŭ in modul espunereĭ veritâtilor lor. Teologia, plecând de la unŭ principiu de autoritate testimonială, de la revelatiune, îşĭ espune doctrinele numaĭ pre basa revelatiuneĭ; in óre ce filosofia este o productiune cu totul umană, şi, plecând de la observatiune, aŭ de la unŭ principiu şi o veritate a ratiuneĭ, merge spre demonstrarea veritâtilor sale pre calea rationamentuluĭ. Aşa că caracterul propriu a filosofieĭ, precum şi definitiunea, ce noĭ acum ĭĭ putemŭ da, constă in aceea, *că ea are de obĭectŭ cunoscenţa rationamentală a spiritului umanŭ şi a luĭ D-ḑeŭ, şi dispune de midlóce proprĭĭ, care dirigésc spiritul spre scopurile cĕ supreme;* adică, *spre cunóscerea binelui, a frumosului şi a veruluĭ.*

Importanţa filosofieĭ şi raporturile eĭ cu celelalte sciente.

§ 2. Ceĭ vechĭ considerau filosofia, ca institutricea umanitâteĭ. Şi Cicerone pentru acésta prescrié filosofieĭ fundatiunea societâtilor, progresul datinelor, a artelor, a legilor şi o socoté pre dânsa de institutricea virtuteĭ şi moderatórea pasiunelor şi a vicielor. Aceste proprietâtĭ şi atribute a filosofieĭ, esprimate prin pârerea entusiastă despre filosofiă a luĭ Cicerone, eraŭ o consecinţă directă a obĭectuluĭ vastŭ şi universalŭ, ce'şĭ prescrié atuncĭ filosofia. Astâḑĭ însĕ, când filosofia este redusă maĭ la o scienţă particulariă, ea presintă cu tóte aceste unŭ interesŭ şi are o valóre ne preţuită, care resultă din *obĭectul* eĭ de studiŭ, ĭar pre de alta din *raporturile cĭ cu celelalte sciente.*

Obĭectul filosofieĭ intre altele este căutarea şi aflarea natureĭ şi a destinuluĭ omuluĭ. Şi ce studiu póte fi maĭ demnŭ de a ne ocupa, decât studiul a insuşĭ natureĭ nóstre? Cine nu scie, cât este de importantă pentru moralitate şi fericirea nóstră solutiunea cestiunelor, privitórie pre origina şi destinul omuluĭ? Póte, ca spiritul nostru sĕ fie luminatŭ prin credinţă; ci el tot-de-una tinde la a demonstra

credinţele sale şi la a'şĭ improprié veritâtile, ce l'aŭ imvĕţatŭ religiunea, prin puterea rationamentuluĭ şi a observatiuneĭ. Şi de acea *filosofia, privitâ numaĭ din puntul de videre a obiectuluĭ sâŭ, are importanţa ce maĭ mare.*

Consideratâ filosofia in raporturele eĭ cu cele-l-alte sciente, ea presintâ unŭ interesŭ tot atât de mare, privitoriu pre *principiile lor fundamentale* şi pre *metódele respective a scientelor.*

La basa fie-câria scienţâ şi intre ideile, ce constituâ fundul lor, se aflâ tot-de-una unŭ numerŭ óre-care de conceptiunĭ generale, care servescŭ de fundamentŭ a scienteĭ respective. Pentru esemplu, geometria, care are de obĭectŭ mêsurarea intindereĭ, presupune idea de intindere şi alte conceptiunĭ universale care in de comun se numescŭ asiome. Ce rolŭ nu gĭócâ in scientele fisice notiunele de timpŭ, de spatiu, de causâ, de mişcare şi credinţa, câ universul este guvernatŭ de legĭ stabile şi uniforme! Aceste ideĭ, fôrê indoélâ, nu suntŭ productul filosofieĭ. Spiritul le continé maĭ naente de aparitiunea filosofieĭ, ci in origina lor, la inceputŭ, ele eraŭ vagĭ şi obscure; ele trebué numaĭ sê fie definite şi esplicate şi acésta priveşce pre filosofiâ. *Filosofia decĭ determinâ caracterul ideilor scientifice fundamentale; ea cautâ origina şi modul formatiuneĭ ideilor; şi imfine li apreciasê importanţa şi li regulésê usul.*

Filosofia are o asemine importanţâ şi in raportŭ câtrê procedurele aŭ metódele, usitate de fie-care scienţâ. Aceste procedure nu depindŭ numaĭ de la natura veritâtilor, ce compunŭ pre diferitele sciente; ele aŭ in videre şi gradul de desvoltare a inteligenteĭ, pentru care se espunŭ veritâtile scientifice. Şi pentru acésta, espunerea uneĭ scienţâ pentru copiĭ are cu totul altâ procedurâ, de espunerea aceliaşĭ scienţâ pentru spiritele mature, esperimentate şi deprinse in a refleta. De aicĭ influenţa filosofieĭ asupra perfectionâreĭ metódelor scientifice. Şi cu cât inteligenţa umanâ este maĭ bine cunoscutâ, cu atâta noĭ putemŭ maĭ bine a intelege scopul scienteĭ şi a admite nisce regule, care nér conduce maĭ drept la scopul propusŭ.

In acelaş timpŭ, când filosofia comunicâ tuturor scientilor o chĭaritate supremâ, ea este in particulariu conditiunea esentialâ pentru unele din cunoscentele nóstre, a cârora chĭar esistenţa li se conditionésê cu filosofia. Aşa gramatica presupune unŭ studiu seriosŭ şi fidelŭ a elementelor cugetâreĭ şi a legilor, comform cârora diferitele ideĭ se formésê şi se combinâ intre sine. Retorica, pre de altâ

parte, nu va puté dispune de efectele sale şi da precepte oratoriului, dacă, pre de-o-parte, nu va aprofunda pasiunele, ce potu sĕ agite inima omului, iar pre de alta, nu va poseda tóte secretele artei, aŭ, mai bine dicênd, a scientei de a demonstra, care intru cât-va se confundă cu scienţa inteligentei. Aşa *că filosofia se póte socoti, şi in raportu către modul espunerei veritátilor scientifice, conditiunea esentială şi scienţa, care apreciasĕ şi determină chiar locul fie-cária veritáti in rêndul celoralalte.*

Resumând cele dise, conchidemŭ, că *filosofia, avênd de obiectŭ studiul spiritelor, imultesce şi adauge cunoscentele nóstre şi apoi discută şi apreciasĕ principiile şi metóda fie-cária scienţă.*

Divisiunea filosofiei

§ 3. Modul, de a divisa o scienţă, depinde de la idea, ce'şi formésĕ cineva despre obĭectul ei. Pre cât obiectul unei scienţă este mai vastu şi mai complesu, pre atâta şi pârtile scientei suntŭ mai numeróse şi cuprindŭ cestiuni mai diverse.

Filosofii, ne dând aceaşi intindere filosofiei şi nedefinind'o tot intr'unŭ modŭ, diferescŭ şi in impârtirea ei. Cei vechi, privind la filosofiă, ca la o scienţă universală, insumaŭ in dânsa tóte cunoscentele umane şi o împârţaŭ diferit. Aşa Platon şi scóla lui impârté filosofia in dialectică, fisică şi morală. Aristotel, grupând in fie-care parte a filosofiei o sumă de sciente, imparté filosofia in sciente poetice, practice şi speculative, care correspondĕŭ fisicei, matematicei şi filosofiei, propriu dise, aŭ teologiei.

Când insĕ domeniul filosofiei s'aŭ circumscrisŭ şi când filosofia este restrinsă numai in studiul spiritelor, atunci naturalmente şi impârtirea filosofiei este mai restrinsă.— Acum filosofia nu se ocupă, decât a) cu spiritul umanŭ, adică cu facultătile şi natura lui. b) cu determinarea functiunelor intelectuale şi fisarea de miĺlóce, prin care spiritul agĭunge la veritate c) cu perfectionarea morală a omului, espunênd diferitele obligatiuni şi datorii, precum şi scopul lui finalŭ şi d) cu demonstratiunea a tributelor, a esistentei şi a esentei divine. Comform acestor patru clase de veritátĭ corespondŭ şi cele patru pârtĭ a filosofiei; adică: a) *Psichologia aŭ studiul spirituluĭ*, b) *Logica, avênd de obĭectŭ directiunea cugetărei*, c) *Morala, ca-*

re espune obligatiunele omului şi d) Teodicea, ară conoscenţa divinităţi.

NB. In decomun manualele de filosofiâ continŭ şi o a cincea parte de materiĭ filosofice, pre carea o numescŭ *Istoria filosofieĭ.* Acéstâ parte suplementariâ a filosofieĭ şi ne impusâ de programa instrucţiuneĭ nóstre secundariâ nu presintâ pentru studiul secundariu, decât unŭ interesŭ speculativŭ şi chĭar de gradul al doile. Studiul secundariŭ, dupre noĭ precum şi dupre fie-care omŭ cu gĭudecată, are unŭ scopŭ praticŭ, şi pentru acésta unŭ *cursŭ de pedagogiă* este mult maĭ necessariu, intr'unŭ manualŭ de filosofiâ, decât istoria eĭ. Eca rationamentul, pentru care in manualul de fatâ cursul de istoria filosofieĭ, va fi inlocuitŭ prin unŭ *cursŭ de pedagogiă*, basatŭ pre principiile psichologieĭ, aicĭ espuse.

Ordinul părţilor filosofieĭ

§ 4. Şi in raportŭ câtrê ordinul pârtilor filosofieĭ, filosofiĭ din diversele scolĭ aŭ diferitŭ. Uniĭ aŭ datŭ rangul intiiŭ Logiceĭ, altiĭ Psichologieĭ şi âltiĭ din a trea scólâ aŭ propusŭ Teodicea. Ordinul cel maĭ naturalŭ şi maĭ conformŭ rationamentuluĭ este, ca cestiunele, de care depinde solutiunea altora, sê fie preferate; ast-feliŭ, câ spiritul, avênd solutiunea unor cestinnĭ, trece cu uşurinţâ la acele veritâtĭ, care suntŭ maĭ abstrate şi nu se supunŭ observatiuneĭ. Şi obĭectul, ce ni se presintâ maĭ intiiŭ şi se impropriasê intr'unŭ modŭ maĭ uşor, este insuşĭ sufletul nostru şi dela cunoscenţa luĭ depinde perfectionarea luĭ morală şi cunoscenţa de D-ţeŭ. De acea noĭ trebue sê incepemŭ cu psichologia, fiind câ pre dânsa o cerŭ sê precédă tóte părtile filosofieĭ. Noĭ prin acésta nu voimŭ sê ţicemŭ, precum aŭ pretins'o sofistiĭ grecĭ, câ omul este mêsura tuturor lucrurilor; ci noĭ credemŭ, că, studiend modul esistenteĭ spirituluĭ, generatiunea ideilor nóstre şi cu o vorbă natura şi avutul spirituluĭ, prin acésta noĭ plecâmŭ dela puntul cel maĭ esperimentalŭ şi tot-o-dată facilâmŭ studiul celor-a-lalte pârtĭ a filosofieĭ. Apoĭ vinŭ Logica şi Morala, din care ce intia, analisându operatiunele spirituluĭ, propune şi regule pratice spre manuducerea inteligenteĭ la aflarea adevêruluĭ, iar a doua espune obligatiunele, privitórie pre viaţa praticâ şi morală a spirituluĭ. Şi numaĭ dupô aceste, noĭ putemŭ trece la Teodiceâ, unde armatĭ de cunoscentele capatate şi luminatĭ de ideile, revelate

prin ratiune, noĭ pașimŭ maĭ solid și tot-o-dată maĭ repede spre idea de D-ḑeŭ, care este coróna filosofieĭ.

Aicĭ însĕ trebue a maĭ adauge, că pedagogia nu póte sĕ'și aibă locul maĭ naente, de ce nu vomŭ avea cunoscente chĭare și precise despre natura spiritului nostru, despre destinul luĭ moralŭ și despre ființa, de la care depinde acest destinŭ. In asemine casŭ și in urmarea unor asemenea cunoscente noĭ vomŭ puté ușor și cu siguranță a propune regulele pedagogice, ce aŭ de scopŭ pre de o parte a ne imvĕța modul, cum putemŭ sĕ preparâmŭ și sĕ formâmŭ pre spiritŭ pentru destinul luĭ moralŭ, ĭar pre de alta, cum putemŭ sĕ'l manuducemŭ maĭ bine in improprierea cunoscentelor, de care dispune astâḑĭ omenirea. Și așa pârțile filosofieĭ trebue sĕ ste cum urmĕsĕ: A) *Psichologia*, B) *Logica*, C) *Morala*, D) *Teodicea* și E) *Pedagogia*.

12271

BIBLIOTECA Centrală Universitară București

PARTEA INTIA A FILOSOFIEI

PSICHOLOGIA*

INTRODUCTIUNE

Obiectul psichologiei

§ 1. Când noĭ ne retragemŭ in noĭ inşine şi dâmŭ locŭ vieţeĭ interiórie, revelâmŭ acolo o noŭe viaţâ, unŭ ordinŭ de fapte distinctŭ, de cel a corpuluĭ nostru. Acéstâ viaţâ, aceste fapte noŭe, esprimate prin cugetare, voinţâ, amóre, etc., suntŭ nisce actiunĭ eterogene corpuluĭ nostru şi ele se numescŭ tot-o-datâ fapte psichologice. Faptele psichologice suntŭ numite ast-feliŭ pentru rationamentul, câ subĭectul şi chĭar causa lor este sufletul nostru. Si psichologia, ca scienţâ, tratând despre sufletul nostru, *are de obĭectŭ studiul acestor actiunĭ spirituale*, fôrê de a medita, ca sê cercetesê originea sufletuluĭ şi sê determine scopul luĭ finalŭ.

Caracterul psichologieĭ, ca scienţă

§ 2. Indatâ ce psichologia are de obĭectŭ studiul actiunilor psichice a omuluĭ şi nu meditésê de a da altâ estensiune scienteĭ, de

* Numire grécâ de la ψηχή sufletŭ şi λόγος tratatŭ.

ace a statelor actuale a spiritului umanŭ, ea in asemine casŭ are unŭ caracterŭ analogŭ cu acel a sciintelor fisice şi tinde la a studié numaĭ acea, ce este presinte şi actualŭ in spiritul nostru. Acéstâ tendinţâ a psichologieĭ, ca scienţâ, şi obĭectul, ce compune studiul eĭ, o face, *ca ea sê fie o scienţâ in totul esperimentalâ şi sê nu timâ contŭ de alte fapte psichologice, de cât de acele, ce potŭ fi studiate prin midlocul obsrevatiuneĭ.*

Conscienţa şi certitudinea eĭ

§ 3. Spiritul nostru, ne avênd nicĭ formâ, nicĭ soliditate, nu cade sub observaţiunea sensurilor. Ar rêmâné pentru noĭ sufletul totde-una necunoscutŭ şi psichologia ar urmâri unŭ ce nerealisabilŭ, dacâ palpatul, viderea, audul, adoratul şi gustul ar fi unicile midlóce a cunoscentelor nóstre. In lumea obĭectelor aŭ a non-euluĭ, in lumea fisicâ noĭ nu cunóscemŭ afarâ de acea, ce cade sub unul aŭ maĭ multe de odatâ din sensurile nóstre; in lumea insê spirituală, in regiunile Euluĭ, noĭ câpâtâmŭ cunoscentele nóstre prin midlocul *sensuluĭ internŭ*, prin agĭutorĭul *conscienteĭ*. — Sufletul póte sê fie cunoscutŭ bine şi profund numaĭ atuncĭ, când noĭ îl vomŭ observa cu atentiune, când ne vomŭ pune in centrul vieteĭ interiórie şi de acolo vomŭ studia fenomenele psichice, negligend pre unele, spre a observa pre celelalte şi reimviend prin midlocul memorieĭ tóte faptele psichice fugitive şi ascunse, ce acum aŭ despărutŭ de pre arena activitâteĭ. De aicĭ videmŭ, cá midlocul, prin care studiemŭ actele presinte a spiritului nostru, este sensul internŭ aŭ conscienţa, *şi câ conscienţa este percepţiunea celor, ce se petrecŭ in noĭ; ca este sensul internŭ, capabilŭ de a constata fenomenele psichice, precum sensurile esterne procurâ cunoscenţa obiectelor fisice.*

Este unŭ ce fórte absurdŭ, de a ne indoi despre unŭ desideriu, despre o speranţâ, aŭ altŭ fenomenŭ psichicŭ, ce noĭ simtimŭ in noĭ inşine, aŭ ni se revelésê de unŭ altulŭ, ca faptŭ petrecutŭ in spiritul sûŭ. Totĭ filosofiĭ, carĭĭ preferâ perceptiunile non-euluĭ, şi sacrificâ conscienţa pentru sensurile esterne, nu voescŭ sê intórcâ atentiunea asupra distincteĭ şi proprieĭ capacitâţĭ a Euluĭ nostru, prin care el póte deveni de-o-datâ subĭectul intelegetoriu şi obiectul inteligibilŭ. Şi noĭ suntemŭ in decomun maĭ siguri şi maĭ impresionatĭ de perceptiunile interiórie, de cât de cele esteriórie; noĭ maĭ bine cunóscem sim-

ţul internŭ, provocatŭ de lovitura uneĭ petre, decât pre insuşĭ pétra, ce'ni 'laŭ causatŭ. Dacâ conscienţa nóstrâ ş'ar propune de a aprecia fenomenele psichice; dacâ ea ar tinde, la a indica causele şi motivele simţurilor nóstre, precum şi aceloralalte acte spirituale, atuncĭ certitudinea eĭ ar da locŭ posibilitâteĭ de contestare. Functiunea conscienteĭ psichologice e distinctâ in totul de functiunea conscienteĭ morale; ea nu implicâ apreciarea faptelor, ci numaĭ constatarea lor.

Pre de altâ parte, conscienţa nóstrâ are de obĭectŭ studiul spiritului umanŭ, care este identicŭ in noĭ toţĭ; şi filosoful, care îşĭ propune de a observa, prin miḷlocul conscienteĭ, fenomenele spiritului sûŭ, el nu studiasê simţurile particḷarie şi perceptiunile individuale; el din contra are naentea conscienteĭ sale natura umanâ şi dacâ el este dotatŭ de o dosâ de agerime, cunósce fórte chiarŭ, câ spiritul sûŭ contine in sine nisce fenomene comune tuturor ómenilor şi câ tótâ diferinţa dintre fenomenele psichice a omuluĭ de omŭ constâ simplu in gradul de desvoltare.

Psichologia, basatâ prin miḷlocul conscienteĭ pre observatiunea directâ a natureĭ spirituale a omuluĭ, constitue o scienţâ aşa de positivă, ca şi scientele naturale. Preferinţa psichologieĭ naentea scientelor, numite positive, constâ in acea, câ filosoful in studiul sûŭ, facêndŭ usŭ de aceaşĭ metódâ, dupre care se espunŭ scientele esperimentale, pórtâ in sine subĭectul intelegâtoriu, instrumentul de observatiune şi insuşĭ obĭectul observatŭ. De acea *certitudinea instrumentuluĭ psichologicŭ de observatiune, adicâ a conscienteĭ aŭ a sensuluĭ internŭ e de o naturâ absolutâ şi incontestabilâ.*

NB. Nunumaĭ instinctul naturalŭ, ce ne atrage spre observatiunea natureĭ, ci şi simultaneitatea faptelor psichologice, precum putina impresiune şi trasurile debile, ce aceste fenomene lase dupô dânsele, suntŭ atâtea cause, care multipliésê dificultâtile şi erorile observatiuneĭ interiórie a Euluĭ. Maĭ adaugênd pre lôngâ aceste, şi dominatiunea asupra spiritului a ideilor, capatate in aniĭ ceĭ maĭ fragḷĭ aĭ gĭuneteĭ nóstre, precum şi spiritul de sistemâ, dominatiunea pasiunelor, a pregĭudetelor şi a altor nenumerate cause, ce presasê spiritul psichologuluĭ, ne facŭ a recunósce, *câ studiul natureĭ morale a omuluĭ este fórte delicatŭ, şi observatiunea Euluĭ nostru prin miḷlocul conscienteĭ intimpinâ dificultâtĭ, care daŭ locŭ la impedecarea succesuluĭ in psichologiâ.*

Fenomenele conscientei

§ 4. Conscienţa in perceptiunea unui obiectŭ, şi cu preferinţâ necunoscutŭ, revelésê in spiritul nostru o seriâ de fapte, care suntŭ de o naturâ cu totul distinctâ de a obiectului observatŭ. Ea notésê in spiritŭ o voinţâ şi o decisiune spre observarea aceluĭ obiectŭ, o simpatiâ şi o antipatiâ pentru dânsul, precum şi tot-felĭul de emotiunĭ psichice; observâ imfine, câ in spiritul nostru se presintâ cu ocasiunea observatiuneĭ aceluĭ obiectŭ nisce ideĭ, cugetârĭ, rationamente, suvenire etc. Cu o vorbâ, conscienţa, analisând faptele, ce se petrecŭ in spiritul nostru, cu ocasiunea observatiuneĭ unuĭ obiectŭ óre-care, constatâ, câ in spiritul nostru se manifestésê o multime de actiunĭ psichologice, care compunŭ mundul spiritualŭ, proprietâtile şi modurile de viaţâ a Euluĭ nostru. Şi de acea, *fenomene a conscienteĭ se numescŭ tóte manifestatiunile vieţeĭ interne a Euluĭ, perceptibile prin conscienţâ.*

Clasificatiunea fenomenelor conscientei

§ 5. Fie-cine indatâ ce va intórce ce maĭ superficialâ atentiune asupra voinţeĭ şi a cugetâre., asupra decisiuneĭ şi a speranţeĭ, cu o vorbâ asupra fenomenelor psichice, va constata chĭar, câ simplu de la noĭ depinde de a voi cea, ce voimŭ şi a ne decide pentru cea, ce voimŭ; in óre-ce a rationamenta intr'unŭ modŭ aŭ altul, a simpatisa şi despreţui, a ama şi a urâ ni este unŭ ce impusŭ de dinafarâ, de circumstârĭ. Acéstâ diferinţâ a fenomenelor ni impune d'a admite maĭ intiiŭ o clasificatiune generalâ, *dupre carea noĭ putemŭ impârti fenomenele psichice in dependinte simple dela Eul nostru şi in fenomene conditionate de non eŭ.*

Nimine, pre de altâ parte, nu se póte indoi, câ a rationamenta şi a ama, a cunósce şi a simti nu suntŭ fenomene de aceaşĭ naturâ. Acésta e aşa de chĭarŭ, incât noĭ, când simtimŭ intr'unŭ modŭ viu, precum e in momentul pasiunelor, nu cugetâmŭ maĭ mult şi nicĭ rationamentâmŭ. Noĭ in momentul sensatiunlor suntemŭ cu totul predatĭ emotiunelor psichice şi fórte cu greŭ conservâmŭ conscienţa de sine. Pre lângâ aceste, amórea, speranţa şi tóte pasiunile dupô unŭ usŭ óre-care devinŭ maĭ debile, şi chĭar cu timpulŭ disparŭ; in

óre-ce ideile nóstre se facŭ maĭ chĭare şi maĭ distincte, şi de acea, aceste doŭe serii de fenomene se distinguescŭ intre sine şi prin insuşĭ caracterul lor. De unde putemŭ intelege fórte chĭar, că bucuria şi tristeţa, frica şi speranţa, amórea şi invidia, cu o vorbă tóte inclinatiunile, precum şi tóte emotiunele, ce agită inima nóstră, suntŭ fenomene psichologice de aceaşĭ naturâ şi se numescŭ cu terminŭ psichologicŭ, *fapte sensibile.* Pre de altâ parte ideile, cugetârile, rationamentele, conceptiunile, suvenirele etc. suntŭ *fenomene intelectuale.* Prin *fenomene* imfine *voluntarii* trebue sĕ intelegemŭ tóte resolutiunile şi actiunele decisive a sufletuluĭ nostru.— Aceste suntŭ tóte fenomenele, ce compunŭ viaţa spirituală a omuluĭ şi ele, fiind greŭ de definitŭ, suntŭ distinse prin caractere precise de conscienţa nóstră şi prin urmare impârtite in treĭ clase: *clasa fenomenelor sensibile, clasa celor intelectuale, şi clasa fenomenelor voluntarii.*

Facultătile spirituale

§ 6. Tóte fenomenele, espuse aicĭ, suntŭ nisce efecte a unor cause de o naturâ egală, care cause in psichologiâ se numescŭ puterĭ spirituale, aŭ facultâtĭ. Functiunele suntŭ aceleşĭ puterĭ psichice in activitate, suntŭ insuşĭ fenomenele vieteĭ spirituale; in óre-ce facultâtile suntŭ numaĭ puterile in esenţâ, puterile in posibilitatea de activitate. De acea facultâtile potŭ fi definite ca, *puterĭ in posibilitatea de a manifesta nisce certe modificatiunĭ, de a realisa nisce sciute actiunĭ.*

Determinarea facultătilor

§ 7. Filosofŭl în cestiunea determinâreĭ facultâtilor tine o demarşă analogâ cu fisiciĭ, cariĭ voescŭ a determina proprietâtile unuĭ corpŭ. Când fisicul vede, că unŭ corpŭ produce maĭ multe fenomene, el dice, că acel corpŭ este dotatŭ tot-de-atâte proprietâtĭ, care manifestâ pre fie-care din fenomenele sale; când pre de altâ parte, filosofŭl observâ, că spiritul urâsce, amésĕ, cugetâ, rationamentésĕ, se decide şi voesce, el asigurâ, că spiritul are facultatea de a ama, a urâ, a cugeta, a rationamenta, a sĕ decide şi a voi. Aşa că a determina o facultate insamnâ, *a constata o clasâ óre-care de*

operatiunĭ psichice şi a le atribui diferitelor facultâtĭ; precum atribuimŭ efectele causelor respective.

NB. Trebue insĕ a nota, că esistă o diferinţă capitală intre determinarea proprietâtilor corpulŭi şi a facultâtilor spirituale. Fisicul nu percepe proprietâtile corpulŭi, el numaĭ le induce din fenomene; ele suntŭ pentru dânsul cause necunoscute a unor efecte cunoscute. In viaţa morală însĕ, noă ni suntŭ causele şi efectele revelate intr'unŭ modŭ simultaneŭ. Noĭ nu conchidemŭ despre esistenţa uneĭ facultâtĭ de pre operatiunele psichice; noĭ, din contra, cunóscemŭ de-o-datâ amândoĭ acestĭ terminĭ prin perceptiunea directă şi simultaneă a conscienteĭ. In momentul, când noĭ cugetâmŭ, nu avem numaĭ conscienţă de cugetarea nóstră; in momentulŭ, când noĭ, voimŭ n'avemŭ numaĭ cunoscenţă de voinţa nóstră; noĭ cunóscemŭ tot-deodată şi causa, ce voesce şi cugetă. Şi recunoscênd in acéstă causă pre noĭ inşine, noĭ atunceĭ ne numimŭ Eul, ce voesce şi cugetă.

Numerul facultâtilor

§ 8. Condilac, cu totĭ sensualistiĭ, privesce la facultâtile spirituluĭ, ca la sensatiunĭ transformate. Noĭ incepemŭ, ţice el, a simti, şi acéstă impresiune primariă, desvoltându-se, devine o atentiune, comparatiune, gîndeţŭ, reflesiune, imaginatiune, rationamentŭ, plăcere, voinţă etc.; dupre cum şi firul de grâŭ, mâcinându-sĕ, se convertesce in fâinâ şi apoĭ in pâne. Ci acéstă teoriă nu este verâ; fiind că voinţa de multe-orĭ se opune plăcereĭ, şi sensatiunea nu esplică cugetarea. Din contra cugetarea are capacitatea de a sĕ 'nalţa deasupra sensurilor.

Altiĭ, admitând o distinctiune intre facultatea sensatiuneĭ şi a activitâteĭ, négă esistenţa propriă şi originală a inteleginteĭ. Dupre uniĭ ca acestia, ideile suntŭ sensatiunĭ, pre care operatiunile facultâteĭ active léŭ distinsŭ. Acéstă teoriă îşĭ are sursele sale in aceaşĭ sensibilitate, in teoria luĭ Condilac.

Puterile spirituluĭ diferă, ca şi operatiunele, ce le represintă. Precum noĭ nu putemŭ sĕ unificâmŭ cugetarea cu voinţa, nicĭ voinţa cu sensatiunea, tot-ast-feliŭ noĭ nu vomŭ puté comfunda facultatea activitateĭ cu a inteligenteĭ, nieĭ pre acésta cu sensibilitatea. Ci orĭ-cât de distincte intre sine ar fi facultâtile spirituluĭ, ele suntŭ strins legate unele cu altele şi nu potŭ lucra într'unŭ modŭ de isolatiune

Sufletul in intregul sĕŭ este presinte sie insuşĭ şi nu esistâ circumstanţâ in viaţâ, unde el, simtind, n'ar cunósce şi n'ar fi in activitate voluntariâ pônê la unŭ gradŭ óre-care.

Aceste ni demonstrâ, câ intre operatiunele psichice a omuluĭ esistâ fapte sensibile, fapte intelectuale şi fapte voluntariĭ aŭ actiunĭ; *şi sufletul pentru acésta posede treĭ facultâtĭ fondamentale şi distincte : a) sensibilitatea aŭ facultatea de a simti, b) inteleginţa aŭ facultatea de a cunósce şi c) voluntatea aŭ puterea de a lucra.*

SECTIUNEA INTIA

DE SENSIBILITATE

SENSIBILITATEA.

Puterile spirituluĭ nostru intrâ in gĭocŭ tóte de o-datâ; şi când noĭ punemŭ in esercitiu unŭ actŭ de sensibilitate, el este acompaniatŭ pônê la unŭ gradŭ óre-care de acte din partea inteleginteĭ şi a activitâteĭ. Ci sensibilitatea este ace facultate, care îşĭ agĭunge plenitudinea desvoltâreĭ sale incâ din frageda gĭuneţâ. Gĭuneţa omuluĭ dispune de unŭ numerŭ de ideĭ fórte restrinsŭ şi energia puterei active are pentru dânsa putinâ intensitate. Numaĭ impresionarea, bucuria, tristeţa, aversiunea, indignatiunea, terórea şi cu o vorbâ emotiunele psichice suntŭ agitate in o asemine etate şi aŭ gradul cel maĭ posibilŭ de desvoltare. Admitênd unŭ asemine ordinŭ a espunereĭ fenomelor psichice, *noĭ definimŭ sensibilitatea, ca pre o facultate, prin care spiritul, intrând in contactŭ cu non-eul, se impresionêsê de obĭecte şi se interesasê de dânsele.*

In respectul uneĭ asemine definitiunĭ a sensibilitâteĭ noĭ putemŭ clasa fenomenele eĭ in douĕ serĭĭ de fapte distincte : *in sensatiunĭ şi sentimente.*

CAPITUL I

SENSATIUNELE ŞI ANALISA LOR.

§ 1. Negligend partea fisicâ a fenomenelor, noĭ considerâmŭ numaĭ partea, pre carea spiritul o ĭe la simtirea unuĭ obĭectŭ. Când noĭ suntemŭ cu atentiune asupra positiuneĭ psichice a omuluĭ la simtirea unuĭ obĭectŭ, observâmŭ, câ spiritul nostru se impresionêsê

şi acéstâ impresiune se numesce in psichologiâ sensatiune. Prin urmare *sensatiunea este impresiunea spiritului de obĭecte şi tot-o-dată actul primariu şi cel maĭ elementariu a spiritului.*

Organele saŭ miḑlócele, prin care spiritul se pune in contactŭ cu non-eul şi prin care el capâtâ impresiunele psichologice aŭ sensatiunile, suntŭ in numerŭ de cinci. Prin sensul pipâireĭ noĭ câpâtâmŭ sensatiunĭ, privitórie pre resistenţâ, intindere, formâ şi temperaturâ; prin sensul auḑireĭ noĭ câpâtâmŭ impresiunĭ de sonurĭ; prin sensul videreĭ noĭ avemŭ sensatiunĭ, privitórie pre intindere, formâ şi colorĭ, aŭ maĭ bine ḑicêndu, pre intinderea coloratâ; prin odoratŭ noĭ ne impresionâmŭ de odorĭ aŭ miróse; şi imfine prin sensul gustuluĭ noĭ căpătâmŭ sensatiunĭ, privitórie pre apetitŭ.

Spre a căpăta impresiunele, provenite dela diferitele proprietâtĭ a corpurlior, spiritul pune in gĭocŭ de-o-datâ maĭ multe sense. El la viderea unuĭ obĭectŭ pune in gĭocŭ, considerând calitâtile aceluĭ obĭectŭ, doŭe, treĭ şi pônê la patru sense de-o-datâ. La auḑirea, spre esemplu, a unuĭ sonŭ, el pune in gĭocŭ sensul principalŭ a auḑireĭ; şi pentru ca sê capete sensatiunĭ şi despre alte proprietâtĭ a aceluĭ sonŭ, el indréptâ viderele, spre a distinge distanţa dela locul agitâreĭ sonuluĭ şi pônê la urechĭa auḑitóriâ; la prima videre a unuĭ caşcavalŭ, spiritul pune in giocŭ sensul *videreĭ*, spre a distinge proprietâtile formeĭ colorate, *pipâirea*, spre a distinge calitâtile resistenteĭ şi a ponduluĭ, *odoratul*, spre a simti mirosul şi imfine *gustul*, spre a căpăta sensatiunĭ, privitórie pre acest sensŭ. Şi cu tótâ concurenţa maĭ multor sense, spre sensatiunea deplinâ a diferitelor proprietâtĭ a unuĭ obiectŭ, noĭ trebue sê recunóscemŭ tot-de-odatâ, câ suntŭ clase de proprietâtĭ, care apârtinescŭ numaĭ unuĭ sensŭ, şi câ concurenţa sensurelor are locŭ numaĭ pentru rationamentul, câ obĭectele continŭ in sine proprietâtĭ de diferite naturĭ.

Din cele ḑise se vede: *câ tóte sensatiunele spiritului umanŭ provinŭ dela sensatiunele palpatuluĭ, a videreĭ, a auḑuluĭ, a odoratuluĭ şi a gustuluĭ şi câ la sensatiunea unuĭ obiectŭ se punŭ în gĭocŭ de-o-dată unul pônê la patru din sensele nóstre.*

NB. In sensatiunĭ trebue a face distinctiune intre elementul sensualŭ de cel sentimentalŭ şi intelectualŭ, ce vinŭ in urma sensatiunelor, provenite de la diferitele proprietâtĭ a obiectelor. Sensatiunea nu póte fi comfundatâ cu sentimentul şi perceptiunea; şi prin urmare, capacitatea sensatiuneĭ trebue in formarea uneĭ perceptiunĭ

şi in simtirea unuĭ sentimentŭ sê ocupe locul intiiŭ şi ea póte fi socotitâ, ca facultatea ce maĭ estremâ a spirituluĭ, care pune in contactŭ pre Eul nostru cu non-eul.

CAPITUL II

SENTIMENTELE ŞI ANALISA LOR.

§ 1. Când sensele transmitŭ in spiritul nostru nisce sensatiunĭ aŭ impresiunĭ plăcute, atuncĭ el capâtâ plâcere, se bucurâ; el amésê obĭectul, ce'ĭaŭ causatŭ asemine impresiunĭ, îl doresce, regretésê perderea luĭ şi sperâ a'l redobândi. Când insê spiritul din observatiunea unuĭ obiectŭ capâtâ impresiunĭ neplâcute, atuncĭ se intristésê şi sufere; îl cuprinde ura, aversiunea şi terórea: Când imfine spiritul se afectésê de unŭ bine aŭ se indignésê de unŭ reŭ, ce'ĭ prestâ, atuncĭ el se animésê şi se iritâ. Acum plâcerea, displâcerea şi animarea spirituluĭ potŭ fi privite, ca sentimente radicale, şi din dânsele potŭ fi deduse tóte simţurele omuluĭ, care se numescŭ sentimente, pasiunĭ aŭ inclinatiunĭ sensibile. Prin urmare, *sentimentele suntŭ a doŭa serĭŭ de fapte psichice a facultâtĕĭ sensibile şi o maĭ departe desvoltare a sensatiunelor.*

Ce maĭ superficialâ analisâ a sentimentelor ni aratâ chĭar, câ numaĭ sentimentele radicale, pasiunele originale a spirituluĭ, ce luĭ îĭ vinŭ dupô observatiunea imediatâ a obĭectelor, suntŭ pasiunĭ aŭ inclinatiunĭ simple; in óre-ce tóte celelalte suntŭ provocate nu numaĭ de facultatea sensibilitâtĕĭ, ci şi de intelegintâ. Sê luâmŭ, pentru esemplu, terórea şi speranţa. Ce este speranţa? Credinţa in realisarea unuĭ bine, ce spiritul doresce. Ce este terórea? Credinţa in apropierea unuĭ reŭ, de care spiritul se teme. Aşa dar speranţa şi terórea suntŭ sentimente, ce continŭ tót-de-odatâ elementul intelegintĕĭ şi a sensibilitâtĕĭ.

Fie-cine póte observa legâtura strinsâ, ce esistâ intre amóre şi plâcere. Unŭ obĭectŭ nu ni face plâcere, dacâ elŭ nu este amatŭ de noĭ, şi noĭ nu putemŭ nimicŭ sê amămŭ, dacâ nu avemŭ maĭ intiiŭ plâcere despre acea, ce amâmŭ. Cea ce ni demonstrâ, câ elementele compunâtórie a sentimentelor suntŭ nunumaĭ sensibilitatea cu intelegința, ci şi insuşĭ sensibilitatea in diferitele sale grade de desvoltare.

Sentimentele, privite fiind in sine insuşĭ, se potŭ socoti ca simple şi complese. Sentimentele simple suntŭ pasiunele imediate a

sensatiunelor, in óre-ce sentimentele complese suntŭ o maĭ departe desvoltare a pasiunelor imediate şi tot-o-dată o actiune a doŭe facultătĭ aŭ elemente distincte.

Fómea, setea, morbul şi satisfacerea cerintelor corporale, precum şi sentimentele, provocate de nisce conditiunĭ esteriórie de eul nostru, formésê o clasâ de pasiunĭ, numite in psichologiâ *pasiunĭ aŭ inclinatiunĭ fisice.* Ele suntŭ maĭ tóte comune ómenilor şi animalelor şi compunŭ clasa ce maĭ inferióriâ a sentimentelor nóstre.— Pre de altâ parte, amórea spre scientă, spre arte, curiositatea, ambitiunea etc. suntŭ *o nouâ clasâ* de pasiunĭ psichice, care avênd de comun cu pasiunele fisice sensibilitatea, diferescŭ intre dânsele prin acea, câ ele, fiind provocate de sensibilitate, cerŭ in desvoltarea lor concursul intelegintelĭ. Ele suntŭ comune tutulor ómenilor, şi modul lor de desvoltare se conditionésê cu gradul de desvoltare a intelegintelĭ. Imfine amórea spre bine, amórea de Dumnedeŭ cu pietatea, amórea amicală, maternă şi sesuală, patriotismul, recunoscenta şi cu o vorbâ tóte sentimentele, numite nobile, suntŭ sentimente, care compunŭ pre *clasa a trea* a pasiunelor şi din care unele pônê la unŭ gradŭ óre-care suntŭ comune ómenilor şi animalelor. Aceste sentimente formésê clasa a trea a pasiunelor aŭ a inclinatiunelor umane şi se numescŭ *sentimente, pasiunĭ aŭ inclinatiunĭ morale*, a cărora motuoriu aŭ provocătoriu este, nu intelegința, nicĭ corpul, ci inima.

Privind, aşa dar, la facultatea sensibilitătĕĭ din punctul de videre a sentimentelor, ce ea manifestésê şi observând sentimentele nu in sine insuşĭ, ci in raportul organelor, ce le esecută şi a facultătilor spirituale, ce le conditionésê esistenta, ele potŭ fi clasate in sentimente fisice, intelectuale şi morale.

NB. Multĭ sub divisasê aceste clase a sentimentelor şi privescŭ la vicĭ, la negatiunea sentimentelor espuse, ca la o noŭe seriâ de sentimente şi clasasê sentimentele in şese clase, distincte unele de altele. Ci astă sub impărtire a sentimentelor nu'şĭ are realitatea sa şi facultatea sensibilă nu contine in sine capacitătĭ speciale pentru esecutarea lor. Omul nu e compusŭ din unŭ corpŭ şi unŭ non-corpŭ, din o intelegintă şi o non-intelegintă şi in fine din o inimă şi o noninimă. Din contra aceste facultătĭ in omŭ suntŭ unice, şi omul manifestésê sentimente, privitórie pre partea afirmativâ a acestor facultătĭ şi tóte pârutele sentimente contrarie suntŭ o simplâ privatiune

a lor, precum şi negatiunea esistenteĭ in metafisică este o privatiune a afirmatiuneĭ.

CAPITUL III

PRIVIRĬ GENERALE ASUPRA SENSIBILITĂTEĬ

CARACTERUL SENSIBILITĂTEĬ CA FACULTATE.

§ 1. Multŭ timpŭ 'i saŭ prescrisŭ sensibilitâteĭ caracterul de pasivitate şi aŭ argumentatŭ, câ sensibilitatea este o facultate pasivâ. Este fórte gĭustŭ, câ sensibilitatea incepe activitatea sa prin pasivitate, ci o finesce apoĭ prin activitate. A ama, a simti nu insamnâ a fi pasivŭ, ci din contra a lucra, a manifesta in afarâ acea, ce spiritul simte cu ocasiunea uneĭ sensatiunĭ. Aşa dar din facultatea sensibilitâteĭ numaĭ sensatiunea póte fi calificatâ cu caracterul de pasivitate; simtirea insê este curat activâ. Pre longâ aceste maĭ adâugimŭ, câ acest caracterŭ este comunŭ şi alteĭ facultâtĭ; intelegința insuşĭ incepe actiunea sa prin a deveni maĭ intiiŭ pasivă.

Din contra, *contactul popriu a sensibilitâteĭ este de a fi interesantâ şi impresionâtóriâ;* pentru câ numaĭ sub o asemine conditiune ea póte esista.

DISTINCTIUNEA SENSIBILITĂTEĬ DE CELELALTE FACULTĂTĬ ŞI RANGUL EĬ INTRE DĂNSELE.

§ 2. Precum nu se potŭ comfunda fenomenele diferitelor facultâtĭ, tot ast-feliŭ nu se potŭ comfunda şi insuşĭ facultâtile. Locke şi Condilac, admitênd o singurâ facultate, eĭ comfundaŭ sensibilitatea cu intelegință şi activitatea. Din acea, câ unŭ actŭ a sensibilitâteĭ provócâ imediat pre unŭ altul a intelegineĭ aŭ a activitâteĭ, nu urmêsê, câ se potŭ comfunda şi insuşĭ facultâtile, ce le operêsê. Noĭ cunóscemŭ fórte chĭar, câ a simti e cu totul alt-ceva, de a cunósce şi a voi, şi câ actul sensibilitâteĭ se efectuâ prin o facultate specialâ de ace a intelegineĭ şi a vointeĭ. *Sensibilitatea, prin urmare, se distinge de celelalte facultâtĭ prin simpla comparatiune a fenomenelor sensibile cu fenomenele intelectuale şi voluntarii.*

Uniĭ filosofi modernĭ, punêndu'şĭ de basâ principul, câ numaĭ *sensibilitatea in conscientâ* are dreptul la unŭ fenomenŭ psichologicŭ voescŭ, ca intelegința sê precêdâ sensibilitâteĭ şi acestia ĭĭ daŭ rangul al doile. Altiĭ, pre de altâ parte, admitênd, câ *voința* este facul-

pacitâtilor, ce formésê perceptinnele spiritului, in clasa celor, ce le modificâ şi in clasa capacitâtilor conservâtórie şi creatricc.

CAPITUL I

CAPACITÂTILE PROCURATICE

CONSCIENŢA ŞI ANALISA EI

§ 1. Noĭ am veḑutŭ, câ conscienţa este capacitatea, prin care noĭ ne cunóscemŭ pre sine. Ea ni revelésê capacitâtile şi operatiunele spirituluĭ nostru, ni manifestésê facultâtile luĭ şi imfine esistenţa şi atributele fondamentale a persóneĭ omuluĭ, adicâ identitea şi simplitatea. Conscienţa maĭ are propriu şi acea, câ ea acompaniasê pre tóte facultâtile spirituluĭ şi chĭ ir are conscienţâ de sine insuşĭ. Eŭ nu pot nicĭ simti, nicĭ percepe, nicĭ sê'mĭ imagines, nicĭ chĭar sê am conscienţâ de mine insu'mĭ, fórê ca sê cunosc, câ asemine acte se petrecŭ in mine şi aŭ locŭ in spiritul meŭ. Pentru acésta unĭĭ din filosofĭ aŭ conchisŭ, câ consciienţa nu este o capacitate aŭ o putere specialâ a spirituluĭ nostru, ci numaĭ o formâ a vieţei intelectuale şi o conditiune generică a tuturor facultâtilor. Noĭ insê, mântinênd opiniunea, ce am esprimatŭ, adâugimŭ, câ *conscienţa este capacitate a spirituluĭ, ce ni procurâ cunoscente, privitórie pre esenţa şi proprietâtile Eului.*

Conscienţa la inceputul functionâreĭ sale este obscurâ şi comfusâ; ea nu póte a presenta intru'nŭ modŭ chiarŭ şi distinctŭ cea, ce simte şi observâ in spiritul nostru, decât in urmarea unuĭ actŭ noŭ din partea conscienteĭ, care se numesce *reflesiune. Reflesiunea, prin urmare, este gradul maĭ naltŭ de desvoltare a conscienteĭ şi apreciasê cele, ce se petrecŭ in spiritul umanŭ.* Ea, maĭ adâugimŭ, este instrumentul necesariu a scienteĭ despre omŭ şi numaĭ prin miḑlocul reflesiuneĭ noĭ putemŭ sê percepemŭ nuantele delicate a vieteĭ interiórie, constatate de conscienţa, şi pentru acésta reflesiunea trebue sê fie privitâ numaĭ, ca actŭ a conscienteĭ şi nu ca capacitate separatâ, precum aŭ creḑut'o mulţĭ psichologĭ.

§ 2. PERCEPTIUNEA ESTERNĂ ŞI ANALISA EĬ.

Perceptiunea esternâ, aist faptŭ psichicŭ atât de ordinariu şi în aparenţâ atât de simplu, este una din capacitâtile, ce aŭ ecupatŭ maĭ mult timpŭ pre filosofĭ şi aŭ datŭ locŭ la diverse teoriĭ. Intre dife-

ritele sisteme, ce aŭ presentatŭ teoriĭ despre perceptiunea esternâ, noĭ citâmŭ pre cele urmâtórie, ca maĭ importante :

a). Teoria *ideilorŭ representative*, care s'aŭ imventatŭ de Democrit, s'aŭ desvoltatŭ de Epicur şi Lucretiu şi 'şaŭ avutŭ representantiĭ sûĭ pônê in timpurele moderne. Dupre acéstâ teoriâ, noĭ nu cunóscemŭ corpurele şi proprietâtile lor, de cât prin intermediarea imaginelor, aŭ a ideilor, ce le represintâ. Ca o maĭ departe desvoltare a acesteĭ teoriĭ, se póte socoti şi teoria luĭ Malebranş despre *visiunea obiectelor in Dumneḑeŭ*. Malebranş considerâ inteleginţa divinâ, ca unŭ centru, aŭ ca o oglindâ, in carea noĭ percepemŭ tóte obĭectele şi négâ, prin urmare, şi el esistenţa perceptiuneĭ esteriórie. Noĭ insê din parteni intrebâmŭ pre Malebranş şi pre partisaniĭ teorieĭ ideilor representative cum se esplicâ esistenţa diferitelor priviriĭ istorice asupra obĭectelor şi chĭar realitatea teoriilor diverse asupra perceptiuneĭ esterne?

b) Sistema luĭ Condilac, care esplicâ perceptiunea eternâ prin *sensatiunea transformată*. Acéstâ teoriâ prentinde, câ perceptiunele nóstre nu suntŭ, de cât aceleşĭ sensatiunĭ a obiectelor, şi câ tot acea, ce se numesce perceptiune esternâ, este o transformatiune a sensatiunelor. Teoria luĭ Condilac, dupre cum videmŭ, recunósce in fondŭ fenomenele capacitâteĭ in cestiune; le numesce insê sensatiunĭ transformate şi prin acésta el recunósce tot-o-datâ pre ne simtite şi capacitatea perceptiuneĭ esterne.

c) Doctrina D. Toma Reid, refutând şi anulând teoria sensatiunelor transformate, aŭ restabilitŭ perceptiunea, ca pre o capacitate specială şi 'ĭaŭ prescrisŭ rangul sûŭ in ordinul celoralalte capacitâtĭ a spiriţuluĭ. Ci şi acéstâ doctrinâ nu esplicâ şi nu analisasê fenomenele perceptiuneĭ esterne; ea maĭ bine ḑicênd, le descrie şi fisasê locul lor in ordinul celoralalte fenomene a Euluĭ.

Noĭ insê, cariĭ nĭ am propusŭ, nu de arefuta teoriele diferitelor scolĭ asupra perceptiuneĭ esterne, ci de a o defini, a o analisa şi apoi a'ĭ arata positiunea eĭ in ordinul capacitâtilor facultâteĭ intelectuale, trecemŭ de adreptul la perceptiunea esternâ şi o definimŭ privind'o in sine insuşĭ şi in natura eĭ.

Perceptiunea esternâ, fiind privitâ, ca o capacitate a spiriţuluĭ nostru, *este puterea, carea procurâ Euluĭ prin miḑlocul sensurilor cunoscenţa non-euluĭ fisicŭ şi se póte socoti tot-o-datâ, ca o maĭ de parte desvoltare a sensatiunelor spiriţuluĭ, capatate dela obĭecte.*

Sensurile procură spirituluĭ nostru diferitele sensatiunĭ, provocate de diversele specie de proprietătĭ a obĭectelor. Sensatiunele suntŭ, dupre cum am mentionatŭ, cele intiĭ impresiunĭ a spirituluĭ, privitórie pre proprietătile obĭectelor, şi tóte sentimentele, precum şi perceptiunele, ce ne ocupă, nu se ivescŭ pre arena activitătelĭ spirituale, de cât dupŏ actul primariu a sensatiunelĭ; adică dupŏ impresionarea spirituluĭ, provenită dela contactul Euluĭ cu non-eul fisicŭ. Perceptiunele, prin urmare, esterne suntŭ fenomenele ce se conditionésĕ cu sensatiunele nóstre despre obĭecte şi nu se manifestésĕ, decât in urmarea unia aŭ a celialalte sensatiunĭ.

Aşa sensatiunele, capatate prin palpatŭ, nu devinŭ perceptiunĭ, decât in urmarea unelĭ impresionărĭ a spirituluĭ de nisce sensatiunĭ, privitórie pre palpatŭ, şi a unelĭ noŭe procedurĭ din partea spirituluĭ, carea constă in concursul memorielĭ şi a rationamentuluĭ. Concursul acestor capacitătĭ face pre spiritŭ, ca, la sensatiunea unelĭ proprietătĭ de palpatŭ a obĭectelor, pre de o parte sĕ rechĭeme in revisiune tóte notiunele identice, de care dispune spiritul, ĭar pre de alta sĕ percépă şi apoĭ sĕ esprime raporturile dintre sensatiunea in cestiune şi notiunele propriĭ a spirituluĭ. Şi acéstă procedură, care esprimă pre perceptiunele nóstre in raportŭ către proprietătile obĭectelor pipăite, are locŭ in cestiunile, privitórie pre perceptiunele obiectelorŭ in proprietătile lor de resistenţă, intindere, formă şi temperatură.

Sensatiunele videreĭ se desvolta prin agĭutorul capacitătilor citate şi agĭungŭ la a deveni perceptiunĭ, privitórie pre raporturile de distanţă si intinderea coloratŭ a obiectelor. Spiritul la viderea colórelĭ şi a distantelĭ obĭectelor, aduce prin agĭutorul memorielĭ pre arena activitătelĭ sale notiunile generale despre distanţă şi colóre şi numaĭ in puterea concursuluĭ capacitătelĭ rationamentale, el percepe, că obĭectulŭ observabilŭ este departe aŭ aprópe, de o colóre deschisă aŭ inchisă. etc.

Sensatiunele auḑuluĭ, fiindŭ in espresiunea lor generală simple, procură spirituluĭ prin agĭutorul memorielĭ şi a raţionamenluluĭ perceptiunĭ tot de aceaşĭ natură despre sonurĭ. Sensatiunele acestuĭ sensŭ presintă spirituluĭ o impresiune aŭ alta despre sonul auḑitŭ, şi memoria cu rationamentul face pre Eu se percépă, că sonul auḑitŭ esistă, şi că el este totŭ-o-dată unŭ tonŭ aŭ numaĭ unŭ sonŭ. Dacă sonul incestiune este unŭ tonŭ, o espresiune precisă a obĭectuluĭ, atunceĭ spiritulŭ tot prin agĭutorĭul memorielĭ şi a rationamentuluĭ

percepe diferitele luĭ nuanțe, și, in puterea uneĭ maĭ departe proceduriĭ a facultățeĭ intelectuale, el esprimă chĭar, că acestŭ sonŭ apărtinesce la atare speciă de tonuriĭ.

Tot ast-feliŭ se intêmplă și cu perceptiunele, provenite dela sensatiunele odoratuluĭ și a gustuluĭ. Ele, ca și perceptiunile obĭectelor, provocate de sensatiunile sensurilor palpatuluĭ, a videreĭ și a auḑuluĭ, aŭ necesă de memoriă și rationamentŭ și nu se formésê, de cât prin concursul acestora.

Trebue sĕ observâmŭ, că perceptiunile, privite in sine, nu suntŭ apte pentru diferite specie, precum chĭar și capacitatea, numită perceptiunea esternă, nu póte sĕ fie socotită ca complesă, ce ar conține in sine maĭ multe grade de desvoltare și unŭ numĕrŭ óre-care de functionărĭ, privitórie pre diferitele specie de fenomene perceptibile. Fenomenele, ce represintă pre capacitatea perceptiuneĭ esterne, suntŭ de aceașĭ naturâ, și ele, dacă potŭ sĕ admită óre-care specie, apoĭ acésta numaĭ in respectulŭ sensatiunelorŭ, ce le provócă in spiritul nostru. Din contra, noĭ trebue sĕ afirmâmŭ, că capacitatea, representată prin fenomenele percepțiuneĭ obĭectelor, este simplă și ea nu procură spiritului, decât fenomene identice, provenite numaĭ de la sensatiunĭ diverse. Acésta se póte vidé și din concursulŭ sensurilorŭ spre verificarea și îndeplinirea diferitelor sensatiunĭ. Când noĭ suntemŭ lipsiți de sensatiunele, proprie unuĭ sensŭ, noĭ nu suntemŭ in totulŭ privați și de perceptiunile respective la unŭ asemenea sensŭ; când noă ni lipsesce sensulŭ videreĭ și prin urmare și sensatiunele proprie luĭ, noĭ nu suntemŭ in totulŭ privați de perceptiunea distanteĭ și a intinderei colorate; și acesta pentru ratiunamentul, că ratiunea ni dă pônê la unŭ gradŭ óre-care notiunile generale a sensuluĭ, de care suntemŭ privațĭ.

Tot aicĭ e locul̆ŭ de a face distinctiune intre perceptiunea esternă, sensatiune și sentimentŭ. E prea adevêrat, că una și aceeașĭ sensatiune provócă în noĭ de-o-datâ doŭê acte spirituale, o perceptiune și unŭ sentimentŭ; așa la vederea unuĭ tablóŭ noĭ câpătâmŭ de-o-datâ o plâcere și o perceptiune. Insê nu e maĭ putin adevêrat, că aceste doŭê fenomene suntŭ distincte, și nu potŭ fi prescrise unuea și aceleașĭ principiu. Acésta se póte proba prin acea, că nu tot-de-una se provócă în noĭ amândouê aceste acte și noĭ de multe orĭ simtimŭ, fôrê sê cunóscemŭ și cunóscemŭ, fôrê sê simtimŭ.

Perceptiunea esternă este, dupe cum videmŭ, *cel maĭ intiiŭ și*

elementariu actŭa facultăteĭ intelectuale, care se provócă de diferitele sensatiunĭ, câpâtate dela obĭecte, şi se formésê prin agĭutorĭul memorieĭ şi a rationamentuluĭ; ea este simplâ şi forê de specie şi nu se póte confunda cu sentimentele şi sensatiunele.

RATIUNEA

§. 3. NB. Dupô ce am vorbitŭ despre conscientâ şi perceptiunea esternâ, ca despre nisce capacitâtĭ, ce formésê cunoscentele spiritului nostru, aicĭ e locŭlŭ sê espunemŭ şi capacitatea, carea ni procurâ cunoscentele non-euluĭ metafisicŭ, şi carea se numesce ratiune. Ci acéstâ capacitate intelectualâ supremâ, care ne pune in contactŭ cu D-ţeŭ şi ni revelésê causele şi principiile supreme a universuluĭ, nu póte sê fie espusâ cu succesŭ, decât numaĭ cândŭ vomŭ avea cunoscinţa originieĭ ideilor nóstre; ceea ce ne face, ca sê ne abstinemŭ aicĭ dela espunerea ratiuneĭ şi sê 'ĭ dâmŭ unŭ locŭ maĭ comvenabilŭ.

CAPITUL II

CAPACITÂTILE INTELECTUALE MODIFICATRICE

ATENTIUNEA ŞI ANALISA EĬ

§ 1. Când ni prestâ unŭ câmpŭ intinsŭ de obĭecte, când noĭ observâmŭ fôrê distinctiune şi cu unŭ ochiŭ superficialŭ tóte acele obĭecte, atuncĭ in noĭ nu are locŭ nicĭ unŭ actŭ psichologicŭ şi cu preferinţâ intelectualŭ. Diferitele obĭecte nu atragŭ spiritul nostru şi nicĭ potŭ singure de sine şi fôrê de voinţa nóstrâ sê afectionésê aplicatiunea luĭ; ele cu inşirarea lór potŭ sê provóce numaĭ unŭ singur simţŭ de placere aŭ displâcere; şi inteleginţa, cu tóte aceste, rêmâne fôrê de activitate, şi dupô unŭ timpŭ ea nu'şĭ póte da contŭ despre acea, ce aŭ vêţutŭ. Cunoscenţa obĭectelor, precum şi diversele suvenire a spiritului nu aŭ locŭ, decât numaĭ, când spiritul observésê cu distinctiune obĭectele, ce'ĭ prestaŭ.

Când spiritul se concentrésê cu diversele sale capacitâtĭ asupra unuĭ obĭectŭ; când el vine intr'unŭ modŭ voluntariu asupra fie-câruĭ obĭectŭ, spre a studia amânuntele luĭ; atuncĭ acéstâ directiune voluntariâ a spiritului spre unŭ obĭectŭ, acéstâ aplicatiune aŭ concentrare a spiritului, spre studiul obĭectului in cestiune, se numesce *atentiune* (dela tendere ad). Şi prin urmare, *atentiunea este actul psi-*

chicŭ, prin care noi aplicámŭ cu voință și activitate una din capacitâtile intelectuale, spre studiul unuĭ obĭectŭ de terminatŭ.

Aplicatiunea spiritului asupra obĭectelor, asupra non-culuĭ, se numesce, noĭ am vêdutŭ, atentiune; tot acelașĭ actŭ, tot aceașĭ capacitate, când tinde a sê aplica la studiul Eului nostru, când spiritul voesce asê studia pre sine insușĭ și a'șĭ intórce activitatea asupra sa insușĭ, atuncĭ ea se numesce *reflesiune. Reflesiunea*, prin urmare, *este atentiunea spiritului, indreptată asupra sa insușĭ.*

Caracterul atentiuneĭ este de afi cu preferință voluntariâ. Noĭ nu suntemŭ atentivĭ, de cât in momentul, când voimŭ și asupra obĭectelor, ce voimŭ. Fie-care obĭectŭ, ce nu escitâ curiositatea nóstră și nu presintâ nisce conditiunĭ, ce ar pune pre spiritŭ in positiune a'l voi și asê interesa de dânsul, acel obĭectŭ nu póte sê atragâ nicĭ atentiunea spiritului nostru. Pre de altâ parte, caracterul atentiuneĭ, in urmarea aplicatiuneĭ spiritului cu voință a supra realitâțeĭ, este de aface pre spiritŭ sê fie gravŭ, seriosŭ, prudentŭ, capabilŭ de afaceri marĭ și de speculatiunĭ nalte. Și numaĭ in puterea unuĭ asemine elementŭ, din caracterul atentiuneĭ spirituale a Euluĭ nostru, se póte esplica posibilitatea veritâtilor reale, care la ce intia observatiune a lor se presintâ spiritului atât de complicate și ne intelegibile.

Atentiunea, avênd de caracterŭ conditiunea de afi efectuată prin voință și de a face pre spiritŭ seriosŭ, atrage dupô sine urmâtórele treĭ fenomene, care suntŭ efectele principale ale acestor conditiunĭ a aplicâreĭ atentiuneĭ.

a). Câ spiritul in momentul actiuneĭ sale atentive este esclusivŭ și el nu póte chĭar a intórce ateutiunea sa asupra maĭ multor obĭecte de-o-datâ. Obĭectul, ce aŭ atrasŭ pre spiritŭ prin calitâtile sale observabile, dispune chĭar de dânsul pentru momentele, ce spiritul se decide afi atentivŭ și asê aplica la studiul luĭ, cu tóte elementele caracteristice, ce suntŭ proprie atentiuneĭ.

b) Atentiunea face ideile nóstre distincte, precise, chĭare, și presintâ spiritului posibilitatea de a distinge in obĭecte nisce proprietâțĭ și nuate, pre care observatiunea superficialâ nu le póte nota. Fôrê de atentiune, spiritul nu póte avé, decât nisce perceptiunĭ vagĭ, care suntŭ de unŭ caracterŭ comfusŭ și in curênd chĭar și disparŭ din avutul sŭŭ; cunoscentele, capatate alâture cu atentiunea nicĭ potŭ ave numele de cunoscente. De acea atentiunea póte fi comparată cu unŭ

microscopŭ, care mârésce obĭectele şi descopere in dânselo nuantele cele maĭ fine.

c) Infine atentiunea este una din conditiunile reminiscenteĭ, şi fórê de atentiune noĭ nu putemŭ sê rechĭemâmŭ pre arena spiritului unŭ obĭectŭ óre-care observatŭ. Noĭ in momentele uneĭ comvorbirĭ attentive nu putemŭ nota óra, ce ne interesasê de a pleca; când noĭ insê studiemŭ unŭ obĭectŭ cu atentiune şi diferitele luĭ proprietâtĭ atragŭ atentiunea spiritului nostru, atunci acel obĭectŭ face parte din avutul spiritului nostru şi de acea el îl póte rechĭema pre arena activitâteĭ spiritului in momentele, când voesce.

Aceste ni demunstrâ, *că atentiunea, ca capacitate, a spiritului, impune Eului nostru de a fi maĭ seriosŭ şi tot-o-dată de asê aplica cu voinţă asupra obĭectelor; şi indată, ce aceste conditiunĭ se realisase in studiul atentivŭ a unuĭ obĭectŭ, spiritulŭ devine esclusivŭ şi concentratŭ numaĭ asupra obĭectului de studiu; el capată nisce ideĭ chĭare şi precise despre obĭecte şi imfine el este in posiiune de a dispune, comform voinţeĭ sale, de obĭectele, ce el le posede in urmarea atentiuneĭ.*

COMPARATIUNEA ŞI ANALISA EĬ

§ 2. Dupê ce am studietŭ aplicatiunea spiritului la unŭ obĭectŭ aparte; dupê ce am vêdutŭ modul, cum spiritul se aplicâ in studiul fie-cârĭa realitâtĭ separate; şi am indicatŭ şi la capacitâtile, prin midlocul cârora el manifestêsê unŭ fenomenŭ aŭ altul, venimŭ acum sê espunemŭ modul şi sê arâtâmŭ capacitâtile, prin midlocul cârora spiritul capâtâ notiunele de asêmânare şi diferinţă intre obĭecte. Şi acêstâ capacitate, ce procurâ spiritului nisce asemene notiunĭ se numesce capacitatea comparativâ.

Când spiritul voesce a afla diferinţa şi asemanarea intre doŭe obĭecte; când el comparâ, atunci el se aplicâ la doŭe obĭecte de o datâ şi este atentivŭ de-odatâ asupra amandurora, aŭ, maĭ bine ţicênd, el studiasâ in succesiune imediatâ diferitele raporturĭ a amânduror obĭectelor, ce compunŭ pre studiul sŭŭ comparativŭ. De aicĭ putemŭ conchide, că *comparatiunea este acc capacitate a spiritului umanŭ, care, prin midlocul duplicăreĭ atentiuneĭ, studiasá raporturele dintre doŭe obĭecte.*

Aceste ni probêsê, că comparatiunea are esentialmente acelaşĭ ca-

racterŭ cu atentiunea; adicâ, câ ea este o operatiune voluntariâ, care se conditionésê in totul cu voința spiritului nostru, și care trece la aflarea și cunóscerea diferitelor raporturĭ numaĭ in urmarea uneĭ decisiunĭ din partea spiritului pentru asemine actŭ; și al doile, câ comparatiunea intre doŭe obĭecte aŭ ideĭ, face pre spiritŭ de afi seriosŭ, ca și in atentiune; aicĭ insê trebue a maĭ adauge și acea, câ in comparatiune spiritul, esecutând unŭ actŭ duplu a atentiuneĭ, el trebue sê duplice seriositatea și concentrarea sa.

Capacitatea comparativâ este și formâtorĭul ideilor nóstre de mârime, micime, superioritate, imferioritate, egalitate, proportiune, schimbare, progresŭ etc. Capacitatea comparativâ intervine in gĭudetele, prin care noĭ intrunimŭ doŭe ideĭ, idea de subĭectŭ și atributŭ, și apoĭ ne pronunciâmŭ, câ aceste doŭe ideĭ concadŭ intre sine aŭ nu; și imfine comparatiunea dâ esactitate și precisiune cunoscentelor nóstre și prin miḑlocul asemânâreĭ și a contrastuluĭ noĭ distinguimŭ obĭectele intre sine. Acum videmŭ chĭar, câ *comparatiunea are unŭ caracterŭ voluntariŭ și seriosŭ și câ ea procurâ spiritului o seriâ de ideĭ distincte de a celoralalte capacitâțĭ.*

NB. Trebue a observa, câ comparatiunea, cu tóte câ procurâ spiritului perceptiunea de raporturĭ a obiectelor, ea nu póte fi comfundatâ cu perceptiunea, ce esplorésê realitatea, și prin urmare a fi privitâ, ca o capacitate, a cârĭa misiune ar fi de a procura spiritului cunoscente, privitórie pre una din laturele realitâteĭ. Comparatiunea rêmâne tot ca o capacitate, ce streformésê cunoscentele procurate spiritului de perceptiune; și dacâ ea pare, câ adauge in mintea nóstrâ nisce noŭe cunoscente despre obiecte, nisce perceptiunĭ, privitórie pre diferitele raporturĭ ale obĭectelor intre sine, apoĭ acésta este un actŭ cu totulŭ spiritualŭ, prescrisŭ numaĭ obĭectelor de mintea nóstrâ și neesistându in esența lor. Pre lôngâ aceste, unŭ actŭ a perceptiuneĭ Euluĭ nostru se conditionésê nu numaĭ prin voințâ, ci și prin natura esentialâ a obĭectelor, și noĭ nu percepemŭ alt-feliŭ unŭ obĭectŭ óre-care, de cât numaĭ așa, cum el este; in óre-ce actul comparatiuneĭ este o operatiune cu totul voluntariâ și diferitele raporturĭ, ce noĭ le prescriemŭ obĭectelor, suntŭ nisce ideĭ proprie spiritului nostru și ne esistânde in natura obĭectelorŭ. Aceste argumente ni de mustra, câ *comparatiunea are unŭ caracterŭ distinctŭ de a perceptiuneĭ și ea nu procura spiritului noŭe cunoscente, ci numaĭ streformésê pre acele capatate.*

§. 3. Perceptiunea imbrâţişasĕ, noĭ am vĕḑutŭ, notiunele proprietâtilor obĭectelor. Dacâ, pentru esemplu, eŭ tin in mânâ unŭ fruptŭ, prin miḑlocululŭ perceptiuneĭ eŭ cunosc forma, colórea, pondul, şi odoratul aceluĭ fruptŭ, şi tóte aceste ideĭ partiale despre proprietâtile fruptuluĭ, suntŭ nisce notiunĭ concrete, care represintâ in totalŭ pre substanţa fruptuluĭ; ideile insĕ de calitatĭ isolate şi separate de concretul lor, care esprimâ proprietâtile obĭectelor nu maĭ mult in materiâ, ci in idea lor, şi nu maĭ mult in adiectivile lor, ci in substantivele corespundetórie acestora, se numescŭ ideĭ *abstracte* şi distincte de proprietâtile obĭectelor. Când spiritul disface fenomenele şi proprietâtile obĭectelor de substanţa lor; când el separâ caracterele fugetive şi variabile a obĭectelor, care modificâ şi alterésĕ esperienţa, atunceĭ spiritul constitue pre fie-care fenomenŭ in starea sa fictivâ de substanţâ, şi limba, reproducĕnd acéstâ transformatiune a minteĭ, vine şi face din adiectivŭ unŭ substantivŭ. Ast-feliŭ câ, dupĕ ce spiritulŭ percepe, câ unŭ *omŭ e bunŭ*, el vine şi apreciasĕ acest fenomenŭ, acest modŭ de esistenţâ şi, isolând calitatea de subĭectŭ, face din *bunŭ* ca calitate o abstractiune *bunâtatĕ;* şi in urmarea uneĭ asemine operatiunĭ spiritul formésĕ şi esprimâ gĭudeţul: unŭ *omŭ e o bunĕtate. Abstracţiunea*, dupre cum videmŭ, *este capacitatea, prin care spiritul separâ verĭ-ce fenomenŭ de substanţa sa şi de cele-l-alte fenomene şi apoĭ substantificâ fenomenele şi li prescrie o realitate substantialâ.*

Dacâ inteleginţa nóstrâ ar fi imfinitâ, ca a luĭ D-ḑeŭ, arŭ imbratişa de-o-datâ tótâ realitatea şi spiritul ar percepe intr'unŭ modŭ simultaneŭ atâtŭ fenomenele, cât şi substanţa lorŭ; şi dacâ, pre de altâ parte, obĭectele ar fi simple şi n'ar continé in sine substante şi fenomene diverse, atunceĭ dificultâtile ar dispâré şi abstractiunea, ca capacitate, cu tóte fenomenele sale nu ar avé locŭ intre proprietâtile minteĭ umane. Ci insuficienţa minteĭ umane, precum şi complesitatea obĭectelorŭ reclamâ necesitatea capacitâteĭ abstractiuneĭ, care este o procedurâ simplâ şi fórte des usatâ şi care tot-de-o-datâ concepe actiunele spiritualĭ a minteĭ umane. Când noĭ facemŭ abstractiune, prin acéstâ procedurâ imputinâmŭ dificultâtile studiuluĭ nostru şi punemŭ fundamentul tuturor procedurelor intelectuale.

Facultatea capacitâteĭ de a abstrage este fundamentul tuturor studiilor nóstre şi noĭ, ca puntŭ de plecare afie câria scientâ, punemŭ una aŭ maĭ multe ideĭ abstrate. Aşa idea abstratâ de *intindere* este fundamentul *Geometrieĭ*; idea abstratâ de *mişcare* aŭ nâscutŭ *Mecanica*; ace de *sonŭ Acustica*; şi imfine spre acitâ incâ unŭ esemplu, idea abstratâ a *binelui* şi a *rêului* este principiul moraleĭ şi a tuturor scientelor, ce se rapórtâ la dânsa.

Ci dacâ abstractiunea, ca capacitate a spirituluĭ, presintâ atâtea avantage şi este fórte usitatâ, ea are tot-o-datâ multe incomveniente şi des ne duce la periculŭ. Isolând proprietâtile şi fenomenele obĭectelor de substantele lor, noĭ de multe-orĭ uĭtâmŭ diferitele raporturĭ, ce unescŭ concretul cu abstratul lor; şi ce e maĭ gravŭ, noĭ acordâmŭ acestor fenomene abstrate unŭ feliŭ de esistentâ substantialâ, dotatâ de alte calitâtĭ şi proprietâtĭ. Abstratiunea, usitatâ fórê de reservâ, aŭ fostŭ causa, câ paganismul aŭ personificatŭ puterile naturieĭ, viciele şi virtutile ómenilor; aŭ populatŭ literaturele popórelor la nascerea lor cu fantasme teribile şi chĭar ridicule.

GENERALISATIUNEA ŞI ANALISA EĬ.

§ 4. Perceptiunele nóstre supórtâ o noŭe metamorfosâ in generalisatiune, carea aplicâ la o grupâ de obĭecte acea, ce pônê in momentul generalisatiuneĭ nu s'aplica, decât la fie-care din dânsele in parte. Aşa spiritul, incepênd prin a'şĭ forma idea de Petru, Paul, Ioan etc, agĭunge imfine pônê la a'şĭ fisa idea de umanitate. Şi prin urmare *generalisatiunea* póte fi definitâ, *ca o capacitate, prin care spiritul fisasê unŭ modelŭ aŭ unŭ tipŭ, ce ar representa o colectiune de obĭecte maĭ mult, saŭ maĭ putin numerósâ.*

Formatiunea ideilor generale presupune treĭ proceduri mintalĭ preesistinde, precum şi capacitâtile, ce le operésê, care constaŭ in perceptiune, abstratiune şi comparatiune.

Prin perceptiune şi abstratiune noĭ ni formâmŭ ideile de proprietâtĭ isolate şi aflâmŭ, pentru esemplu, câ Petru este dotatŭ de intelegintâ, sensibilitate şi voinţa şi are unŭ corpŭ, formatŭ din materiâ; prin comparatiune noĭ ne asigurâmŭ, câ aceste proprietâtĭ suntŭ comune luĭ Petru şi luĭ George, luĭ George şi luĭ Basiliu şi aşa maĭ de parte, pônê când agĭungemŭ la ane convinge, câ facultâtile spirituale, precum şi corpul materialŭ suntŭ comune tuturor ómenilor,

şi că tóte fiintele, ce posedă nisce asemine proprietăţi, formésă umanitatea. De unde videmŭ, *că generalisatiunea nu se manifestésĕ in spiritul umanŭ, decât in urmarea fenomenelor, provenite dela capacităţile de perceptiune şi comparatiune, şi că ea constă in o mai departe desvoltare a acestor doŭe procedure şi in abstragerea dela individe de totŭ acea, ce e individualŭ şi specialŭ.*

Ideile generale se impartŭ dupre estensitatea şi compreensiunea lorŭ. Când noi pronunciămŭ idea de *omŭ*; atunci spiritul nostru esprimă actiunea capacităţeĭ de generalisatiune, carea, constând in a face abstratiune de proprietătile speciale a individuluĭ, esprimă o estensitate mult mai mare, de cât când ar pronuncia idea de *Românŭ*. Idea de *Românŭ* este şi ea o ideă generală; face şi ea abstratiune de proprietătile individuale a românilor George şi Basiliu, are insĕ o cuprindere multŭ mai mare, decâtŭ idea de *omŭ* şi o intindere mai restrinsă, de cât acésta. *Estensitatea şi compreensitatea ideilorŭ generale suntŭ in raporturi imverse*; şi in logică o ideă generală imbrătişasĕ cu atâta mai putine calităţi, cu cât ea are o estensitate mai mare.

Diferitele raporturi a compreensităţeĭ cu estensiunea ideilorŭ, precum şi a estensiuneĭ cu compreensitatea daŭ locŭ la o altă subimpărtire a ideilor generale, care procură spiritului notiunele de *familiă, speciă, genŭ* etc. Notiunea de familiă este şi ea o ideă generală in raportŭ cătrĕ individele, ce o compunŭ, are insĕ mai putină estensitate in raportŭ cătrĕ speciă, şi este, decât dânsa, mai compreensibilă; pre de altă parte, notiunea de speciă este mult mai compreensibilă, de cât notiunea de genŭ, este insĕ mai putin estensă, de cât acésta. Cu o vorbă, *generalisatiunea se fisasĕ prin puntul nostru de plecare, şi in diferitele notiunĭ de generalisatiune ea se conditionésĕ cu diferitele raporturi a estensiuneĭ cu compreensiunea.*

Generalisatiunea prescurtésĕ esperienţa şi agiută memoria prin acea, că noi in generalisatiune intrunimŭ intr'o singură ideă mai multe notiunĭ particularie, pre care noi n'am fi pututŭ altmintre a le retine in memoriă, nici chiar a le câpăta, dacă lémŭ fi tinutŭ separate unele de altele. Ci ideile generale, presentânduni nisce asemine avantage in raportŭ cătrĕ memoriă şi cunóscentele nóstre, aŭ totŭ atâte defecte, şi ni indică numaĭ trasurile egale ale obiectelor, fórĕ insĕ a ne face sĕ cunóscemŭ şi diferintele dintre dânsele. De aicĭ tótă comfusiunea şi erorele spiritelor speculative, care, negligend

esperiența, și se conducă numaĭ de nisce principie generale, comfundându totul și prin urmare amăginduse in totul. Și cu tóte aceste generalisațiunea este așa de usitată de mintea umană, incât aŭ fostŭ timpurĭ in viața speculativă a umanitățeĭ, cândŭ esperiența și cunóscerea diferințelor dintre obĭecte aŭ fostŭ cu totulŭ disprețuită.

NB. Totŭ evulŭ mediŭ aŭ disputatŭ cu ce maĭ mare ardóre despre natura ideilor generale și aŭ formulatŭ diferite părerĭ in acéstă cestiune. Realistiĭ susținéŭ, că ideile generale, numite și universale, aŭ in natură realitățĭ proprĭĭ, care le represintă, distinte de obĭectele individuale. Nominalistiĭ, pre de altă parte, argumentaŭ, că ele suntŭ nisce simple nume, aŭ formule simple a minteĭ umane, care, n'aŭ nicĭ o valóre de realitate. Vine, in fine, o altă scólă cu părintele Abelard in frunte, care, ne voind a nega in totul ideilor universale realitatea, li prescrie numaĭ o realitate mintală, impusă de dinafară, și le numesce pentru acésta conceptiunĭ a inteleginteĭ; și insușĭ scóla, pentru acésta aŭ luatŭ numele de conceptionalistă. Aceste opiniunĭ a filosofieĭ scolastice despre ideile generale suntŭ pre esclusive și unilaterale.

Că ideile universale suntŭ nisce conceptiunĭ a spiritului și limba vine și le esprimă, despre acésta nu se indoesce nimine. Ci noĭ nu putemŭ sĕ negămŭ propriu acea, că aceste ideĭ nu aŭ nimicŭ realŭ in natură, și că afară de inteligință nu esistŭ, decâtŭ nisce individe, separate unele de altele și că trasurile de asemănare nu suntŭ, decât acidentale. De unde vinŭ decĭ acele legĭ stabile și uniforme a natureĭ, ace permanență de specie și genŭ in totŭ felĭulŭ de realitățĭ, care constitue ordinea și armonia in lumea fisică și morală? Dupe opiniunea nóstră, adevĕrata solutiune a problemeĭ, privitóriă pre natura ideilor generale, consta in acea, *că ele suntŭ conceptiunĭ a spiritului, pre care vorbele servă a le esprima și că ele corespundŭ afară de inteligință la óre-care caractere constante și la óre-care relațiunĭ uniforme a obĭectelor, care caractere și relațiunĭ suntŭ distincte de elementele lor individuale.*

RATIONAMENTUL.

§ 5. Indată ce spiritul s'aŭ formatŭ unŭ depositŭ de ideĭ, procuratŭ de perceptiune, și indată ce el léŭ transformatŭ pre fie-care prin capacitatea comparatiuneĭ, a abstratiuneĭ și a generalisatiuneĭ, vine

dupô tóte aceste rationamentul, care intru'nŭ modŭ instintivŭ dà ideilor capatate o formâ maĭ complicatâ, şi care formâ constâ, aŭ in a intruni doŭe ideĭ la unŭ locŭ şi a forma unŭ gĭudeţŭ, aŭ in a intruni maĭ multe gĭudete şi a forma unŭ rationamentŭ inductivŭ aŭ deductivŭ. Şi aşa *rationamentul este acea capacitate a spiritului, prin care noĭ intrunimŭ doŭe aŭ maĭ multe ideĭ intr'unŭ gĭudeţŭ şi doŭe aŭ maĭ multe gĭndete intr'unŭ rationamentŭ.*

NB. Multĭ definescŭ capacitatea rationamentalâ intr'unŭ modŭ restrinsŭ şi o calificâ, ca pre o facultate, ce are de scopŭ *a estrage o veritate din alta.* Acéstâ definitiune, esprimândŭ maĭ ales resultatul rationamentâreĭ, nu este tot-o-datâ completâ; şi escluḑênd unul din actele eĭ constitutive, care privesce pre intrunirea a doŭe ideĭ intre sine, esprimâ numaĭ ace parte a rationamentâreĭ, care intrunesce la unŭ locŭ maĭ multe gĭudete.

GĬUDEŢUL ŞI ANALISA LUĬ

A). Când spiritul dispune de unŭ numĕrŭ óre-care de ideĭ, şi acestor ideĭ elŭ lĭ-aŭ datŭ diferite forme, atunci el prin miḑlocul rationamentuluĭ vine pre-de-o-parte de a recunósce esistenţa ideilor, ce compunŭ avutul sûŭ, ĭar pre de alta a gĭudeca, dacâ doŭe ideĭ convinŭ intre sine, şi dacâ intre dânsele esistâ óre-care raporturĭ. El recunósce, pentru esemplu, câ idea despre D-ḑeŭ are o realitate şi câ ea e in acordŭ cu idea de bunătate şi câ nu se acordâ cu idea de nedreptate. Acum, recunóscerea esistenteĭ şi a raporturilorŭ, care esistâ intre idea de D-ḑeŭ şi de bunătate, precum şi nerecunóscerea unor aseminea raporturĭ intre idea de D-ḑeŭ şi de nedreptate, se numesce *gĭudecare;* ĭar propositiunele : D-ḑeŭ este, D-ḑeŭ este bunŭ, şi D-ḑeŭ nu este nedreptŭ, care aratâ esistenţa şi esprimâ aŭ négâ raporturile de recunóscere intre aceste doŭe ideĭ, suntŭ nisce fenomene, numite *gĭudete. Gĭudeţulŭ* prin urmare *este acel fenomenŭ a capacitâteĭ rationamentale, prin care noĭ agĭungemŭ la a recunósce, câ ideile Eului nostru aŭ o realitate şi câ intre doŭe ideĭ esistâ aŭ nu esistâ nisce raporturĭ óre-care.*

Nu este necesariŭ a insista asupra importanteĭ gĭudeţuluĭ şi asupra roluluĭ, ce el îl gĭócâ in desvoltarea intelegenteĭ. Acea, ce e maĭ importantŭ, constâ in a cunósce, câ proprietatea gĭudeţuluĭ nu este numaĭ, dupre cum pretindŭ unĭĭ dintre filosofĭ, perceperea rapor-

turilor, ce esistă intre doue ideĭ. Acéstă opiniune presupune, că spiritul, ce giudecă, are in videre doue ideĭ, pre care el le compară intre sine şi ast-feliŭ află raporturele, ce esistă intre dănsele; ci unŭ asemine caracterŭ a giudeţuluĭ póte fi recunoscutŭ pônĕ la unŭ gradŭ óre-care, şi numaĭ in raportŭ către giudetele, ce aŭ in scopŭ raporturile dintre doue ideĭ; şi el cade îndată, ce vomŭ avé in videre giudeţele recunoscătórie numaĭ de esistenţa ideilor. — Adeveratul caracterŭ a giudeţuluĭ este afirmatiunea, şi când noĭ cugetâmŭ, afirmâmŭ, că unŭ obiectŭ este, adică esistă, aŭ nu esistă. Spiritul nu-numaĭ cunósce nisce ideĭ óre-care prin miĵlocul perceptiuneĭ esterne, a conscienteĭ şi a ratiuneĭ, el crede chĭar şi afirmă, că aceste ideĭ suntŭ vere, că adică ele esprimă intr'unŭ modŭ fidelŭ realitatea. Acéstă incredere viă şi comvinctiune sigură este acea, ce constitue esentialmente actul rationamentalŭ, numitŭ giudeţŭ.

Fôrĕ indoélă, giudetul are locŭ in unele casurĭ sub o formă negativă; ci noĭ nu trebue pentru acésta sĕ impunemŭ giudeţuluĭ unŭ noŭ caracterŭ, care nér induce in erorĭ, privitórie pre adevêratele conditiunĭ a cugetâreĭ. Tótă negatiunea contine in sine o afirmatiune şi pentru acésta giudeţul: *sufletul nu e materialŭ*, póte fi transformatŭ in: *sufletul e nematerialŭ*.

Aicĭ e locul, de a compara giudeţul cu idea şi de a arata, că ele suntŭ inseparabile şi cu tóte aceste distinte dupre esenţa lor. Giudeţul in adevêr constitue cunoscenţa, şi idea nu e, decât elementul cunoscenteĭ; insĕ idea e unŭ elementŭ, care nu preesiste cunoscenteĭ şi care nu se introduce in mintea nóstră maĭ naente, de ce vomŭ forma unŭ giudeţŭ. Giudeţul póte cuprinde maĭ multe ideĭ de-o-dată, fôrĕ a inceta de afi unul; in óre-ce idea nu represintă in spiritul nostru maĭ mult, decât o cunoscenţă; şi acésta pentru rationamentul, că in casul, când spiritul esprimă unŭ giudeţŭ, nu efectuă, decât unŭ singurŭ actŭ mintalŭ, fôrĕ de a puté dice tot-o-dată, că el contine in sine şi numaĭ o ideă.

Când reflesiunea s'aplică intru'nŭ modŭ maĭ rigorosŭ asupra giudetelor, nu intârdie de a distingui doue elemente; de o parte idea afirmată, ĭar de alta insuşĭ afirmatiunea. Idea afirmată, trecênd prin operatiunile mintale a abstratiuneĭ, a comparatiuneĭ şi a generalisatiuneĭ, dă locŭ la unŭ numerŭ de giudete noue; in óre-ce afirmatiunea rêmâne neschimbată. Spre a distinge idea de giudeţŭ, limba

contine in sine espresiunele de propositiune şi vorbă; ce intia representâ pre gîndeţŭ, ĭar adoŭa pre ideâ, luatâ in sensŭ restrinsŭ.

Recapitulând cele dise, noĭ recunóscemŭ, câ caracterul propriu a gîndeţuluĭ *este afirmatiunea şi câ gîndeţul este unŭ ce distinctŭ de ideâ şi cu tóte aceste ele suntŭ inseparabile unul de altul.*

Din cele espuse urmésâ, câ gîndetul nu este o capacitate specială a intelegenteĭ umane, ci o conditiune a rationamentuluĭ şi tot-o-datâ o conditiune, care are locŭ nunumaĭ in perceptiune, ci şi in fie-care actŭ psichologicŭ, ce ar ave de scopŭ a streforma cunoscentele, capatate din esplorarea realitâteĭ. Rationamentul gîndecâ nunumaĭ notiunele, aduse spiritului de sense, conscienţâ şi ratiune, el apreciasé şi actele abstratiuneĭ, a comparatiuneĭ şi a generalisatiuneĭ. *Gîndeţul* cu o vorbâ, *este legea universalâ a tuturor actelor, provenite dela facultatea intelectuală.*

INDUCTIUNEA ŞI ANALISA EĬ

B). Inductiunea, fiind acel fenomenŭ a capacitâteĭ rationamentale, care are in scopŭ de a intruni maĭ multe gîndete la unŭ locŭ, tinde asé nalta dela maĭ multe gîndete particularie la unŭ gîndeţŭ generalŭ. Acéstâ procedurâ a capacitâteĭ rationamentale, când ea induce, constitue şi insuşĭ natura fenomenuluĭ rationamentalŭ; numitŭ *inductiune;* şi inductiunea póte fi definită *ca unŭ actŭ a capacitâteĭ rationamentale, prin care spiritul in intrunirea maĭ multor gîndete şi in conclusiunea, ce voesce a trage din dânsele, trece dela veritâtile particularie la o veritate generală.*

In procedura inductiuneĭ spiritul prin miĵlocul perceptiuneĭ formésé atâte gîndete particularie, câte obĭecte are de observatŭ; şi numaĭ dupé ce spiritul rationamentésé intru'nŭ asemine modŭ asupra fie-câruĭ obĭectŭ, trece la procedura inductivă, care constă, in a induce şi a supune pre tóte obĭectele de nisce proprietâtĭ comune la o lege, care este insuşĭ resumatul perceptiuneĭ esterne. Aşa, pentru esemplu, rationamentul inductivŭ din fisică: «câ tóte obĭectele suntŭ supuse legeĭ gravitatiuneĭ» nu ş'aŭ avutŭ locul in scienţâ maĭ naente, de ce spiritul aŭ perceputŭ şi aŭ gîndecatŭ, câ fie-care obĭectŭ in parte îşĭ are puntul sŭŭ de rasimŭ. Aceste ni demunstră, câ *caracterul rationamentuluĭ inductivŭ este in multe privirĭ egalŭ cu caracterul gîndeţuluĭ; şi precum gîndeţul este o afirmatiune, tot*

ast-feliŭ şi rationamentul inductivŭ; diferŭ numaĭ in acea, câ gĭudeţul este afirmatiunea unia aŭ maĭ multe ideĭ; in óre-ce rationamentul inductivŭ este afirmatiunea dupre putinţâ a maĭ multor gĭudete.

DEDUCTIUNEA ŞI ANALISA EĬ

C) Rationamentul se manifestésê şi prin unŭ altŭ actŭ aŭ fenomenŭ psichicŭ, care se numesce *deductiune*. Esenţa acestuĭ actŭ constâ in a pleca dela causâ, spre a agĭunge la efecte; in a stabili unŭ principiu, şi apoĭ a verifica prin perceptiune elementele, ce'l constitue. Acéstâ naturâ a rationamentuluĭ deductivŭ ni dâ dreptul, de a'l defini şi a privi la dânsul, *ca la o procedurâ, ce tinde, ca prin o veritate generalâ sê gĭudece veritâtile particularie şi sê intrunéscê atributul propositiuneĭ generale cu subĭectul fie-câria propositiunĭ particulariâ.*

Caracterul distintivŭ a rationamentuluĭ deductivŭ este, de a procede intru'nŭ modŭ imversŭ, de cum aŭ procedatŭ rationamentul in inductiune, şi a admite o veritate ipoteticâ şi tot-o-datâ generalâ, cu care apoĭ gĭudecâ pre fie-care veritate partialâ, ce apartinesce la specia veritâteĭ generale. Fie pentru esemplu, sê admitemŭ, ca veritate generalâ, «*câ tóte obĭectele suntŭ supuse la legea atractiuneĭ.*» Noĭ cu acest principiu, admisŭ de o cam datâ dupre voinţâ, verificâmŭ pre de oparte prin miḑlocul perceptiuneĭ esterne, ĭar pre de alta prin miḑlocul rationamentuluĭ, câ fie-care corpŭ se supune legeĭ atractiuneĭ. Şi Neuton, inarmatŭ de acest principiu, saŭ lege universalâ, aŭ demonstratŭ, prin miḑlócele rationamentuluĭ deductivŭ, câ şi fie-care planetŭ se tine in orbitul sûŭ in puterea legeĭ atractiuneĭ. In deductiune, dupre cum videmŭ, locul intiiŭ îl ocupâ nu perceptiunea; ca in inductiune; ci imaginatiunea; care are de scopŭ a determina veritatea generalâ şi perceptiunea cu rationamentul vine in urma procedureĭ ipotetice, verificând pre fie-care veritate particulariâ. Şi de acea *rationamentul deductivŭ se póte socoti, ca unŭ gĭudeţŭ, ce are caracterul de a afirma fie-câruĭ individŭ acea, ce privesce pre o clasâ şi o speciâ de veritatĭ şi pentru acésta ea devine afi o procedurâ imversâ rationamentuluĭ inductivŭ.*

Rationamentulŭ sub forma sa ce triplâ, este unul din sursele, cele maĭ fecunde a cunoscentelor nóstre subĭective. Sê presupunemŭ pentru un momentŭ, câ spiritul nostru este redusŭ la anŭ dispune de capacitatea rationamentalâ și atuncĭ vomŭ vidé, că el este desbrâcatŭ de cunoscenta presinteluĭ, și a venitoriuluĭ. Perceptiunea insușĭ nu este unŭ actŭ acompliniţŭ, de nu va fi acompaniatâ de rationamentŭ in forma sa de gĭudetŭ. Și absenta rationamentelor inductive și deductive ne privésê de totŭ felĭul de cunoscente, ce apartinescŭ la scientele positive și morale. Ast-felĭŭ, *câ rationamentul cu formele sale de gĭudetŭ, inductiune și deductiune este conditiunea inseparabilâ și necesariâ a tuturor cunoscentelor nóstre.*

Pre de altâ parte, insușĭ rolulŭ rationamentuluĭ intre capacitătile intelectuale este de o mare importantâ și insemnatate. Nicĭ o capacitate și cu preferintâ intelectualâ nu'șĭ efectua actiunea sa, de nu va fi precedatâ aŭ sucedatâ de una din formele rationamentuluĭ; și cu tóte aceste capacitatea rationamentalâ rêmâne distinctâ de celelalte capacitătĭ și noĭ nu putemŭ comfunda perceptiunea esternâ cu gĭudetul, ce are locŭ in fie-care actŭ perceptibilŭ, nicĭ generalisatiunea cu rationamentul inductivŭ, ce e inseparabilŭ de actulŭ generalisatiuneĭ. *Actele respective intelectuale suntŭ*, dupre cum am vêdutŭ, *distincte și separate de rationamentŭ, și gĭudetul, inductiunea, aŭ deductiunea suntŭ una din conditiunele necesarie a fie-cărnea actŭ intelectualŭ.*

CAPITUL III

CAPACITĂTILE CONSERVATRICE ȘI CREATRICE

MEMORIA ȘI ANALISA EĬ

§ 1. Totŭ acea, ce spiritul percepe, și percepe in conscientâ, și totŭ acea, ce el conservâ și e in positiune de a reproduce acea, ce aŭ perceputŭ, se efectuâ prin o capacitate spĕcialâ a spirituluĭ, care are unŭ rolŭ propriu. Acéstâ capacitate are facultatea de a conserva și de a'șĭ forma imaginĭ distincte despre tot acea, ce spiritul aŭ perce-

putŭ când-va in conscienţâ; şi pre lôngâ aceste ea este in positiune de a reproduce şi a rechĭema, dupre voinţâ, una din imaginele formate. Capacitatea, ce efectuâ unŭ asemine rolŭ şi carea conservâ şi reproduce ideile, ce aŭ avutŭ când-va locŭ in spiritul nostru, se numesce *memoriâ*. *Memoria*, prin urmare, *este acea capacitate distintâ a spiritului, care are misiunea de a conserva şi rechĭema cele petrecute in spiritul nostru.*

Caracterul propriu şi distintivŭ a memorieĭ este de a fi conscientiósâ, şi fôrê de o constatare din partea conscienteĭ a faptelor, petrecute in noĭ, spiritul nu este in positiune atât de a conserva vre una din ideile nóstre, cât şi de a le reproduce vre-o-datâ. Conscienţa este una din conditiunele cele maĭ esentiale a memorieĭ şi fôrê de participarea conscienteĭ in actele spiritului nostru, noĭ nu suntemŭ in positiune de a dispune de atâte acte psichice, care se numescŭ *suvenire* şi de a le rechĭema, dupre voinţâ, pre arena spiritului, spre a avea unŭ altŭ elementŭ a memorieĭ, care in psichologia pórtâ numele de *asociatiunea ideilor*. *Suvenirile in conscienţâ şi ideile, venite prin asociatiune, suntŭ elementele constitutive a memorieĭ* şi capacitatea memorieĭ, fôrê de aceste acte psichice, este unŭ simptu nume, care nu are realitate.

SUVENIRELE ŞI ANALISA LÓR

A) Formatiunea suvenirelor presupune unŭ gradŭ óre-care de atentiune şi pentru acésta noĭ trebue sê privimŭ la suvenire, ca la nisce perceptiunĭ trecute şi rêmase in spiritul nostru. Capacitatea insê, ce efectuâ nisce atarĭ fenomene, este memoria cu proprietatea sa de a conserva totŭ acea, ce cu conscienţâ se petrece in spiritul nostru. Spiritul in momentul, când percepe unŭ obĭectŭ, se impresionêsê de proprietâtile luĭ, şi acéstâ impresiune lasâ o imagine a obĭectuluĭ in crierĭi nostri, care prin caracterul sŭŭ determinâ şi natura suvenirelor. Decĭ *suvenirele*, dupre cum videmŭ, *suntŭ imaginele, rêmase in spiritul nostru şi care imaginĭ îşĭ aŭ esistenţa conditionată prin vibratiunea nervilor; şi motivată de impresionarea obĭectelor; suvenirele se potŭ totŭ-o-datâ socoti şi ca partea conservâtórià a memorieĭ.*

Suvenirele se compunŭ din treĭ elemente distincte: a) din credinţa in esistenţa permanentâ a obĭectuluĭ, ce se conservâ; b) din

imaginele obiectelor, conservate prin vibratiunea nervilor, care își aŭ inceputul din momentul, ce unŭ obiectŭ pentru prima-óră aŭ impresionatŭ pre spiritŭ și continuă de al impresiona in tótă durata suvenirelui și imfine c) din notiunea identitățeĭ personale a spiritului, adică, din credința, că noĭ, carii avemŭ suvenirele unui obiectŭ in modul, cum lém perceputŭ când-va, suntemŭ una și aceași persónă.

ASOCIATIUNEA IDEILOR ȘI ANALISA EĬ

B) Unŭ altŭ elementŭ a memorieĭ, noĭ am ḑisŭ, este de a rechiema suvenirele prin o perceptiune analogă, aŭ prin o suvenire de o natură identică, aŭ cel putin analogă.

Fie-care comversatiune este o sucesiune de maĭ multe ideĭ, și nu esistă comversatiune, fórĕ de sucedarea unui numerŭ maĭ mare aŭ maĭ micŭ de ideĭ. Hobbe, filosofŭ anglesŭ, asistând intr'o ḑi la o comversatiune, ce avé de obiectŭ resbelele civile, care a disolvatŭ Anglia, aŭ auḑitŭ că unul dintre comversatorĭ aŭ intrebatŭ despre costul unui dinariu romanŭ. Acéstă cestiune la ce intia privire pare filosofului cu totul streină de obiectul comversatiuneĭ și sulevată numaĭ de unŭ capriciu asardosŭ; ci când Hobbe aŭ refletatŭ maĭ bine, n'aŭ intârḑietŭ a descoperi causele uneĭ asemene cestiunĭ și a'ĭ recunósce motivele, ce aŭ pus'o pre tapetŭ. El aŭ observatŭ, că printru'nŭ progresŭ repede și maĭ ne simtitŭ comversatiunea aŭ desfășuratŭ istoria trădăreĭ luĭ Carol 1-iŭ; apoĭ aŭ descoperitŭ, că acéstă suvenire aŭ rechiematŭ suvenirele persónei luĭ Iesus Christ, trădatŭ de Iuda in treĭ-ḑecĭ de dinarĭ; și pretul trădăreĭ in dinarĭ aŭ causatŭ intrebarea comvorbitoriului. Acéstă proprietate a capacitățeĭ, numită memoriă, care constă in a rechiema și a aduce pre arena spiritului suvenirele unele prin altele, se numesce *asociatiunea ideilor*. Așa dar *asociatiunea ideilor póte fi definită, ca o proprietate specială a memorieĭ, prin midlocul căria spiritul rechiamă pre arena activitățeĭ suvenirele unele prin altele.*

Indată ce noĭ observămŭ cu atentiune maniera, prin carea o ideă se rechiamă de alta, noĭ descoperimŭ, că acéstă procedură este basată pre nisce raporturĭ secrete a conceptiunelor nóstre. Aceste raporturĭ suntŭ fórte numeróse și noĭ aicĭ citamŭ pentru esemplu: timpul, locul, similitudinea, contrastul, raporturile dintre causă și efecte, dintre principiu și consecință, dintre semnŭ și obiectul insêmnatŭ.

a) O asociatiune a ideilor, fondată pre simultaneitate, este acea, ce in studiul istorieĭ ni dă posibilitatea de ani aminti faptele dupre sincronismŭ. Doŭe fapte, ce aŭ avutŭ locŭ in acelaş timpŭ, se légă in spiritul nostru şi suvenirele unuea rechĭamă pre celalalt. Aşa Cesar ne face sê cugetâmŭ la faptele luĭ Pompeĭ; Ludovic al XIV la totĭ scriitoriĭ celebri a timpuluĭ sŭŭ.

b) O localitate rechĭamă localitâtile limitrofe. Unŭ locŭ, care acum este fôrê importanţă, incetêsê de a maĭ esista pentru noĭ; dar când intru'nŭ puntŭ din impregĭurimele luĭ aŭ avutŭ locŭ unŭ evenimentŭ mare istoricŭ, cine póte sê nu reimvie şi sê nu rechĭeme suvenirele loculuĭ, acum uĭtatŭ? Şi aicĭ e totŭ secretul memorieĭ, numite, *locale!*

c) Nisce trasurĭ egale a fisiognomieĭ, aŭ o virtute, precum şi unŭ viciu aunuĭ omŭ óre-care suntŭ conditiunele cele maĭ satisfâcâtórie, spre ani reproduce in memoriâ pre unŭ amicŭ, aŭ pre unŭ cunoscutŭ, ce dispune de nisce trasurĭ egale. Acéstâ reproductiune a obĭectelor prin o caracteristicâ comunâ se numesce esociatiunea ideilor prin similitudine, şi'şĭ are locul tot-de-una, de câte-orĭ spiritul intâlnesce ceva seminŭ cu cea, ce el are intre suvenirele sale. In sfera retoriceĭ acéstâ asociatiune dă locŭ la metaforâ, alegoriâ, şi la tóte gĭocurele de vorbe, care formésê o ocupatiune seriósâ pentru spiretele, ce se ocupâ cu forma cugetâreĭ.

d) Poetiĭ aŭ numitŭ pre furiĭ *Eumenide*, adicâ deitele fericireĭ, pre marea négrâ, care causa câlâtorilor periculele cele maĭ marĭ, *pontul eusinŭ*, adicâ marea ospitalierâ. Pre longâ aceste, când noĭ vorbimŭ despre sclâviâ, nise presintă dupre asociatiune idea libertâteĭ; când vorbimŭ despre resbele, ni vinŭ in minte suvenirele uneĭ pâcĭ. etc. Cu o vorbâ, asociatiunea ideilor prin contrastŭ se efectuâ ast-feliŭ, câ noĭ, avênd in vedere unŭ obĭectŭ, ni amintimŭ unŭ altul de proprietâtĭ contrarie.

e) In tóte ḑilele idea despre unŭ pârente ne duce pre o cale mutualâ, pônê la a readuce pre arena cugetâreĭ diferitele ideĭ despre fiiĭ sŭŭ, şi vice-versa. Când noĭ videmŭ o carte, nu trecemŭ prin asociatiunea ideilor, când dela carte la arta imprimerieĭ, la autorĭul eĭ, când dela aceste la carte? viderea efectelor şi a causelor ne ducŭ prin midlocul asociatiuneĭ ideilor, basate pre raporturile dintre causă şi efectŭ, când dela cause la efecte, când dela aceste la cause.

f) Intine, pentru ca se videmŭ abondenţa şi fecunditatea asocia-

tiuneĭ ideilor, fundate pre raporturile dintre principiu şi consecinţă, dintre semnŭ şi obĭectul insêmnatŭ, e pre de agiunsŭ sê observâmŭ limba umanâ, ca consecinţă a spiritului, aŭ sê videmŭ unŭ obĭectŭ, ca sê ni aducemŭ aminte de semnul luĭ intre suvenirele memorieĭ nóstre.

Aceste suntŭ conditiunele principale, sub imfluenţa cârora se desvoltâ şi se sucedâ diferitele nóstre ideĭ. Şi e de observatŭ, că asociatiunea ideilor, efectuată sub aceste conditiunĭ, servesce spiritului nunumaĭ spre mânuirea bună a uneĭ comversatiunĭ, ci şi spre desvoltarea a tot-felĭul de scienţă.

IMPORTANŢA VOINTEĬ IN RAPORTŬ CĂTRE MEMORIĂ

§ 2. Suvenirele potŭ prin asociatiunea ideilor sêse presinte pre arena spiritului şi fôrê de concursul vointeĭ. Indată insê, ce aceste suvenire s'aŭ presentatŭ intru'nŭ modŭ óre-care, atunci e lucrul vointeĭ, de a le admite intru'nŭ ordinŭ aŭ altul. Intiiŭ, prin consimtimentul vointeĭ, diferitele suvenire devinŭ chĭare şi precise; voinţa singură póte face, ca sêse presinte spiritului alte noŭe suvenire, şi imfine tot prin colucrarea vointeĭ noĭ dâmŭ uneĭ pârtĭ a suvenirelui respectivŭ o importanţă, in óre-ce la adoŭa privimŭ cu maĭ multă indiferenţă. Spiritul îşĭ permite de multe-orĭ a face asociatiunĭ bisare, numaĭ pentru simplul rationamêntŭ, căĭ suntŭ plăcute; el face asociatiunĭ intre nisce locurĭ şi timpurĭ departate, intre contraste subtile şi raporturĭ acidentale. Cu o vorbă face cu suvenirele acea ce voesce. Şi acest gĭocŭ a vointeĭ in memoriă aŭ şi datŭ locŭ *mnemotecnieĭ*, adică arteĭ de a facila pre memoriă in reproducerea regulată şi naturală a suvenirelor şi a face, ca suvenirele sêse presinte dupre voinţa regulată.

IMAGINATIUNEA

§ 3. Când noĭ auzimŭ idea de unŭ calŭ cornatŭ, aŭ intraripatŭ; când lectâmŭ discriptiunea paradisului moametanŭ, aŭ altă discriptiune, acâria realitate nu póte fi verificată prin nicĭ una din capacitătile nóstre; când, pre de altă parte, noĭ facemŭ o imventiune intr'o artă, aŭ scienţă, şi dâmŭ o realitate ideeĭ, ce nu'şĭ are espresiunea sa in natură, atunci noĭ producemŭ nisce fenomene spirituală,

care suntŭ efectele capacitâteĭ, numite *imaginatiune*. *Imaginatiunea*, prin urmare, *este capacitatea, prin carea spiritul imventésê lucrurĭ noŭe şi formésê ideĭ, ce nu'şĭ aŭ representatiunele lor reale.*

Observatiunea ce maĭ superficialâ a productiunelor celor maĭ estravagante a imaginatiuneĭ e satisfâcâtóriâ, de ane comvinge, câ elementele, ce compunŭ fenomenele mintalĭ a imaginatiuneĭ, suntŭ luate din lumea realâ, şi rolul imaginatiuneĭ constâ simplu in combinatiunea diverselor elemente, care represintâ pre realitatea imaginariâ. Aşa idea din Alcoranŭ a munteluĭ de pilafŭ, aŭ a riurilor de lapte suntŭ nisce combinatiunĭ imaginariĭ, acârora numaĭ elementele separate aŭ realitatea naturalâ. Studiatĭ de asemine tablourele imaginariĭ ale poetilor, productiunele pictorilor şi a le sculptorilor şi diferitele elemente ale ideilor nóstre imaginariĭ şi vetĭ vidé chĭar, câ numaĭ combinatiunea diferitelor elemente este opŭ al imaginatiuneĭ, nu insê şi elementele. De unde conchidemŭ, *câ imaginatiunea, ca capacitate, numaĭ combinâ diferitele fenomene a imaginatiuneĭ, nu putemŭ insê dice, câ le şi creasê.*

ANALISA IMAGINATIUNEĬ

§ 4. Analisa seriósâ a diverselor fenomene psichice, efectuate prin imaginatiune, ni dâ posibilitatea de acunósce, câ fie-care actŭ a imaginatiuneĭ îşĭ conditionésê esistenţa prin urmâtórele treĭ acte psichice: a) prin *memoriâ*, care procurâ imaginatiuneĭ materialul, asupra câruea ea îşĭ desvoltâ activitatea sa; b) prin *abstratiune*, care, dupô ce se divisasê acest materialŭ in proprietâtile luĭ respective, isolésê o calitate, o proprietate aŭ o trâsâturâ din celelalte proprietâtĭ aŭ calitâtĭ, cu carea ea era intrunitâ in starea obĭectuluĭ de realitate; şi c) prin *asociatiunea ideilorŭ*, care unesce intre dânsele aceste acidente separate şi presintâ spirituluĭ posibilitatea, de a forma unŭ corpŭ şi o esistenţâ fictivâ. Aceste treĭ conditiunĭ suntŭ necesariĭ pentru fie-care actŭ imaginariŭ şi usul lor ni demustrâ, *câ fenomenele imaginatiuneĭ suntŭ acte complese şi efectuarea lor depinde dela maĭ multe capacitâtĭ.*

Imaginatiunea, efectuânduşĭ fenomenele sale numaĭ sub influenţa acestor treĭ conditiunĭ, devine afi capacitatea, ce maĭ asardósâ tot-o-datâ şi ce maĭ capriciósâ. Ea in asemine casŭ trece dela unŭ obĭectŭ la altul, şi când maĭ incetŭ aŭ maĭ repede, dar tot-de-una agi-

tată, ea culege dela realitate diferitele elemente, ce'l servescŭ spre formarea fenomenelor sale propriĭ. In o asemine stare şi sub influenţa acestor conditiunĭ se află imaginatiunea in momentul, când spiritul este supusŭ in somnŭ visurele şi in nedormire revelatiunelor, alucinatiunelor şi insuşĭ nebunieĭ. — In imaginatiune insĕ trebue sĕ distinguimŭ şi o altă stare, adică, când ea este supusă şi legilor capacitătĕĭ rationamentale, spre a puté produce fenomene imaginariĭ, privitórie pre cea, ce e verŭ, bunu şi frumosŭ, precum şi pre tóte sentimentele, ce se raportă aiciĭ. Sub manuducerea rationamentuluĭ numaĭ, imaginatiunea filosofuluĭ póte imventa ipotese, prin cere se esplică atâtea fapte, şi acărora realitate nu póte sĕ fie supusă observatiuneĭ. In domeniul frumosuluĭ imaginatiunea, supusă şi rationamentuluĭ, este in adevĕrŭ creatrice, şi tóte productiunele artistice suntŭ in adeverŭ espresiunele uneĭ asemine imaginatiunĭ. Dacă espresiunele frumosuluĭ continŭ in sine elemente, imprumutate din natură, apoĭ nu putemŭ dice acésta şi despre scheletul aŭ idea uneĭ espresiunĭ estetice, care combină aceste elemente naturale şi care este o proprietate a spiritului artisticŭ, scosŭ la lumină prin imaginatiune. « Fidias, acest mare artistŭ, dice Ciserone, când făcé o statuă a luĭ Iupiter aŭ a Minerveĭ, el nu avé naentea ochilor sĕĭ unŭ modelŭ particulariu, pre care el îl copia; din contra in fundul spiritului sĕŭ esistă unŭ tipŭ, plinŭ de frumuseţă, pre care el îl avé de modelŭ şi care cenducé arta şi mâna luĭ ». De unde videmŭ, că analisa imaginatiuneĭ ni impune de a recunósce doŭe specie de imaginatiunĭ: *adică, imaginatiunea, efectuată prin ajutoriul memorieĭ, a abstratiuneĭ şi a asociatiuneĭ ideilor, şi apoĭ o altă specie de fenomene imaginariĭ, care, pre lângă aceste, suntŭ supuse şi legilor rationamentuluĭ.*

Aiciĭ trebue a observa şi acea, că fenomenele imaginatiuneĭ, pre lângă conditiunele psichologice espuse, şi care privescŭ pre esenţa lor, suntŭ supuse la maĭ multe alte conditiunĭ, ce privescŭ pre forma şi esteriorul lor. Studiul celĭ maĭ superficialŭ ni demonstră, că intre productiunele imaginariĭ a Grecilor şi a Indienilor esistă o mare diferinţă; Iliada este o productiune imaginariă cu totul distinctă de Vede; architectura grécă se distinguesce de ce arabă. Cu o vorbă *productiunele imaginariĭ suntŭ supuse şi la visce conditiunĭ fisice şi morale, dependinte dela climă, institutiunele sociale şi re-*

ligióse și dela tot-acea, ce incungiură pre omŭ, și care contribue la modificatiunea artelor.

CAPITUL IV

IDEILE IN GENERE

IDEILE ȘI ANALISA LOR

§ 1. Dupŏ ce am studiețŭ capacitâtile facultâței intelectuale, trebue sĕ studiemŭ resultatele actiunei lor și fruptele diferitelor capacitâți. Intre productiunele inteliginței cel mai generalŭ și tot-o-datâ și cel mai elementariu se póte socoti *idea*. Dupre unii idea este unŭ sentimentŭ distintŭ a omului și acéstâ definitiune comfundâ inteligința cu sensibilitatea. Noi insĕ, avĕnd in videre principiul logicei, care ni impune, ca sĕ nu dâmŭ o definitiune faptelor primitive, ce prin natura lor nu potŭ sĕ fie definite, ne mărginimŭ numai in a dice, că *idea este cunoscența sub forma sa ce mai simplâ.*

Ideile se impartŭ comform puntului de videre, din care noi privimŭ la dânsele.

Dacâ noi observâmŭ ideile din puntul de videre a obĭectivitâței lor, le aflâmŭ, că ele corespundŭ cu natura obĭectelor, pre care le esprimâ, și pentru acésta și suntŭ : *sensibile*, adică acele provenite dela corpuri prin sense, *intelectuale*, procurate departe de orĭ-ce obĭectivitate corporală prin inteligință, și *morale*, provocate de sentimentul binelui și arĕului.

Considerate fiind ideile sub puntul de videre a calitâtilor lor, ele suntŭ : *vere* aŭ *false*, *distinte* aŭ *comfuse*, *chiare* aŭ *obscure*, *abstrate* aŭ *concrete*, *generale* aŭ *particularie*, *coloctive* aŭ *individuale*. O ideâ e verâ atunci, când ea pune in armoniâ realitatea cu inteligința; concretâ e o ideâ in casul, când ea represintâ unŭ obĭectŭ cu tóte proprietâtile luĭ, ĭar abstratâ, când substanța obĭectului e despoetâ de acele proprietâți. O ideâ, care represintâ unŭ numerŭ mai mare de obĭecte, se numesce generală, ĭar acea, ce contine in sine numai unŭ singur obĭectŭ, se numesce individuală și particularia.

Ideile potŭ fi privite și din puntul de videre a contingentului și anecesitâței, și atunci ele suntŭ absolute și relative. O ideâ absolută este representatiunea mintală a unui obĭectŭ absolutŭ, care nu póte

sê nu esiste şi anume ast-feliŭ, cum el este; o ideâ insê relativâ este espresiunea mintalâ a unuĭ obĭectŭ contingentŭ, care are facultatea de a esista altrâmente, de cum el este. Aşa unŭ obĭectŭ contingentŭ, compusŭ din materiâ, dupô ce eŭ îl palpes, îl vêd, îl miros şi'l gust, mê convinge in esistenţa sa, şi tot in acelaş timpŭ eŭ recunosc, câ acest obĭectŭ aŭ pututŭ sê nu esiste, aŭ sê esiste cu totul altul, de acea, ce el este. Pre lôngâ aceste, eŭ recunosc, câ acest obĭectŭ, care sub nisce sciute conditiunĭ pôte fi alteratŭ, el sub altele 'şaŭ luatŭ intr'o ḑi esistenţa. La tôte aceste rationamentul este liniscitŭ, şi se multemesce cu acea, de a recunósce, câ acest obĭectŭ are o naturâ contingentâ şi câ prin urmare şi idea, ce'l represintâ, este tot de aceeaş naturâ.

Ci, ce e de fâcutŭ cu idea de spatiŭ şi de timp, care suntŭ de o altâ naturâ şi nu potŭ sê fie alterate, ca idea unuĭ obĭectŭ? Noĭ alterâmŭ unŭ obĭectŭ, îĭ dâmŭ o altâ formâ, îl prefacemŭ prin focŭ aŭ prin altŭ miḑlocŭ in pulbere, dar nu putemŭ sê facemŭ acésta cu spatiul şi cu timpul. Obĭectul fiind nimicitŭ, de putemŭ ḑice aşa, locul insê, unde el aŭ esistatŭ, precum şi timpul, decând 'şaŭ primitŭ fiinţa, rêmânŭ ne alterate. Şi chĭar dacâ am ḑice şi maĭ mult; câ noĭ adicâ, in mintea nóstrâ nimicimŭ tôte obĭectele, ce umplu spatiul şi tragemŭ cu unŭ burete preste tôte evinementele, ce compunŭ timpul, nu putemŭ cu tôte aceste ḑice, câ in acéstâ pulbere şi ruinâ mintalâ este amestecatŭ tempul şi spatiul. Cu o vorbâ, idea spatiuluĭ şi a tempuluĭ, caşi a luĭ D-ḑeŭ, aŭ de obĭectŭ unŭ ce, care nu póte sê nu fie, adicâ, unŭ ce necesariu; şi de acea şi ideile, ce represintâ pre aceste obĭecte, suntŭ absolute şi esistŭ din necesitate. Resumând celé ḑise, noĭ conchidemŭ, câ ideile suntŭ: a) *sensibile, intelectuale şi morale*, b) *vere, false; distincte, confuse; chĭare, obscure; abstrate, concrete; generale, particulare; colective şi individuale* şi c) *Absolute şi relative*.

Tôte ideile nóstre se distingŭ prin doŭe caractere, diferite unele de altele. Tôtâ idea contingentâ, precum şi obĭectul sûŭ, are o esistenţâ, inceputâ in timpŭ şi circumscrisâ din tôte pârtile prin alte ideĭ şi obĭecte, cârora acéstâ ideâ cu obĭectul sûŭ li servesce de limite. Ea nu este verâ pentru tôte timpurele, locurele şi spiritele; fiind câ ea e o ideâ determinatâ, individualâ şi particulariâ. Ci totŭ acea, ce nu póte sê nu fie, şi care este necesariu, esistâ in totŭ locul şi pentru tôte timpurile. Causalitatea, fiind o conceptiune necesariâ

CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREŞTI

şi absolută pentru tóte fenomenele, ea este tot-o-dată şi universală. De unde conchidemŭ : *că tótă idea absolută este necesariŭ şi universală, ĭar ce relativă contingentă şi particulariă.*

A. U.

ORIGINEA IDEILOR NOASTRE

§ 2. Find că tóte ideile nóstre se impartŭ in doŭe categoriĭ, adică in ideĭ relative şi ideĭ absolute, apoĭ cestiunea originei ideilor va consta in acea, ca sê cunóscemŭ modul, cum noĭ câpătămŭ aceste doŭe serie de notiunĭ.

a) Intre ideile relative, care prin natura lor ătragŭ cu preferință atentiunea nóstră, unele suntŭ, ce aŭ de obĭectŭ materia, ĭar altele spiritul. Cele, ce aŭ de obĭectŭ materia, suntŭ provenite spiritului dela obĭecte prin sense. E de agĭunsŭ, dupre cum am vorbitŭ, sê videmŭ unŭ corpŭ, şi prin acésta noĭ îĭ cunóscemŭ colórea; aŭ sê audimŭ unŭ sonŭ, spre a'l distingui dintre tonurĭ; şi sê'l palpămŭ, pentru ca sê'ĭ percepemŭ intinderea şi soliditatea, etc. Aşa că unŭ sensŭ maĭ putin micşurésê numerul ideilor nóstre şi pentru acésta putemŭ dice, că unŭ sensŭ maĭ mult, ar descoperi o seriă de proprietătĭ noŭe a obĭectelor.

Ci sensele nu potŭ ani procura, noĭ am vedutŭ, notiunĭ despre spiritul şi actiunele luĭ. Facultatea, naentea cária noĭ ne revelămŭ, este conscienta, şi numaĭ ea ne póte face sê cunóscemŭ plăcerile şi ne multerile nóstre, sperantele şi dorintele nóstre, cugetările şi resolutiunele, precum şi tóte atributele esentiale a persónei nóstre, care suntŭ simplitatea şi identitatea. Şi fiind că in decomun sensele şi conscienta pórtă unŭ nume generalŭ de *esperienta* aŭ *observatiune*, apoĭ noĭ declarămŭ, *că tóte ideile relalive, care aŭ de obĭectŭ materia şi spiritul, îşĭ aŭ de originâ esperienta aŭ observatiunea.*

b) Maĭ naente, de ce vomŭ espune părerea nóstră in cestiunea despre originea ideilor absolute, este necesariu, ca sê cunóscemŭ diferitele fase, prin care acéstă cestiune aŭ trecutŭ, precum şi divergința de opiniunĭ, ce aŭ avutŭ locŭ sub diversele punte de plecare a scólelor filosofice.

Cu ocasiunea cestiuneĭ ideilor absolute ni se propune intrebarea : vinŭ aceste ideĭ dela observatiune, aŭ că ele suntŭ unŭ productŭ a intelegintei nóstre, operatŭ prin diferitele capacitătĭ asupra datelor esprementalĭ? Aicĭ e tot nodul cestiuneĭ, privitóre pre originea ideĭ-

lor absolute, care aŭ frântŭ şi aŭ nimicitŭ incercârile filosofieĭ antice, a evuluĭ meḑiu şi ceĭ moderne.

Cestiunea astâḑĭ e resolvatâ in favórea esperienteĭ de o scólâ celebrâ, care, din causa esageratiuneĭ doctrinelor sale pre acest terenŭ, aŭ luatŭ numele de *empiricâ* (dela ἐμπειρία esperienţâ); adicâ, care se basasâ esclusivamente pre observatiune. Dupre scóla empiricâ ideile absolute aŭ de originâ, că şi cele relative, observatiunea; diferâ insĕ de aceste prin acea, că ideile absolute presupunŭ unŭ laboriu ulterioriŭ a spiritului. Dela obĭecte, pentru esemplu, spiritul trece la nisce cause particulariĭ, şi dela aceste, făcênd abstractiune de imperfectibilitâtile, ce ele presintâ, el agĭunge la o causâ infinitâ şi ilimitatâ, care este D-ḑeŭ.

Inceputul scóleĭ empirice se comfundâ cu insuşĭ inceputul filosofieĭ. Ea aŭ inceputŭ cu şese sute de anĭ naentea ereĭ nóstre, cu Tales, care aŭ mârginitŭ tótâ realitatea in elementele materiale, percepute prin sense. Acéstâ pârere, unŭ secolŭ maĭ pre urmâ, 'şaŭ avutŭ representantiĭ sûĭ in Leucip şi Democrit.

Leucip considera fenomenele universuluĭ, ca unŭ productŭ a atomelor, unite şi separate prin mişcare. Democrit aŭ dedusŭ de aicĭ o teoriâ a cunoscenteĭ. Dupre dânsul cugetârile şi sentimentele nóstre nu suntŭ altŭ ceva, de cât contactul senselor nóstre cu moleculele uşore şi delicate; care se evaporésĕ din corpurĭ şi care tot-o-datâ suntŭ imaginele proprietâtilor acestor obĭecte. Atomistiĭ aŭ tradatŭ acéstâ teoriâ luĭ Epicur, care aŭ adoptat'o fôrĕ modificatiunĭ şi acesta aŭ lasat'o luĭ Lucretiu.

Senon, şeful stoicismuluĭ, de şi contrariu in totul luĭ Epicur, este insĕ de acordŭ in cestiunea despre originea ideilor absolute cu adversariul sûŭ. Şi tot fundatoriuluĭ scóleĭ dela porticŭ ĭĭ apartinesce celebra masimâ: *nihil est in intelectu, quin prius fuerit in sensu.*

Filosofia modernâ are şi ea destule nume, ce aŭ desvoltatŭ partea empiricâ a acesteĭ cestiunĭ.

Aşa Gasendi, adversariul luĭ Descart, pune de scopŭ a Logiceĭ sale conclusiunea, *că tóte ideile nóstre îşĭ aŭ originea in sensatiune.* El se esplicâ şi ḑice, că nu tóte ideile provinŭ dela sense ast-feliŭ, precum ele esistâ in spiritul nostru; ci el observâ şi adauge, că unele dintre dânsele suntŭ operate şi transformate din elementele sensibile prin reflesiune.

Toma Hobe nu cugetâ altŭ-feliŭ, decât Gasendi: « *Inteleginţa*,

ţice el, *nu posede nicĭ o notiune, ce n'ar fi nâscută prin sense*». Sensatiunea, dupre dânsul este resultatul uneĭ mişcărĭ. Când mişcarea se mişurésê, sensatiunea se transformâ intr'o imagine mintală; apoĭ vinŭ vorbele in ajutoriu, care fisasê şi combinâ ideile; adicâ face pre spiritŭ sê ţiudece şi sê rationamentesê. Acésta, dupre Hobe, insamnâ a substitui unŭ semnŭ pentru altul, care ar fi de aceaşĭ valóre, cu alte vorbe a calcula. Calculul, dupre Hobe, este forma necesariâ a rationamentuluĭ.

Dintre totĭ apârâtoriĭ empirismuluĭ Locke, fôrê contradictiune, este cel maĭ profundŭ. Cunoscentele umane se impartŭ, dupre dânsul, in ideĭ şi ţiudete. Ţiudeţul, dupre Locke, este perceptiunea raportuluĭ intre doŭe ideĭ. Ţiudeţul presupune ideile şi aceste suntŭ simple şi compuse. Ideile compuse se nascŭ din cele simple, care aŭ de originâ imediatâ sensatiunea şi reflesiunea, adicâ esperienţa. Prin urmare cunoscenţa de orĭ-ce naturâ se basasê pre esperienţâ şi esperienţa e precum puntul de plecare, aşa şi conclusiunea opereĭ luĭ Locke: *incercarĭ asupra inteleginteĭ umane.*

Condilac, adapatŭ de masimele filosofieĭ anglese, aŭ mersŭ pre aceaşĭ cale şi aŭ ajunsŭ şi maĭ departe, decat Locke. El aŭ negatŭ rolul reflesiuneĭ şi prin acésta aŭ redusŭ inteleginţa la sensibilitatea fisicâ. Impresiunea obĭectelor materiale asupra organelor nóstre este, dupre Condilac, principiul genitariu a tuturor datelor inteleginteĭ. Conceptiunele abstrate şi universale nu suntŭ, de cât nisce sensatiunĭ transformate.

Vechimea empirismuluĭ şi lunga imfluenţâ, ce acéstâ filosofiâ aŭ esercitatŭ, pentru unĭĭ ar puté sê servéscâ de argumente satisfăcătórie in raportŭ câtrê veritatea teorieĭ. E pre adeveratŭ, câ simplitatea şi o pârutâ rigurositate a empirismuluĭ aŭ atrasŭ pre multĭ şi cu acésta 'şaŭ formatŭ adeptiĭ sŭĭ; ci acéstâ rigurositate e, cum am ţisŭ, pârutâ şi simplitatea eĭ este artificialâ şi arbitrariâ. Scóla empiricâ s'aŭ râdicatŭ cu dreptŭ cuvêntŭ contra filosofieĭ ipotetice, ci şi chĭar doctrina sa este o ipotesâ, care dâ locŭ la maĭ multe obĭectiunĭ serióse.

Şi maĭ intiiŭ, scóla empiricâ nu esplicâ universalitatea şi necesitatea ideilor absolute. Prin sense şi conscienţâ noĭ nu putemŭ eşi din locul, unde ne aflămŭ, nicĭ din momentul actualŭ. Noĭ videmŭ cea, ce se petrece icĭ, colo, in óra cutare şi nimicŭ maĭ mult. In deşertŭ facemŭ recursŭ la memoriâ şi autoritâtile morale; fiind câ ele suntŭ limitate,

ca şi percepţiunele nóstre. In deşertŭ vomŭ elabora datele observaţiuneĭ; fiind câ ele nu potŭ nicĭ intru'nŭ modŭ a ni argumenta, câ tóte fenomenele universuluĭ aŭ o causâ şi se petrecŭ in timpŭ. Observaţiunea nóstrâ nu se marginesce, decât intru'nŭ numerŭ restrinsŭ de fenomene isolate.

Doctrina empiricâ, raportând ideile absolute la observaţiune, este pusâ in positiune de ale denatura, pentru ca sê le facâ, sê intre in conditiunele ipoteseĭ sale. Ce e pentru esemplu, dupre Locke şi Condilac, causalitatea? nu altâ, decât sucesiunea. Ce substanţa? Colectiunea maĭ multor proprietâţĭ. Ce binele şi imfinitul? Nu alta, de cât utilitatea şi negaţiunea finituluĭ. Din acéstâ doctrinâ aŭ decursŭ tóte consecintele funeste pentru religiune, moralâ, artâ şi sciençâ. Diferitele doctrine a empirismuluĭ aŭ fâcutŭ şi pre doctrinele idealismuluĭ, ca la rôndul lor sê'şĭ esprime pârerile, dacâ nu intru'nŭ modŭ esageratŭ, apoĭ cel putin nu cu maĭ multâ reservâ.

Deasupra tuturor obĭectelor particularie şi supuse schimbâreĭ şi morteĭ, Platon aŭ pusŭ ideile necreate, imatabile şi eterne. Ideile aparŭ in lume, unde ele primescŭ o portiune de materiâ, şi viaţâ; ci centrul lor este in D-ḑeŭ. Aicĭ in inteleginţa supremâ şi imfinitâ inteleginţa umanâ aŭ contemplatŭ frumosnl, binele şi adeverul maĭ naente, de ce spiritul pentru o greşalâ asa aŭ fostŭ lepadatŭ dela D-ḑeŭ şi alipitŭ de unŭ corpŭ muritoriu. In miḑlocul miseriilor conditiuneĭ sale presente, el conservâ nisce suvenire din cele, ce aŭ vêḑutŭ. Aceste suvenire şi suntŭ fundamentul cunoscenteĭ, ce noĭ avemŭ despre absolutŭ. Aşa câ dupre Platon, *a cunósce insemnâ a reclĭcma, şi tótâ scienţa nu este, decât o reminiscençâ.*

Aceste teoriĭ, care se tinŭ de fictiune, n'ar fi trebuitŭ sê comvingâ pre geniul cel sobru şi positivŭ aluĭ Aristotel. Şi afarâ de ideile absolute, ce teoriele luĭ Platon continŭ, el aŭ consideratŭ tóte celelalte veritâtĭ, ca pre unŭ ce ilusoriu, şi n'aŭ incetatŭ de ale combate. Ci cu tóte aceste Aristotel n'aŭ devenitŭ in prĭvinţa acestor ideĭ partisanul esclusivŭ a observaţiuneĭ. Dupre dânsul sensele nu ni revelésê, decât numaĭ acea, ce este particulariu; universalul, care se intinde asupra tuturor obĭectelor, nu póte sâ fie simtitŭ. Şi chĭar in altŭ locŭ Aristotel pare a admite nisce veritâtĭ primitive, care pórtâ certitudinea lor in sine insuşĭ şi meritâ intru'nŭ modŭ imediatŭ credinţa nóstrâ.

Scóla neoplatonicâ, care esista in Alesandria prin seculul al doile

a ereĭ nóstre, s'aŭ aruncatŭ fórte departe de esperiență, in escesele misticismuluĭ. Dupre Plotin şi sucesoriĭ sûĭ, interpretatoriĭ imfidelĭ a luĭ Platon, veritatea nu apare in plenitudinea eĭ omuluĭ, de cât numaĭ in estasŭ, atuncĭ, când spiritul este adâncitŭ in D-ḑeŭ, când el viasê viața luĭ, şi participâ din lumina şi privirea imediată a absolutuluĭ. Porfiriu ni spune, câ Plotin, imvêțătoriul sûŭ, aŭ fostŭ favorisatŭ de D-ḑeŭ, ca sê fie naltatŭ de patru-orĭ in starea supra-naturalâ.

Descart distinge ideile, ce vinŭ din afarâ, precum este a sóreluĭ, alumineĭ şi a obĭectelor in genere şi le numesce *adventices*, de acele ideĭ, pre care ni le formâmŭ, ni le imventâmŭ noĭ-inşine; aceste suntŭ ideile, pentru esemplu, a uneĭ sirene, a uneĭ cimere şi le numesce *factices*. Iar cât privesce pre ideile despre D-ḑeŭ şi tóte ideile absolute, el le considerâ, ca *innates*, şi câ noĭ, venind in lume, aducemŭ cu sine germenele unor asemine ideĭ.

Acéstâ opiniune, adoptatâ de ce maĭ mare parte din discipuliĭ luĭ Descart, n'aŭ satisfâcutŭ cu plinitate pre Malebranş, care aŭ creḑutŭ, câ va simplifica teoria luĭ Descart, introducênd celebra ipotesâ *a visiuneĭ in D-ḑeŭ*. Dupre Malebranş, noĭ nu cunóscemŭ obĭectele in sine, nicĭ prin ideile inâscute in noĭ; ci noĭ le videmŭ la lumina intelegințeĭ divine, in ideile lor.

Leibniț, adversarĭu egalmente aluĭ Locke şi Descart, aŭ aratatŭ o reserva profundâ in masima, ce 'şaŭ pusŭ de principiu. *Nimic*, ḑice el, *nu esistâ in intelegință maĭ naente, de ce se nu fi fostŭ in sense, esceptând numaĭ intelegința cu avutul sûŭ de esistență, substanță, universalitate, indentitate şi alte multe notiunĭ, pre care nu ni le potŭ da sensele.* Aceste notiunĭ, prin urmare, pentru Leibniț, precum şi pentru Descart, nu suntŭ altŭ ceva, decât nisce germine, pre care noĭ le aducemŭ cu sine, nâscendune; nisce trasurĭ luminóse, care suntŭ ascunse in noĭ şi pre care obĭectele esterióre le provócâ. Iar procedura, prin care aceste ideĭ se provócâ şi se desfâşurâ, nu este o simplâ facultate, ce ar consta in posibilitatea de a le revela; acésta este o dispositiune, o aptitudine şi o capacitate, care face, ca aceste ideĭ sê pótâ fi rechĭemate din fundul intelegințeĭ.

Pre la finele secoluluĭ trecutŭ Toma Reid şi Cant, aŭ agitatŭ din noŭ cestiunea origineĭ ideilor; şi esceptând diferința puntuluĭ de plecare, precum şi metóda, dupre care aŭ resolvatŭ acéstâ cestiune, eĭ amandoĭ aŭ agĭunsŭ la nisce conclusiunĭ analoge.

Plecând dela analisa perceptiuneĭ esterne, Reid recunósce, că ideile şi credintele, ce nu ni vinŭ prin observatiune, se amestecă cu notiunele, derivate de aicĭ; apoĭ cautând natura acestor ideĭ, el le recunósce, *ca pre nisce legĭ constitutive ale spiritului nostru*, care, sub imfluenţa unor conditiunĭ, producŭ nisce gĭudete. Aşa dar, pentru filosoful germanŭ, notiunele universale şi necesariĭ, gĭudetele sintetice şi *apriori*, dupre cum le numesce el, legile cugetăreĭ, pre care el le imparte in *forme* a sensibilitâteĭ, in *categoriĭ* a intelegintеĭ şi *ideĭ* a ratiuneĭ, precum şi tótă cunoscenţa umană nu este altŭ-ceva, decât productul aplicatiuneĭ regulate a legilor intelegintеĭ asupra datelor vage, asupra materialuluĭ comfusŭ şi neregulatŭ, ce s'aŭ culesŭ de esperienţâ.

Doctrina luĭ Reid şi cu preferinţă aluĭ Cant, contine in sine unŭ germine de scepticismŭ; fiind câ, dacâ gĭudetele universale şi necesariĭ suntŭ numaĭ nisce legĭ a spirituluĭ, dependinte de constitutiunea nóstră, apoĭ ele aŭ o sórtâ relativâ; ele vorŭ fi supuse schimbăreĭ, ca şi insuşĭ spiritul şi tótâ certitudinea lor este de-o-datâ detruatâ.

Visiunea in D-ḑeŭ aluĭ Malebranş, misticismul Alisandrenilor şi idealismul luĭ Platon daŭ locŭ la o seriâ de obĭectiunĭ fórte serióse; ci in miḑlocul divergintеĭ de opiniunĭ subsistâ unŭ puntŭ capitalŭ, cu care se intâlnescŭ tóte sistemele şi tóte teoriele vechĭ şi moderne: adicâ, câ *intelegința umanâ posede unŭ ordinŭ de notiunĭ, ce nu se supunŭ esperienteĭ.* Şi noĭ prescriemŭ aceste notiunĭ *ratiuneĭ*, adicâ uneĭ capacitâtĭ mintale, cu totul distinte de conscienţâ şi de sense şi lâsâmŭ de o cam datâ modul de procedare, prin care ratiunea le capatâ şi le procurâ. Şi aşa noĭ avemŭ treĭ capacitâtĭ, procuratrice de ideĭ: *perceptiunea esternâ pentru notiunele, privitórie pre corpurĭ şi capatate prin sense; perceptiunea internâ, pentru ideile, atingâtórie de spiritul nostru şi imfine ratiunea, pentru ideile obsolute, şi maĭ intiiŭ de tóte pentru idea de D-ḑeŭ, care este centrul tutulor celoralalte.*

CAPITUL V

NOTIUNELE ŞI VERITĂTILE PRIMITIVE, PRECUM ŞI RATIUNEA

Una din consecintele studiuluĭ nostru este şi acea, câ noĭ némŭ

comvinsŭ, că intelegința posede nisce ideĭ, pre care nu le are dela sense şi nicĭ léŭ formatŭ prin capacitâtile streformâtórie. Că aceste ideĭ gĭócă unŭ rolŭ fórte mare in desvoltarea intelegințeĭ nóstre, noĭ ne vomŭ comvinge şi maĭ mult din studiul, ce voimŭ a face.

ESISTENȚA NOTIUNELOR ŞI A VERITĂTILOR PRIMITIVE

§ 1. Când noĭ videmŭ pentru intia datâ unŭ obĭectŭ, necunoscutŭ noâ, curiositatea ne face sê intrebâmŭ despre locul, de unde el este, timpul, când aŭ primitŭ esistența, autorĭul luĭ şi scopul esistenteĭ sale. Aceste şi alte intrebârĭ se nascŭ in noĭ cu ocasiunea videreĭ fiecâruĭ obĭectŭ. Dacâ insê persóna, câtre care noĭ adresamŭ aceste intrebârĭ, ni va responde, că obĭectul in cestiune nu are locul sûŭ de esistență, că nu este fâcutŭ in timpŭ şi de cine-va, şi că el nu are unŭ scopŭ determinatŭ a esistenteĭ sale; noĭ privimŭ la tóte aceste respunsurĭ, ca la nisce miḑlóce de deridere şi câutâmŭ afi satisfâcutĭ in curiositatea nóstrâ de altâ persónâ. Cu o vorbâ intéleginta nóstâ contine in sine nisce notiunĭ de locŭ, duratâ, causâ şi efecte, miḑloce şi scopŭ, pre care le aplicâ la tóte obĭectele; ast-felliŭ, că ea nu póte asê comvinge nicĭ intru'nŭ modŭ, că ar esista unŭ obĭectŭ, care sê nu aĭbâ unŭ locŭ in spatiu, unŭ momentŭ in duratâ, o causâ şi unŭ scopŭ a esistenteĭ sale. Aceste ideĭ proprie a spiritului umanŭ, cu tóte gĭudetele, ce suntŭ inseparabile de dânsele, cu dreptŭ cuvêntŭ suntŭ numite de maĭ multĭ filosofĭ: *notiunĭ şi veritâtĭ primitive.* Şi aşa *veritâtile şi notiunele primitive a intelegințeĭ nóstre suntŭ acele ideĭ, care precedŭ şi suntŭ basa tuturor cunoscentelor nóstre.*

CARACTERELE VERITĂTILOR PRIMITIVE

§ 2. Veritâtile primitive intrunescŭ, dupre observatiunea luĭ Bufier, urmâtórele treĭ caractere:

a) Ele suntŭ aşa de chĭare, incât, când cine-va intreprinde de ale demunstra şi ale ataca, trebue sê o facâ acésta prin nisce veritâtĭ maĭ putin chĭare.

b) Ele suntŭ fórte universale, in cât se potŭ gâsi in tóte locurele şi timpurele şi nu este omŭ, care şi in pregĭudicĭi sê nu le recunóscâ.

c) Ele suntŭ aşa de adânc imprimate in spiritul nostru, incât ele

dirigésê gĭudetele şi conduita nóstră; ba chĭar şi a acelora, ce le négâ.

Şi prin urmare *caracterele ideilor primitive potŭ fi resumate in acea, câ ele suntŭ chĭare, universale şi diriguitórie.*

ENUMERATIUNEA VERITĂTILOR PRIMITIVE

§ 3. Considerând natura veritâtilor primitive, filosofia pare, câ aŭ posedatŭ demult o listâ esactâ a acestor veritătĭ. Aristotel aŭ distinsŭ sub nume de *categorii* ḑece feliurĭ de notiunĭ, pre care el léŭ consideratŭ, ca esentiale; ele dupre Aristotel suntŭ: *substanţa, calitatea, cantitatea, relatiunea, timpul, locul, situatiunea, actiunea, positiunea,* şi *modul de esistenţâ.* Altĭ filosofĭ, plecând din alt puntŭ, léŭ clasatŭ in altŭ modŭ. Fôrê de a espune aicĭ diferitele opiniunĭ in acéstâ privinţâ, noĭ ne mârginimŭ numaĭ in a espune notiunele cele maĭ fundamentale, care se manifestésê maĭ des in cugetârile nóstre:

a) Totŭ omul are notiunea de spatiul representatâ prin locul, ce continŭ obĭectele. Totĭ ómenii sciu, câ nu este corpŭ, care sê nu esiste in spatiu şi câ spatiul se intinde şi dincolo de obĭecte şi câ elŭ este imensŭ.

b) Totĭ omeniĭ aŭ notiunea de duratâ; eĭ cu totiĭ cunoscŭ necesitatea durateĭ in raportŭ câtrê obĭecte şi admitŭ tot-o-datâ, câ ea este şi eternitatea.

c) Tot ast-feliŭ e cu substanţa şi calitâtile, cu causele şi efectele. Noĭ scimŭ, câ tóte calitâtile presupunŭ o substanţâ, câ tóte efectele aŭ o causâ. Noĭ maĭ avemŭ şi credinţa, câ tóte causele suntŭ efectele causeĭ ne create şi propriâ sieşĭ, pre care noĭ o numimŭ D-ḑeŭ.

d) Noĭ de asemine némŭ deprinsŭ avidé tóte obĭectele, create pentru unŭ scopŭ, la care ele şi tindŭ. Când noĭ nu intelegemŭ scopul esistenteĭ unuĭ obĭectŭ, noĭ atuncĭ nu negâmŭ esistenţa scopuluĭ in principiu, ci atacâmŭ numaĭ debilitatea intelegenteĭ nóstre. Acéstâ credinţâ este numitâ in filosofia: *principiul causeĭ finale.*

e) Inteleginţa posede notiunea primitivâ de bine şi rêŭ, de obligatiune şi dreptŭ, de meritŭ şi demeritŭ. Noĭ pronunciâmŭ cu tótâ ocasiunea acea, ce este bine, aŭ rêŭ, dreptŭ aŭ nedreptŭ, obligatoriu şi neobligatoriu şi recunóscemŭ meritul şi demeritul cuĭ-va.

f) Totŭ omul are idea de frumosŭ, şi acéstâ ideâ este fundamentul fie-caria arte.

g) Imfine, noĭ cu totiĭ suntemŭ comvinşĭ, câ lumea este gubernatâ de nisce legĭ uniforme şi constante, care se intindŭ asupra tuturor locurilor şi seculilor.

Din aceste videmŭ, *câ inteleginţa umanâ manifestésê cu tótâ ocasiunea veritâtile primitive de: spatiu, duratâ, substanţâ şi calitate, causâ şi efectŭ, scopŭ, bine şi reŭ, obligatiune şi dreptŭ, meritŭ şi demeritŭ, frumosŭ, uniformitate etc.*

FONDAMENTUL VERITĂTILOR PRIMITIVE

§ 4. Intre veritâtile primitive unele suntŭ necesariĭ, precum e credinţa, câ totul are o causâ; altele insê, fiind universale, suntŭ toto-datâ, in raportŭ câtrê D-ḑeŭ, contingente; ast-feliŭ este principiul stabilitâteĭ legilor naturale.

Voinţa şi intelepcĭunea luĭ D-ḑeŭ este acea, ce aŭ fâcutŭ legile stabile şi nemutabile ale obĭectelor; şi tot in D-ḑeŭ se aflâ fundamentul finalŭ a veritâtilor necesariĭ.

Când inteleginţa nóstrâ admite timpul şi spatiul ilimitatŭ, substanţa şi causalitatea absolutâ, regulele imutabile ale proportiuneĭ, frumosul purŭ, bunul supremŭ şi tóte celelalte ideĭ, ea recunósce, câ tóte ideile absolute suntŭ una singurâ, care are de obĭectŭ pre D-ḑeŭ, luatŭ ca imensŭ şi eternŭ, ca causa primariâ, ca intelepcĭunea perfetâ şi dreptatea imfailibilâ şi suverană. Şi aşa *fondamentul tuturor ideilor primitive este D-ḑeŭ.*

SECTIUNEA ATREA

ACTIVITATEA SPIRITUALÂ

ACTIVITATEA ŞI ANALISA EĬ

§ 1. Sensibilitatea şi inteleginţa nu suntŭ satisfâcâtórie de a esplica operatiunele multiple, şi variabile, ce se producŭ in noĭ şi ni suntŭ revelate prin conscientâ.

Afarâ de capacitatea de a simţi, de a ama şi de a dori, şi afarâ

de puterea de a cunósce adevĕrul, de a gîndecá şi a memorisa, omul posede şi *facultatea de a lucra aŭ activitatea.* Activitatea este unŭ faptŭ elementariu a spiritului omului, pre care fie-care o póte observa inlăuntrul sŭŭ şi care e mai chiarâ, de cât orĭ şi ce definitiune.

Când noĭ simtimŭ aŭ cugetămŭ, fenomenele respective îşĭ aŭ in noĭ nu atâta causa, cât subĭectul lor; şi impulsiunea vine aicĭ de dinafarâ, dela non-eŭ, şi noĭ numaĭ ne supunemŭ eĭ. Nu e tot aşa şi cu activitatea, precum şi in momentul, când noĭ lucrămŭ. Aicĭ fenomenele emanâ dela noĭ inşine şi activitatea este productiune propriâ a nóstrâ. Aşa dar in decomun *caracterul activitâtĕĭ spirituale este spontaneitatea.*

Cu tóte aceste activitatea este şi ea pônê la unŭ gradŭ óre-care şi maĭ puţin decât celelalte facultătĭ, conditionată de non-eŭ. Ea, acomplinindu-şĭ singurâ de sine actele sale, cere unŭ motoriŭ, care s'o escite spre activitate şi care motoriŭ este representatŭ prin impresiunele sensibilê şi alte-orĭ prin actele intelegintei. Prin urmare *facultatea activitâtĕĭ depinde pônê la unŭ gradŭ óre-care de celelalte facultătĭ şi cu tóte aceste ea este distintâ de ele şi destinată a li comanda.*

CLASIFICATIUNEA FENOMENELOR ACTIVITĂTEĬ

§ 2. Suntŭ maĭ multe state aŭ positiunĭ, prin care activitatea se manifestésê :

a) Prin instintŭ de ordinariu se calificâ tóte actele, ce noĭ acomplinimŭ maĭ fôrê de voea nóstrâ şi fôrê de a avé conscientâ certâ despre scopul unor asemine actiunĭ. Aşa este actiunea, prin care pruncul, din noŭ nâscutŭ, cautâ sînul maĭcei sale, când el nu póte nicĭ calcula, nicĭ intelege scopul actiuneĭ, determinate de necesitate. Principiul activitâtĕĭ instintive este o forţâ misteriósâ, o lege providentialâ, care intrece progresul ratiunei umane. Şi trebue a maĭ adauge, câ nu este epocâ in viaţa omului, unde el sê nu lucre instintivŭ şi lucrând, sê scie scopul activitâtei sale, ba de multe-orĭ el nu are conscientâ nicĭ de actul activitâtĕĭ. Impinşi de principiul activitâtĕĭ instintive, noĭ, stând pre unŭ puntŭ de câdere, intindemŭ bratele. Şi aşa *instintul este acel actŭ elementariu a facultâtĕĭ vointei, prin care noĭ esecutâmŭ nisce acte, fôrê de a avé plină conscientâ de ele.*

b) Actele deprindereĭ aŭ o analogie cu cele instintive; câ aceste,

casi acele, nu presupunŭ nicĭ calcul nicĭ reflesiune şi suntŭ şi aceste obscure pentru conscienţâ, ca şi actele instintive. Când pruncul incepe a umbla pre picóre, musculiĭ picórelor tremurâ şi fie-care pasŭ a luĭ presintâ unŭ calcul şi o decisiune conscientiósâ spre a paşi; indatâ insê, ce acest actŭ se repetâ de maĭ multe-orĭ, devine, câ el la pâşirea sa nu este maĭ mult calculatoriu şi dupô unŭ timpŭ agĭunge, casi noĭ, de anu tiné maĭ mult contŭ despre mersul sûŭ. Tot ast-feliŭ se intâmplâ cu vorba, scrierea şi cu tóte actele spirituale şi corporale, care pórtâ numele de deprinderĭ. Actele deprinderĭ, avênd unŭ inceputŭ conscientiosŭ şi presentând unŭ calcul in realisarea lor, ele devinŭ cu timpul instintive şi naturale; cea ce aŭ şi fâcutŭ pre ceĭ vechĭ sê dicâ: câ *deprinderea este o adoŭa naturâ*. Şi aşa *actele deprinderĭ suntŭ nisce acte a facultâtĕĭ active, care, avênd unŭ inceputŭ conscientiosŭ, devinŭ dupô o désâ repetire unŭ simplu instintŭ*.

c) Voinţa gĭócâ rolulŭ principalŭ in viaţa moralâ a omuluĭ. Ea, dupre o espresiune celebrâ, ne pune in centrul universuluĭ şi ne distinge de celelalte fiinte, prin caracterul propriu, de a lucra dupre voinţâ; şi tot ea ne face capabilĭ de unŭ meritŭ aŭ demeritŭ, şi cu o vorbâ ne face respunsabilĭ de actele nóstre. Noĭ nu putemŭ sê fimŭ respunsabilĭ de actele nóstre sensibile şi intelectuale, fiind câ ele nu depindŭ numaĭ dela noĭ, ele se conditionésê cu non-eul şi pentru acésta putemŭ sê fimŭ espuşĭ la erorĭ; in óre-ce actele voluntariĭ depindŭ numaĭ dela noĭ şi solutiunele lor intru'nŭ modŭ aŭ altul depindŭ dela intentiunea nóstră, şi ele se efectuâ in deplinâ cunoscentâ de causâ. De unde videmŭ, câ caracterul propriu a voinţeĭ este distintŭ de caracterul instintuluĭ, ce o precede şi a deprindereĭ, ce o sucede, şi voinţa îşĭ esercitâ actele sale in cunoscentâ de causâ şi de scopŭ. Cea, ce voinţa voesce, ea scie ce voesce şi pentru care scopŭ voesce. Pentru acea, actul facultâtĕĭ spirituale, numite *activitate*, aŭ *voinţâ*, póte fi privitŭ, ca *o putere a spiritului, prin cure el esecutâ nisce acte intentionate*.

Din cele espuse videmŭ, *câ fenomenele facultâtĕĭ active suntŭ de treĭ felĭurĭ: instinte, deprinderĭ şi voinţe, propriu dise*.

CAPITUL I

ACTIVITATEA VOLUNTARIA

ANALISA ACTIVITĂTEĬ VOLUNTERIE

§ 1. Observâmŭ stârile şi momentele esentiale, ce compunŭ pre acest fenomenŭ atât de capitalŭ a activitâteĭ voluntarie.

Noĭ capatâmŭ dela diferitele obĭecte, ce ne'ncungĭurâ, o seriâ de sensatiunĭ şi ideĭ, care se succedŭ cu o varietate imfinitâ şi care ni aducŭ impresiunele cele maĭ variabile. Copilâria in genere cedésê acestor impresiunĭ fugitive şi puterice, pre care n'are incâ forţâ de ale combate. Ci, când spiritul agĭunge in cunoscenţa de sine, scena se schimbâ. El obligâ pre facultâtile sale de a'isê supune; el tine contŭ de aplicatiunea sensibilitâteĭ şi a intelegenteĭ, pentru ca sê le dirige, unde voesce; el cu o vorbâ *se posede*, ca sêse gubernesê. Acesta este cel intiiŭ semnŭ şi momentŭ a activitâteĭ voluntarie.

Când spiritul este in asemine positiune, el are facultatea de a lucra; ci luĭ îĭ trebue sê aĭbâ o cunoscenţâ distintâ şi precisâ despre totŭ acea, ce el trebue sê facâ. Une-orĭ acéstâ cunoscenţâ el o capâtâ uşor, alte-orĭ insê, aflândusê intre maĭ multe circumstante, spiritul esaminésê, refletésê, se consultâ, spre a afla acea, ce este utilŭ şi onestŭ. Acéstâ comparatiune de motive se numesce *deliberatiune*.

Indatâ ce spiritul percepe obĭectul, ce'l prestâ, indatâ ce el deliberésê aŭ nu asupra luĭ, şi se comvinge, câ este bine de a'l face, aŭ de a nu'l face, atunci el ţice in interiorul sŭŭ, trebue aŭ nu trebue sê fac atare lucru, şi in urmarea unuĭ asemine actŭ psichicŭ spiritul se pronunţâ: *voesc* aŭ nu *voesc*. Acéstâ voinţâ şi ne-voinţâ, acest actŭ psichicŭ se numesce *decisiune*.

Find câ suntŭ decisiunĭ uşóre şi pripite, refletate şi spontanee, mobile şi necerte; altele suntŭ ferme şi imvariabile, care presintŭ şi rêmânŭ neschimbate in tóte circumstârile, ce se presintâ spiritului, apoĭ dela modul decisiunelor şi a resolutiunelor depindŭ şi caracterele ómenilor. Caracterele nedecisive nu potŭ asê pronunţa şi a arâta voinţa lor; caracterele uşore şi flace pârâsescŭ dela ce intia pedicâ resolutiunele şi decisiunele lor şi le schimbâ ne'ncetat. Caracterele decisive mergŭ intru'nŭ modŭ neclâtitŭ la scopul propusŭ. Şi imfine caracterele opiniatre şi ferme nu incetésê de avoi acea, pen-

tru care s'aŭ decisŭ, chiar şi in casŭ, când vedŭ, câ nu potŭ a'şĭ realisa dorinţa.

Spiritul, luând decisiune pentru o actiune óre-care, pune in mişcare organele necesarie, spre a o acomplini; el operésê şi lucrâ. Uneorĭ el se decide de anu lucra, aŭ de a lucra maĭ târdiu, dupô o ḑi şi dupre o manierâ aŭ alta, comform circumstârilor. Resolutiunele in asemine casŭ aŭ de scopŭ a amâna actiunele şi ale supune circumstârilor; cea ce insê nu ne póte face, de a comfunda decisiunele cu actiunea şi anu recunósce pre decisiune, ca unŭ actŭ acum acomplinitŭ.

Resumând, ḑicemŭ: *câ asê posede, a delibera, asê decide şi a lucra suntŭ cele patru elemente, ce compunŭ pre fie-care actŭ voluntariŭ.*

Trebue a observa, câ din tóte elementele, ce compunŭ activitatea voluntariâ, numaĭ decisiunea şi activitatea suntŭ elementele, ce trebue sê ni atragâ atentiunea; şi anume activitatea din puntul de videre a psichologieĭ, şi decisiunea din puntul de videre a responsabilitâteĭ morale.

Activitatea, s'aŭ actul ultimariu a facultâteĭ voinţa, se conditionésê cu non-eul, şi esecutarea acestuĭ actŭ cere şi concursul circumstârilor, şi nu depinde numaĭ dela Eul nostu, precum posesiunea de sine, deliberatiunea şi decisiunea. Activitatea pentru acésta nu are nicĭ o importanţâ morală. Acea ce morala considerâ şi'ĭ prescrie o importanţâ este acel elementŭ a actuluĭ voluntariu, ce depinde numaĭ dela noĭ, adicâ decisiunea. Decisiunea, ce intrunesce in sine pre cele doŭe elemente precedente, atrage dupô sine totŭ meritul şi demeritul moralŭ. Omucidul, ce n'aŭ esecutatŭ decisiunea voinţeĭ sale din cause de obstacule, este tot atât de culpabilŭ neauntea moraleĭ, ca şi acela, pre care 'laŭ favorisatŭ circumstârile, de a'şĭ esecuta resolutiunea sa.

CAPITULŬ II

LIBERTATEA

§ 1. NATURA LIBERTĂŢEĬ PSICHOLOGICE

Vorba *libertate* se intrebuinţasê in maĭ multe sense. Une-orĭ insamnâ facultatea de a lucra şi noĭ fie-care ḑicemŭ: *eŭ acum sunt*

liberŭ de a merge şi a mişca braţul meŭ. Une-orĭ însamnă posesiunea unor drepturĭ, precum a dispune de sine şi de bunurile sale şi atunceĭ se numesce *libertatea naturală;* acel de a pastra unŭ cultŭ propriu şi se numesce *libertatea conscienteĭ;* dreptul de a delibera şi atunceĭ noĭ numimŭ pre acest dreptŭ *libertatea cugetârceĭ* etc. Ci sensul psichologicŭ şi adevĕratŭ a vorbeĭ libertate este acela, la care néŭ condusŭ analisa activitâteĭ voluntarie. Cu o borbă, libertatea psichologică este puterea de a ne decide, aŭ de a opta pentru o parte şi care se numesce *liberul arbitriu.*

DEMONSTRATIUNEA LIBERTĂŢEĬ.

§ 2. Doŭe serie de argumente ni potŭ servi in acéstă cestiune.

In fie-care momentŭ conscienţa ni spune, că noĭ putemŭ sĕ facemŭ o mişcare la drépta aŭ la stânga. Dacă eŭ am naentea me o carte, dela mine insumĭ depinde a continua lectura, aŭ de a o intrerumpe. Aceste şi alte fapte ni le demonstră in tóte ţilele conscienţa şi ni spune, că ele depindŭ dela simpla nóstră voinţă. Noĭ însĕ citămŭ aicĭ nisce fapte maĭ serióse. Când interesul, pasiunea şi obligatiunea ne indémnă la lucrurĭ contrariĭ, atunceĭ dela noĭ depinde de ane decide pentru datoriă şi obligatiune, de ane supune pasiunilor, aŭ de a lucra dupre calculele interesuluĭ. Socrat, peutru esemplu, puté sĕ ĭasă din inchisórea sa, ci el aŭ preferatŭ asĕ supune obligatiuneĭ, ce impune fie-cârui cetăţanŭ respectul legilor şi aŭ bĕutŭ veninul. Lupta dintre egoismŭ şi virtute, petrecută in fie-care din noĭ cu ocasiunea unor decisiunĭ voluntariĭ, aŭ avutŭ locŭ şi in Socrat, şi el dacă s'aŭ decisŭ pentru virtute, apoĭ acésta s'aŭ făcutŭ in spiritul sĕŭ, prin sine insuşĭ, nesupunêndusĕ uneĭ influentĭ esteriórie.

Bel se intrébă cu acéstă ocasiune, dacă conscienţa nu scapă din videre o parte din causele, care producŭ decisiunele şi resolutiunele nóstre; dacă increderea nóstră in liberul arbitriŭ nu este o credinţă vagă şi ne basată, şi dacă noĭ cu acéstă credinţă nu suntemŭ supuşĭ uneĭ amăgirĭ spirituale, care ne asigură, că actiunele voluntarie suntŭ libere de orĭ-ce imfluinţă esteriórie a spiritului. «Sĕ presupunemŭ, ţice el, că conscienţa nu ni revelĕsĕ tóte causele decisiunelor nóstre; dar este o veritate, pre care ea nĭo atestă cu evidenţa ce maĭ mare şi cu autoritatea ce maĭ nefailibilă, că decisiunele nóstre, orĭ de ce motoriu esteriorŭ ar fi provocate, aŭ de causă pre insuşĭ spiritul

nostru. Fiind fórte de multe-orĭ ne certĭ in raportŭ câtre causele, ce ne facŭ sê lucrâmŭ, noĭ nu ne indoimŭ cât de putin despre acea, câ noĭ lucramŭ, noĭ voimŭ şi ne decidemŭ; şi tot-o-datâ cunóscemŭ, câ principiul acestor acte voluntarii suntemŭ noĭ inşine.» Eca, ce spune conscienţa fie-cărui omŭ, cu ocasiunea unor asemine acte; şi *testimoniele conscienteĭ ni demunstrâ intru'nŭ modŭ ne fâilibilŭ liberul arbitriu.*

Ci pentru ca sê putemŭ face acéstâ veritate evidentâ, studiemŭ aicĭ faptele, ce insotescŭ pre determinatiunele nóstre şi vomŭ vidé, câ şi rationamentul ni demunstrâ *liberul arbitriu.*

Maĭ naente de a lucra in noĭ inşine, noĭ comparâmŭ diferitele partĭ avantagĭóse şi ne avantagĭóse a unuĭ obĭectŭ, adicâ deliberâmŭ. Când eŭ nu mê simt capabilŭ de amê decide pentru o parte, consult pre altiĭ, de unde aud o pârere aŭ alta şi eŭ nu mê decid, decât pentru acea, ce voesc. Dupô ce am operatŭ decisiunea me şi am realisatŭ acea, ce voém, eŭ aprob aŭ disaprob acea, ce am fâcutŭ; ḑic, câ am comisŭ o eróre, am fâcut unŭ rêŭ, aŭ unŭ bine. Acum cine nu vede, câ aceste fapte presupunŭ libertate şi ele nu se esplicâ fôrê de liberul arbitriu?

Dacâ eŭ, pre de altâ parte, n'aşĭ fi liberŭ, n'aşĭ puté sê daŭ o directiune voluntariâ instintelor corpuluĭ; dacâ eŭ n'aşĭ fi liberŭ, n'aşĭ puté sê schimb conduita mê, comform circumstârilor; şi faptele mele, fiind resultatul decisiunelor mele, n'ar puté sê'şi atragâ nicĭ o responsabilitate moralâ; la dânsele ar fi trebuitŭ sê privimŭ, ca la curgerea apeĭ, ca la arderea foculuĭ şi cu o vorbâ, ca la tóte actiunele fisice.

Şi notiunea despre datoriâ şi obligatiune ni demunstrâ destul de chĭar *liberul arbitriu.* Obligatiunea şi datoria nu potŭ esista, decât sub conditiunea de a puté fi praticate; pentru câ la diu contra nimine nu s'ar obliga nicĭ intru'nŭ modŭ. Rationamentul ni spune, câ noĭ avemŭ obligatiunĭ personale şi câtrê altiĭ, şi câ facultatea de ale implini este in noĭ. Aceste ni probésê rationamentul, fôrê ca sê pótâ nega atât esistenţa obligatiunelor, cât şi a facultâteĭ de ale pratica.

Resumând noĭ putemŭ ḑice, *câ atât testimoniele conscienteĭ, cât şi diferitele notiunĭ şi argumente ale rationamentuluĭ ni demunstrâ, câ noĭ avemŭ o voâ liberâ şi câ liberul arbitriu este o realitate.*

§ 3. Dogma libertâteĭ şi a liberuluĭ arbitriu aŭ fostŭ contraţisâ şi supusâ legilor necesitâteĭ şi a destinuluĭ, adicâ *fatum*, de unde şi vine numele doctrine de fatalistâ.

Fatalismul îşĭ are inceputul in religiunele antice, şi fie-cine cunósce ce importanţâ avé in panteismul grecŭ dogma destinuluĭ. Destinul era o putere órbâ, care supunó actiunele ţeilor şi a ómenilor necesitâteĭ.

Stoicismul aŭ favorisatŭ acéstâ dogmâ disolatóriâ. El aŭ acordatŭ destinuluĭ grecŭ atribute, pre care léŭ râpitŭ dela D-ţeŭ şi aŭ consideratŭ decretele luĭ, ca pre nisce lucrurĭ salutariĭ a ratiuneĭ eterne; ci stoicismul prin acésta n'aŭ stabilitŭ libertatea in drepturile eĭ, şi pentru tótâ virtutea şi decisiunele bune a omuluĭ el aŭ lasatŭ la spiritul numaĭ a filosofuluĭ de a simti şi a percepe decisiunele bune aŭ rele, fórê ca tot-o-datâ sê pótâ asê decide pentru acea, ce voesce.

Crescinismul şi filosofia modernâ n'aŭ fostŭ libere de ómenĭ, ce aŭ profesatŭ doctrina fatalistâ.

Diferitele secte religióse şi in special secta predestinatiuneĭ, concentrând tótâ activitatea in mâna creatoriuluĭ, aŭ lasatŭ omuluĭ numaĭ o umbrâ de libertate. Dupê acestia Machomet aŭ propagatŭ fatalismul in Orientŭ, ĭar in Occidentŭ Luter şi Calvin aŭ desvoltatŭ acéstâ teoriâ pônê la ne plus-ultra. Luter chĭar aŭ scrisŭ in acéstâ cestiune unŭ tratatŭ, intitulat : « *de servo arbitrio* ».

Filosofia, dupre esemplul teologieĭ, numerâ maĭ multe sisteme, ce aŭ desvoltatŭ fatalismul. Hobe, reducênd voinţa la o simplâ dorinţâ, care constitue libertatea omuluĭ, şi'ĭ dâ posibilitatea de asê mişca, el restringe astâ libertate in legile natureĭ şi o comfundâ cu instintul. Spinosa, pre de altâ parte, plecând dela principiul, câ tótâ causa lucrâ necesarmente, restringe libertatea şi insuşĭ in D-ţeŭ şi o supune necesitâteĭ, interiórie luĭ. Colin, discipul a luĭ Loke, negând liberul arbitriu, îl supune diferitelor cause şi circumstârĭ a viteĭ. Acéstâ dogmâ aŭ fostŭ profesatâ şi de multĭ enciclopedistĭ, precum Diderot, Holbach, Lametrie şi altiĭ.

Obiectiunele, ce fatalistiĭ facŭ libertâteĭ omuluĭ, se basasê parte pre deductiunĭ, trase din observatiunea natureĭ omuluĭ, ĭar parte pre pâruta dificultate de a concilia liberul arbitriu cu perfectiunea divinâ.

Obiectiunea ce mai seriósă, fundată pre natura omului, constă in acea, « că sufletul nu lucră fórê de motorĭ, şi că motoriul cel mai importantŭ dispune chiar de activitatea nóstră. De aicĭ apoĭ conchidŭ, că determinatiunele şi decisiunele nóstre suntŭ productul motivelor şi nu efectele causeĭ personale. »

Noĭ recunóscemŭ, că omul nu lucră fórê de motive, şi motivele, dupre noĭ, numaĭ dispunŭ şi inclină pre omŭ spre activitate. Sê ni presupunemŭ, pentru esemplu, actiunea ce mai interesantă şi ce mai obligătoriă pentru noĭ. Dela noĭ depinde de a o esecuta, aŭ nu, şi de multe-orĭ videmŭ, că actiunele cele mai favorabile şi mai interesante nu se esecută de ómenĭ numaĭ din causă, că nu voescŭ. *In omŭ*, trebue sê recunóscemŭ, *că este o putere de resistenţă, care de multe-orĭ nu cedă nicĭ rationamentuluĭ nicĭ pasiunelor.*

Dupô aceste fatalistiĭ aŭ mărginitŭ libertatea in temperamentul omuluĭ, in modul vieteĭ şi in deprinderĭ; prin urmare omul se nasce virtuosŭ, aŭ viciosŭ, precum el se nasce vigurosŭ aŭ temperatŭ şi cu o vorbă, moralitatea depinde dela natura omuluĭ. Fórê indoélă temperamentul şi tóte celelalte conditiunĭ colucră la praticarea virtuteĭ şi a viciuluĭ, dar nu putemŭ dice, că ele li conditionésê esistenţa. Noĭ nu trebue sê avemŭ in videre casurele esceptionale, precum este escitatiunea organismuluĭ, somnambulismul, nebunia etc, unde in adevêrŭ aceste se potŭ lua de cause. Noĭ trebue sê luămŭ starea luĭ normală, şi atuncĭ videmŭ chiar, că temperamentul, modul vieţuireĭ şi deprinderile, suntŭ numaĭ nisce motive, care prin simtimêntele şi ideile, ce nascŭ, numaĭ inclină, dar nu dispunŭ şi de decisiunele nóste. Şi dacă temperamentul şi organismul omuluĭ are o aşa de mare importanţă, apoĭ in asemine casŭ noĭ trebue sê inchidemŭ ochiĭ dinaentea resultatelor educatiuneĭ, ce probésê cu evidenţa ce mai mare libertatea omuluĭ. Atuncĭ in deşert pârentiĭ şi pedagogiĭ nostri lucră şi se ostenescŭ de a altera inclinatiunele nóstre cele rele şi ale inlocui prin altele. Cu o vorbă, noĭ trebue sê recunóscemŭ şi aicĭ, *că temperamentul şi tóte celelalte conditiunĭ de viaţă a omuluĭ formêsê liberul nostru arbitriu numaĭ in esistenţa posibilă, fórê de a'l determina in esistenţa luĭ reală.*

Fatalistiĭ maĭ ţicŭ, că liberul arbitriu contraţice : a) prescienteĭ luĭ D-ţeŭ, fiind că unŭ actŭ liberŭ nu póte fi prevêţutŭ, b) A totputericieĭ luĭ, că adică nisce acte libere nu se supunŭ a tot puteri-

ciei lui D-ḑeŭ şi c) dreptâtei şi bunâtâtei luĭ, că adică liberul arbitriu duce pre omŭ maĭ mult la rĕŭ, de cât la bine.

Dacă e vorba de prescienţa divină, apoĭ trebue sĕ scimŭ, că acest terminŭ pentru spiritul umanŭ este nâscutŭ.din idea succesiuneĭ trecutuluĭ, a presinteluĭ şi a venitoriuluĭ, ci succesiunea nu este aplicabilă la D-ḑeŭ; fiind că D-ḑeŭ, propriu vorbind, vede, ĭar nu prevede actiunele umane; şi in asemine casŭ omul este liberŭ de a lucra, ce voesce, şi D-ḑeŭ putinde, de a'l vidé cea, ce are sĕ lucre.

Tot ast-feliŭ e şi cu atot-putericia. Acest micŭ domeniu de actiune, unde omul îşĭ desfăşură voea sa ce liberă, nu este o proprietate a luĭ, ci aluĭ D-ḑeŭ; şi noĭ lucrămŭ in dânsa dupre permisiunea luĭ D-deŭ. Libertatea decĭ nu contra-ḑice atot putericieĭ divine, fiind că ea îşĭ are esistenţa şi esercitiul sŭŭ in D-ḑeŭ.

Vine, imfine, ca sĕ observămŭ şi modul, cum se conciliasĕ libertatea omuluĭ cu dreptate şi bunâtatea divină, in raportŭ câtrĕ relele morale, provenite omuluĭ dela liberul arbitriu. Şi credŭ óre, fatalistiĭ, că D-ḑeŭ ar fi fostŭ maĭ bunŭ şi maĭ dreptŭ, de nér fi privatŭ de libertate, care e una din calitâtile luĭ şi nér fi pusŭ sub acelĕşĭ legĭ, sub care se desvoltă natura? Şi cine este maĭ ferice in posĭtiunea sa normală, omul liberŭ, aŭ obĭectele natureĭ, ce lucră numaĭ dupre instinte? Omul, bucurându-sĕ de libertatea sa in margenile legilor, prescrise luĭ, şi in acéstă libertate, praticând chĭar rĕul, nu póte face, ca D-ḑeŭ sĕ nu fie dreptŭ şi bunŭ. D-ḑeŭ tot in puterea acestor calitâtĭ divine aŭ trebuitŭ, aşa ḑicĕnd, sĕ de şi omuluĭ libertatea, care e una din proprietâtile sale divine. Prin urmare noĭ videmŭ, *că liberul arbitriu a omuluĭ nu se opune prescienteĭ divine, pentru cuvêntul, că D-ḑeŭ scie, ĭar nu prescie, ca omul; nu contraḑice atot-putericieĭ divine, fiind că omul se bucură de unŭ gradŭ de activitate liberă numaĭ in urmarea uneĭ concesiunĭ din partea luĭ D-ḑeŭ; şi imfine liberul arbitriu nu este contrariu nicĭ dreptâteĭ şi bunâtâteĭ divine, pentru rationamentul, că chĭar aceste calitâtĭ divine impunŭ luĭ D-ḑeŭ de a crea pe omŭ liberŭ.*

SECTIUNEA APATRA

ESENŢA SPIRITULUĬ

CAPITUL I

PERSONALITATEA ŞI SPIRITUALITATEA SUFLETULUĬ

EUL, UNITATEA ŞI IDENTITATEA LUĬ

§ 1 Când Descart aŭ departatŭ din spiritul sŭŭ tóte notiunele dubie, singura notiune, pârută luĭ nedubiâ, aŭ fostŭ cugetarea. El aŭ observatŭ, câ cugetarea implicâ esisténţa subĭectuluĭ cugetâtoriu, şi pentru acésta el aŭ pusŭ de fundamentŭ a scienteĭ umane entimema: *cogito, ergo sum.*

Noĭ nu putemŭ nicĭ cugeta, nicĭ simţi, nicĭ voi, fôrê de a raporta aceste actiunĭ şi facultâtile, ce le esecutâ, la unŭ principiu, la o fiinţâ, aŭ la o substanţâ, care este centrul vieteĭ spirituale. Precum calitâtile fisice suntŭ indispensabile de substantele respective, tot-ast-felĭŭ şi cele spirituale presupunŭ unŭ centru şi unŭ principiu, care le regulésê.

Fie-care din noĭ recunósce in fenomenele conscienteĭ unŭ principiu şi acest principiu suntemŭ noĭ, şi noĭ inşine suntemŭ acia, ce cugetâmŭ, simtimŭ şi voimŭ; şi pentru acésta, acest principiu se numesce fôrê distinctiune *Eu* aŭ *spiritŭ*. Acestĭ doĭ terminĭ suntŭ sinonimĭ şi terminul *Spiritŭ*, luatŭ in sensŭ specialŭ, insamnâ principiul activitâteĭ spirituale, privitŭ in abstratul sŭŭ; in óre-ce *Eul* este açelaş principiu in concretŭ, care tot-o-datâ are şi cunoscenţa de sine.

Sufletul posede o activitate esentialâ, acâria simtimentŭ se comfundâ cu cel de esistenţâ. A esista pentru spiritŭ insamnâ a lucra; fundamentul esistenteĭ sale nu este numaĭ cugetarea, dupre cum 'laŭ privitŭ Descart, ci activitatea, dupre cum 'laŭ definitŭ Leibniţ. Pentru acesta *spiritul cu dreptŭ cuvêntŭ este definitŭ, ca o putere, ce se cunósce « vis sui conscia. »*

Prin cunoscenţa intimâ a energieĭ proprie, spiritul ĭese din clasa

obïectelor, şi se redică pônă la rangul de persónă. Personalitatea spirituluï nostru resultă propriu din acea, că se cunósce, spre diferinţă de minerale şi vegetale, care se ignorésă cu plinitate. Insuşĭ animalul, deşi dispune de o simţire de sine obscură, fiind că nu refletésă asupra simţireï sale, şi pentru dânsul totul se reduce la nisce impresiunĭ comfuse, el nu are, propriu vorbind, personalitate. Singur sufletul, dintre fiintele pământescĭ, posede o esistenţă personală, fiind că, avênd conscienţă de operatiunele sale, el se distinge de tóte obïectele, ce'l incongĭură. Universul pentru dânsul este impărtitŭ in doŭe clase, care nu se comfundă nici o-dată : *Eul* şi *non-Eul*.

De unde videmŭ, că *spiritul nostru, este o putere in activitate şi tot-o-dată conscientióză, şi ca ast-felĭŭ, el este Eŭ, aŭ persónă.*

In acelaş momentŭ, când spiritul are conscienţă despre activitatea sa, el simte că *unitatea* şi *identitatea* suntŭ atribute esentiale a luĭ.

a) Fenomenele vieţeï psichice suntŭ multiple, ĭar principiul acesteï vieţĭ este unicŭ. Noĭ simtimŭ fórte chĭar, că cugetarea nu este proprietate a uneĭ părţĭ a spirituluĭ, simţirea a altia şi voinţa a uneĭ a trea; ci că tóte operatiunile cu facultătile, ce le esecută, apărtinŭ la aceaş substanţă.

Rationamentul, pre de altă parte, vine şi aicĭ, a proba acest sensŭ intimŭ. Dacă spiritul n'ar fi, dice el, decât o agregatiune de părţĭ, nu s'ar puté esplica nicĭ concertul facultătilor nóstre, nicĭ armonia, ce presintă desvoltarea lor, precum chĭar nicĭ operatiunele isolate, comparatiunea, gĭudeţul etc. Comparatiunea presupune unŭ centru, unde se reunescŭ ideile de comparatŭ; ĭar gĭudeţul unŭ arbitriu, ce le pronunţă.

De aicĭ videmŭ, *că atât conscienţa, cât şi rationamentul ni porbésc, una prin sensul internŭ, ĭar celalaltă prin concertul şi armonia facultătilor intre dânsele şi a operatiunelor fie-cărĭa capacităţĭ, că spiritul nostru este unul, adică substanţa sa nu este compusă, ca materia, din părţĭ, susceptibile de separatiune, şi că, prin urmare, el este simplu şi indivisibilŭ.*

b) Certitudinea identităteï este probată de conscienţă şi memoriă. Conscienţa ni spune acea, ce noĭ suntemŭ in presentŭ, ĭar memoria acea, ce am fostŭ in trecutŭ. Acum, alaturând aceste doŭe testimonie, noĭ aflămŭ, că suntemŭ acum cea, ce am fostŭ ĭerĭ; adică *identicĭ*.

Facultătile nóstre se desvoltă ne'ncetatŭ; ideile nóstre variasé; simţurele nóstre se schimbă; conduita nóstră presintă directiunĭ oposite, şi in centrul unor asemine vicisitudine şi schimbărĭ persóna

nóstră rêmâne neschimbată şi ne transformată. De unde videmŭ, *că spiritul nostru este identică, că substanţa sa nu se schimbă, şi că ea este astădĭ acea, ce aŭ fostŭ ĭerĭ şi va fi mâne acea, ce este astădĭ.*

CAPITUL II

DISTINTIUNEA SUFLETULUĬ DE CORPŬ ŞI RAPORTURILE LOR

DISTINTIUNEA SUFLETULUĬ DE CORPŬ

§ 1. Corpul nu este *unul*; el este compusŭ din părtĭ, legate intre sine prin o putere necunoscută. Dicemŭ in adevêr *un corpŭ*, precum dicemŭ şi *unŭ sufletŭ*, ci unitatea corpuluĭ este, propriu vorbind, nominală; o asemine numire nu este propriă substanteĭ corporale, care este multiplă.

Corpul nu este *identicŭ*, căcĭ se schimbă. Dupre observatiunele fisiologice, noĭ scimŭ, că in nisce perióde sciute, substanţa corpuluĭ nostru se alterésê. Atomele, ce 'laŭ compusŭ intru'nŭ momentŭ, suntŭ inoite prin altele, aşa că dupô unŭ timpŭ óre-care corpul este compusŭ din nisce atome cu totul streine de acele, ce léŭ avutŭ la nascerea sa. Singură forma corpuluĭ este acea, ce presintă unŭ elementŭ de permanenţă, care, conservând pârtile organismuluĭ şi raporturile lor de esistenţă, le alterésê, incât privesce pre mârimea lor.

Imfine, corpul, presentândŭ unŭ gradŭ óre-care de activitate, nu este activŭ prin sine insuşĭ şi ce e maĭ mult, că nu e liberŭ. El nu are iniciativa activitâteĭ sale şi, când el este pusŭ in mişcare, activitatea sa este órbă şi fôrê de conscienţă.

Spiritul insê este unul, identicŭ şi domnŭ a operatiunelor sale; şi acésta ni probésê, că spiritul este distinctŭ de corpŭ şi nicĭ intru'nŭ modŭ nu potŭ fi comfundate aceste doŭe substanţe. Căcĭ cum putemŭ sê comfundâmŭ unitatea şi simplitatea cu pluralitatea şi compositiunea? acea, ce nu se schimbă, cu acea, ce variasê ne'ncetat? substanţa activă şi liberă, care are responsabilitatea actelor sale, cu o substanţă, ce nu lucră şi nu se repausasê, decât intru'nŭ modŭ impunătoriu?

Descart aŭ agĭunsŭ la aceaş conclusiune prin analisa ideilor, ce noĭ avemŭ despre spiritŭ şi materiă. « Spiritul, dice el, este unŭ ce, care cugetă, percepe, afirmă, négă, voesce şi nu voesce, care'şĭ imaginésê şi simte. Şi materia este unŭ ce, care are intindere, resistenţă,

figură, sonŭ etc. Acum, ce e comunŭ intre aceste doŭe substante şi ce diferenţă nu vedemŭ noĭ intre cugetare şi colóre, intre sonŭ şi plăcere, intre intinderea meseĭ, ce noĭ numimŭ corpŭ şi decisiunele nóstre? Şi maĭ adaŭge, că noĭ cunóscemŭ substantele dupre proprietăţĭ şi dacă proprintătile corpuluĭ suntŭ distinte de cele a sufletuluĭ, atuncĭ acéstă analisă ni probéză, *că intre corpŭ şi sufletŭ nu este nicĭ o asémănare, că sufletul este distintŭ de corpŭ şi tot-o-dată o substanţă spirituală.* »

REFUTATIUNEA MATERIALISMULUĬ

§ 2. In anticitate Epicur, şi Lucretiu, ĭar in timpul modernŭ Hobe, Colin, Holbach, Lametrie, Caanis şi altiĭ aŭ contrazisŭ distinctiunea sufletuluĭ de corpŭ şi aŭ comfundatŭ intre sine aceste doŭe substante diferite, pentru care şi scólele, ce aŭ profesatŭ aceste doctrine, s'aŭ numitŭ materialiste.

Obĭectiunea principală a materialismuluĭ constă in acea, că sufletul se desvoltă impreună cu corpul şi el participă la tóte alteratiunele corpuluĭ; că el e plinŭ de febleţă in copilariă şi in bătrîneţă, vigorosŭ şi putericŭ in etatea maturâ; vioiŭ şi ardentŭ in momentele de sănătate, inertŭ şi laşŭ in maladiĭ şi cu o vorbă, cum îl cântă Lucretiu in versurele următórie:

Gigni pariter cum corpore, et una
Crescere sentimus, pariterque senescere mentem.
Nam velut infirmo pueri teneroque vagantur
Corpore, sic animi sequitur sententia tenuis:
Inde ubi robustis adolevit viribus aetas,
Consilium quoque majus, et auctor est animi vis.
Post, ubi jam validis quassatum est viribus aevi
Corpus, et obtusis ceciderunt viribus artus;
Claudicat ingenium, delirat linguaque mensque:
Omnia deficiunt, atque uno tempore desunt.

Fôrê indoélă spiritul, unitŭ cu corpul, urmésê alteratiunelor luĭ şi pare, că chĭar se supune schimbărilor luĭ. Dar este óre unŭ ce rarŭ, de avidé desvoltarea intelectuală intrecênd pre ce fisică? Şi de câte-orĭ noĭ in corpurĭ debile, in corpurĭ, ce'şĭ aŭ organele rĕŭ formate, aflămŭ o sagacitate şi un spiritŭ activŭ? Şi nu se vêdŭ bătrinĭ, carĭĭ conservă şi pônê la adâncĭ bătrinete vioĭucĭunea şi vigórea gĭuneteĭ?

Fôrê de a imvoca maĭ multe esemple de o asemine naturâ, noĭ ni presentâmŭ unŭ altŭ esemplu, câ spiritul, fiind o causâ, lucrâ de multe-orĭ contra legilor natureĭ, in directiunĭ contrariĭ. El admite acea, ce ise pare bunŭ şi lépâdâ acea, ce pentru dânsul este rêŭ; acesta este unŭ ordinŭ de lucrurĭ, propriu şi corpurilor. Dar el de multe-orĭ, pentru diferite consideratiunĭ, admite acea, ce el cuñósce, câ este rêŭ şi lépâdâ acea, ce şi el scie, câ este bunŭ.

Materialistiĭ obĭectésê incâ, câ noĭ nu cunóscemŭ tóte proprietâtile corpurilor; câ D-ḑeŭ prin unŭ actŭ a atot-puterieiĕ sale aŭ pututŭ sê acorde şi materieĭ facultatea de a cugeta. Noĭ respundemŭ luĭ Loke, formulatoriuluĭ acesteĭ obĭectiunĭ, câ dacâ cugetarea apartinesce şi la unŭ obĭectŭ, ce are intindere, apoĭ ea nu este compatibilâ cu schimbarea şi complesitatea materieĭ şi câ prin urmare D-ḑeŭ n'aŭ pututŭ sê creesê legĭ contraḑicâtórie. Putemŭ noĭ ḑice, câ crierul este acel, ce cugetâ? Acéstâ pârere, susţinutâ de fisiologĭ şi de medicul Caanis, in opul sûŭ « *despre raporturile pârteĭ fisice şi morale a omuluĭ* » nu represintâ conditiunele cerute de cugetare. Crierul, ca şi tóte celelalte partĭ a corpuluĭ, este unŭ agregatŭ de atome, care, prin urmare, nu are proprietatea de afi unicŭ şi identicŭ. Atâta numaĭ putemŭ admite, ca crierul sê fie organul cugetâreĭ, precum mâna este organul pipâireĭ şi urechĭa a auḑuluĭ.

Maĭ suntŭ, şi alte pârerĭ materialiste, privitórie pre identificarea natureĭ spirituale cu acé corporalâ; dar tote pârerele, continute de istoria filosofieĭ, precum şi acele ce maĭ potŭ fi formulate de scóla materialistâ, cadŭ şi se refutâ fórte uşor prin acea, câ materia nu intrunesce proprietâtile de unitate şi identitate, care suntŭ fórte necesarie in actul cugetâreĭ şi specialmente in cel a memorieĭ.

RAPORTURILE DINTRE SPIRITŬ ŞI CORPŬ, ESPRIMATE PRIN MAĬ MULTE OPINIUNĬ

§ 3. Find câ sufletul este ḑistintŭ de corpŭ, apoĭ in ce constâ uniunea corpuluĭ cu sufletul, de unde resultâ viaţa nóstrâ de pre pâmêntŭ? Cum putemŭ esplica, câ doŭe substante, de naturĭ oposite, aŭ pututŭ sê fie aşa de strins legate intre dânsele, incât omul nu este nicĭ unŭ spiritŭ curatŭ, nicĭ unŭ brutŭ; ci unŭ ce, compusŭ din amandoŭe şi o uniune armonicâ a doŭe substante, care se numesce omŭ? Acésta e cestiunea, ce aŭ ocupatŭ pre filosofia modernâ in persóna luĭ Descart, Malebranş, Spinosa, Leibniţ, Euler etc.

Dupre Descart şi discipulii lui, corpul şi sufletul se desvoltâ in doue linii paralele, comform naturei lor ceĭ distincte. Sufletul, care nu e, decât cugetare, nu lucrâ asupra corpuluĭ; corpul, pre de altâ parte, ne fiind, decât intindere, nu lucrâ asupra sufletuluĭ; şi corpurile nu lucrâ chiar şi unul asupra altuea; ci D-dĕu modificâ sufletul dupre mişcârile corpuluĭ, şi dâ mişcârĭ corpuluĭ dupre voinţa sufletuluĭ. Fie care substanţâ este, prin urmare, o causâ eficace cu ocasiunea modificatiunelor, ce se operésê in altâ substantâ. Eca pentru ce teoria cartesianâ aŭ fostŭ numitâ de istoria filosofieĭ *ipotesa causelor ocasionale.*

Leibniţ aŭ profesatŭ, câ corpul şi sufletul, conservând viaţa lor propriâ, suntŭ creatĭ de a manifesta modificatiunĭ, ce corespundŭ intre sine; precum doue orologe, bine regulate, aratâ aceaş órâ. Acéstâ armoniâ datésê maĭ naente de lume; ea işĭ are inceputul sûŭ in intelepcĭunea divinâ; ea este, dupre espresiunea luĭ Leibniţ, *prestabilitâ.*

Altiĭ, precum filosofuł anglesŭ Cudvort, aŭ imaginatŭ o substanţâ intermediatóriâ intre sufletŭ şi corpŭ, numitâ *mediatorĭul plasticŭ;* ea participésê din natura ambelor substante şi are rolul de a uni sufletul cu corpul.

O teoriâ maĭ vulgariâ este acea, a *imflusuluĭ fisicŭ*, care admite actiunea directâ a corpuluĭ asupra sufletuluĭ şi vice-versa. Acésta e pârerea matemateculuĭ Euler.

Tóte aceste pârerĭ despre unirea corpuluĭ cu sufletul daŭ locŭ la o seriâ de obĭectiunĭ. Cum conciliâmŭ noĭ *ipotesa causelor ocasionale* şi ce *a armonieĭ prestabilite* cu simţul activitâteĭ nóstre personale, cu esperienţa ḑilnicâ, care ni probésê imfluenţa directâ a spirituluĭ asupra materieĭ şi a materieĭ asupra spirituluĭ? Cine ni póte proba contrariul, câ la intinderea braţuluĭ nostru nu suntemŭ noĭ inşine causa acesteĭ mişcârĭ? Doctrina *imflusuluĭ fisicŭ* este maĭ putin departatâ de sensul comunŭ; ci ea nu esplicâ principiul sûŭ şi nu aratâ aplicatiunea luĭ in acéstâ cestiune. Acéstâ cestiune, maĭ bine ḑicênd, este refusatâ minteĭ umane, şi metafisica prin incercârile sale n'aŭ fâcutŭ alta, decât aŭ inlocnitŭ o pârere prin alta. Acea, ce ne interesasê pre noĭ maĭ mult, şi are o importanţâ atât psichologicâ, cât şl moralâ, este cunoscenţa urmatóriâ şi noĭ o scimŭ, câ *spiritul este distintŭ de corpŭ şi el este causa tuturor fenomenelor mintale.*

FINE

PARTEA ADOUA A FILOSOFIEI

LOGICA

INTRODUCTIUNE

OBĬECTUL LOGICEĬ

§ 1. Lumea spiritelor are legile sale, ca şi lumea corpurilor. Cugetârile nóstre nu se formésê şi nu se légâ intre sine intru'nŭ modŭ intâmplâtoriu; ele aŭ intre dânsele raporturĭ constante, imvariabile şi esentiale, care facŭ, ca unele sê provóce pre celelalte şi ca, dacă partea intia a cugetârcĭ este admisâ, adcŭa se nu pótâ fi negligétâ. Cunoscenţa legilor primitive şi esentiale a cugetârcĭ aŭ fâcutŭ pre geniul filosofieĭ — Aristotel, ca sê prescrie de obĭectŭ propriu a logicei *studiul legilor cugetârcĭ*. Logiciĭ insê Porteĭ Regale, conduşi fiind de unŭ spiritŭ curat praticŭ, aŭ fâcutŭ din logică o artă, care are de obĭectŭ *manuducerea cugetârcĭ la cunoscenţa obĭectelor*, privitórie pre instruirea propriâ şi a altora. Ci cum putemŭ noĭ sê dirigemŭ nisce functiunĭ, pre care nu le cunóscemŭ? Cum putemŭ noĭ

sê formulâmŭ nisce regule, privitórie pre inteleginţâ, dacâ noĭ nu ni putemŭ da unŭ contŭ esactŭ despre operatiunile eĭ? Logica, prin urmare, presupune cunóscerea in fondŭ a spiritului umanŭ, şi ea nu póte anu descrie originea, caracterele şi transformatiunile sucesive a ideilor nóstre, şi atuncĭ numaĭ ea póte manuduce cu sucesŭ pre spiritul unŭanâ la aflarea veritâteĭ. In asemine casŭ *logica are de obĭectŭ, pre de-o-parte a studia operatiunile intelegintcĭ, care se manifestésê in ideĭ, cugetârĭ, rationamente, definitiunĭ, clasificatiunĭ, inductiunĭ, etc., ĭar pe de alta, de a propune midlóce sigure şi fecunde, ce ar pută sê agĭute inteleginţa in aflarea veritâteĭ.*

CARACTERUL LOGICEĬ, CA SCIENŢĂ

§ 2. Ca scienţâ, logica are de observatŭ functiunile inteleginteĭ umane, cu tóte formulele lor de esistenţâ, şi acésta ĭĭ dâ dreptul, de a avé unŭ *caracterŭ esperimentalŭ;* ca artâ insê, ea trebue sê fie *curat teoreticâ* şi sê espunâ regulele, ce ar conduce cu sucesŭ inteleginţa, spre aflarea adeveruluĭ. Obĭectul logiceĭ ni impune, ca sê'ĭ prescriemŭ unŭ caracterŭ scientificŭ, distintŭ de a logiceĭ pur-formale, precum şi aceleĭ curat-reale. *Ea trebue sê aĭbâ unŭ caracterŭ esperimentalo-teoreticŭ, acâriea metódâ de espunere ar intruni ambele conditiunĭ, cerute de unŭ asemine obĭectŭ a logiceĭ.*

RAPORTURILE LOGICEĬ CU PSICHOLOGIA ŞI DISTINTIUNEA LOR INTRE DĂNSELE

§ 3. Psichologia are de obĭectŭ Eul cu facultâtile luĭ; logica insê studiasê avutul spiritului nostru, compusŭ din rationamente, conclusiunĭ etc. şi legile, dupre care ele se formésê. Psichologia servesce de basâ logiceĭ, şi noĭ n'am putê nicĭ-o-datâ cunósce acea, de care dispune spiritul nostru, legile, dupre care inteleginţa aflâ unŭ adeverŭ aŭ altul, şi modul, comform câruea ea îşĭ formésê avutul sŭŭ spiritualŭ, dacâ noĭ n'am avé o profundâ cunoscenţâ despre natura Euluĭ şi a facultâtilor luĭ precum şi despre raporturile lor de activitate. Scienţa psichologicâ ni espune natura Euluĭ cu modurile sale de esistenţâ, ĭar logica, arâtânduni avutul luĭ şi espunênd operatiunele spirituale, ne imvaţâ tot-o-datâ şi legile, dupre care spiritul îşĭ formésê avutul sŭŭ şi se manuduce in aflarea unuĭ adeverŭ. *Aceste raporturĭ, atât de strins-legate intre logicâ şi psichologiâ, aratâ afinitatea,*

ce esistă intre aceste doue sciente ; dar trebue sĕ recunóscemŭ şi distintiunea atât de chĭară dintre obĭectul cuprinderĕi lor, care este esprimatŭ prin distintiunea dintre facultate şi operatiune.

UTILITATEA LOGICEĬ

§ 4. Ca scienţă, ce are de obĭectŭ espunerea operatiunilor facultăţilor spirituale şi legile, dupre care aceste facultătĭ functionésĕ, logica ni comunică cunoscentele cele maĭ importante, privitórie pre spiritul nostru. Ea completésĕ studiul psichologieĭ şi ne pune in positiune, de acunósce pre spiritŭ şi din puntul de videre a functionăreĭ. Psichologia se ocupă de spiritul umanŭ, privind la dânsul, ca la o posibilitate de actiune şi o esistenţă, dotată de nisce facultătĭ; logica, studiênd pre spiritŭ din puntul de videre a functionăreĭ şi a actionăreĭ luĭ, şi avênd de scopŭ, a face cunoscutŭ atât produsul spiritului, ca functiune, cât şi legile, dupre care el îşĭ formésĕ acel produsŭ, *presintă interesul cel maĭ mare, şi nu'ĭ póte fi nicĭ intru'nŭ modŭ contestată utilitatea.*

Privind la logică din puntul de videre a arteĭ, ea regulésĕ functiunile spirituale spre scopul, pentru care voimŭ. Logica, observând procedura functionăreĭ spiritului in momentul aflăreĭ adevĕrului, precum şi modul de cugetare, când el se amăgesce, stabilesce nisce sciute regule, care, fiind resumatul uneĭ duple observatiunĭ, agĭută functiunea cugetăreĭ, şi prin acésta spiritul devine maĭ capabilŭ, precum in aflarea aşa şi in comunicarea adevĕrului. Spiritul umanŭ, deşi in viaţă pare asĕ manuduce in aflarea şi comunicarea adevĕrului, nu de regulele logice, ci de bunul simţŭ, trebue insĕ sĕ recunóscemŭ, că elementele, ce compunŭ pre acest simţŭ bunŭ, datorescŭ unor discutiunĭ prealabile scolariĭ, tinute când-va chĭar şi dupre regulele logice. De aicĭ putemŭ vidé, *că logica are o mare importanţă şi in ramul scientificŭ şi este de ce maĭ mare utilitate şi pentru viaţă.*

§ 5. IMPĂRTIREA LOGICEĬ, CA SCIENŢA

Nu tóte materiile, ce compunŭ logica nóstră, suntŭ identice şi pentru acésta o impărtire a materiilor eĭ este tot-atât de naturală, ca şi obĭectul logiceĭ. Impărtirea ce maĭ naturală şi maĭ corespundetóriă cu caracterul logiceĭ nóstre ar consta, in a admite doue sec-

tiunĭ, din care ce intia sĕ espună partea esperimentală a operatiunilor spirituluĭ, ĭar adoŭa pre ce teoretică, aŭ regulele, privitórie pre manuducerea inteleginteĭ in aflarea veritâteĭ. Şi pealabil, aceste doŭe sectiunĭ ar trebui sĕ fie precedate de unŭ capitul introductivŭ, care ar avé de scopŭ a trata despre certitudine, ca actŭ specialŭ a conscienteĭ şi care ar constata, că totŭ, ce ni se va revela prin conscienţă, in respectul operatiunelor logice a spirituluĭ, are certitudine şi este incontestabilŭ.

Şi in adeverŭ, capitul introductivŭ este necesariu, de ară privitŭ ca o materiă distintă, ce nu se póte comfunda cu celelalte materiĭ a logiceĭ. Iar cât privesce pe sectiunele celora-lalte materiĭ, noĭ suntemŭ necesitaţĭ a admite unŭ altŭ ordinŭ. Trebue a nu perde din videre conditiunele metódeĭ analitice, inaugurate in principiile nóstre de filosofiă, şi acésta ni impune de a admite, ca pârtile cele maĭ simple se precédă pre cele complese. Acéstă regulă pedagogică ne obligă, ca noĭ sĕ espunemŭ maĭ intiiŭ sectiunea despre limbă, ca ce maĭ simplă şi tot-odată, ca o sectiune, ce tratésĕ despre nisce materiĭ, presupuse atât de metóda pur logică, cât şi de metóda, analiticâ. Şi aşa *logica trebue sĕ fie impârtită in treĭ sectiunĭ*; şi dupŏ ce va espune capitulul introductivŭ *despre certitudine*, va vorbi : A) *Despre limbă şi semnele cĭ in raporturile lor cu cugetarea.* B) *Despre metóda logică şi diversele operatiunĭ mintalĭ, comform cârora spiritul îşĭ formésĕ cunoscenţa şi* C) *Despre metódele logice, aplicate la diversele sciente.*

CAPITUL INTRODUCTIVŬ

CERTITUDINEA ŞI RAPORTURILE EĬ CU EVIDENŢA ŞI PROBABILITATEA

DESPRE CERTITUDINE IN GENERE

§ 1. Când conscienţa ni constată in spiritŭ o plăcere aŭ o desplăcere; când perceptiunea esternă ni aduce notiunele obĭectelor; când memoria ni rechémă suvenirile unuĭ obĭectŭ, noĭ nu putemŭ sĕ contestămŭ veracitatea conscienteĭ, a perceptiuneĭ şi a memorieĭ. Ci noĭ din contra, putemŭ, comform atestâreĭ lor, sĕ recunóscemŭ, că unŭ

fenomenŭ óre-care aŭ avutŭ locŭ in spiritul nostru, câ acest obĭectŭ esistă, câ spiritul nostru este afectatŭ de bine, aŭ de rĕŭ.

Dacâ spiritul n'ar posede nisce facultâtĭ, apropriate la diferitele ordine de veritâtĭ, aŭ dacâ, posedând aceste facultâtĭ, noĭ n'am face usŭ de dânsele şi nu lém aplica, dupre destinul lor, am agĭunge pônê la anu puté afirma nicĭ contesta esistenţa diferitelor obĭecte; am fi privatĭ de totŭ felĭul de ideĭ, şi noĭ n'am avé conscienţâ chĭar de esistenţa propriâ. *Acéstâ comfienţâ a omuluĭ in facultâtile sale, acéstâ comvictiune viâ şi profundâ a spirituluĭ, ce el are despre veritatea, relatatâ de conscienţâ, aŭ luatŭ numele de certitudine.*

Filosofiĭ suntŭ incâ in mare desacordŭ despre certitudine şi aŭ agĭunsŭ pônê la apresenta teoriile cele maĭ opositê despre certitudine in genere.

Dogmatismul, pentru esemplu, esagerând puterile facultâtilor umane, agĭunge, pônê la apune in certitudine şi veritâtile primariĭ, reservate numaĭ luĭ D-ḑeŭ. —Scepticiĭ, pre de altâ parte, ingĭosescŭ mintea umanâ, pônê la a'ĭ nega posibilitatea cunóscereĭ adevêruluĭ şi punŭ intre mintea umanâ şi veritate unŭ abisŭ nepetrecutŭ. — Eclectismul singur este sistema, ce impacâ aceste estremitâtĭ. Dupre dânsul suntŭ veritâtĭ supra-naturale, veritâtĭ, care intrecŭ prin sublimitatea lor mintea umanâ; aceste veritâtĭ suntŭ private de tótâ certitudinea minteĭ nóstre. Ci veritâtile, care cadŭ sub intelegerea spirituluĭ nostru, suntŭ pentru noĭ certe; şi dacâ ele, nu se percepŭ de o facultate, suntŭ cel putin intelese de cealaltâ. Şi cu modul acesta, *certitudinea eclectismuluĭ este certitudinea umanâ; certitudinea, privitóriâ pre cercul cunoscentelor spirituluĭ nostru.*

DIFERINŢA INTRE CERTITUDINE ŞI EVIDENŢĂ, PRECUM ŞI INTRE PROBABILITATE ŞI CERTITUDINE.

§ 2. Acea, ce determinâ *certitudinea*, esistâ in spiritul nostru; ea este o operatiune a facultâtilor intelegintеĭ, revelatâ prin conscienţâ; in óre-ce evidenţa sace afarâ de noĭ. *Evidenţa*, spre destingerea eĭ de certitudine, *este puterea, prin care veritatea ne frapésê şi care este, ca o luminâ, ce ne impresionésê şi ni presintâ pre ace veritate intru'nŭ modŭ visibilŭ.*

Diferinţa intre certitudine şi probabilitate se probésê prin caracterele lor distinte. Când noĭ, pentru esemplu, suntemŭ certĭ despre

esistența personală, pronunciămŭ in conscienţă gĭudeţul : *eŭ esist.* Acest gĭudeţŭ presintă o afirmatiune absolută, despre care noĭ nu putemŭ sê fimŭ in dubiŭ ; şi noĭ nu agĭungemŭ la unŭ asemine gradŭ de afirmatiune pre calea treptalitâteĭ, admitênd maĭ intiĭŭ o semi-certitudine despre esistența Euluĭ, apoĭ o certitudine superióriâ şi imfine o alta absolută. De unde videmŭ, *câ caracterul certitudineĭ este : a) de a avé o afirmatiune absolută, câ unŭ obĭectŭ esistâ, b) de a nu admite nicĭ nnŭ feliŭ de treptalitate şi c) de afi fisâ şi uniformâ.*

Sê presupunemŭ, pre de altâ parte, câ sórta unuĭ omŭ depinde dela colórea bilelor uneĭ urne, ce o compunŭ. Dacâ colórea albâ decide sórta ferice a aceluĭ omŭ, şi de colórea albâ in urnâ suntŭ tóte bilele, afârâ de una, atuncĭ afirmatiunea probabilitâteĭ e conditionată prin o singurâ bilâ, şi prin urmare aicĭ probibilitatea este fórte putin relativâ ; dacâ insê, facemŭ supositiunea, câ bilele atât cele albe, cât şi cele negre suntŭ in urnâ egale dupre cantitate, atuncĭ atât colórea albâ, cât şi ce négrâ cuprinde o afirmatiune maĭ mult relativâ şi prin urmare probabilitatea sorteĭ ferice a omuluĭ este tot pre atata de conditionată. Cu o vorbâ, *in probabilitate* a) *caracterul afirmatiuneĭ de relativitate*, b) *multimea treptelor şi* c) *a formeĭ eĭ, depindŭ şi se conditionêsê in totul cu supositiunele nóstre.*

De aicĭ putemŭ vidé fórte chĭar, *câ certitudinea nu se póte confunda cu probabilitatea şi câ observatiunea de aprópe a caracterelor lor ne póte preferi şi de erórea, de a recunósce cu unĭĭ din filosofĭ, câ certitudinea ar fi gradul cel maĭ supremŭ a probabilitâteĭ.*

SPECIELE CERTITUDINEĬ

§ 3. Certitudinea, consideratâ in sine insuşĭ, nu póte avé nicĭ o speciâ. Fiind insê, câ noĭ privimŭ aicĭ la certitudine din puntul de videre a instrumentelor, ce nĭo procurâ, nu putemŭ sê fimŭ in astâ cestiune de acordŭ cu purĭĭ cartesienĭ, dâr nicĭ cu sensualistiĭ, precum chĭar nicĭ cu purĭĭ moralistĭ. Descart, râsimând sistema sa pre perceptiunea conscienteĭ, admite o speciâ numaĭ de certitudine şi acésta o prescrie conscienteĭ, numind'o *certitudinea metafisicâ.* Condilac, pre de altâ parte, prescriend totul sensurilor, admite o unicâ certitudine, pre carea o numesce *certitudinea sensibilâ.* Nicĭ chĭar opiniunea luĭ Lamene, in cestiunea specielor certitudineĭ, nu póte sê fie

satisfăcătóriă; fiind că admite numaĭ *certitudinea morală*, carea e basată pre autoritatea testimonială. Aceste teoriĭ, una după alta, negligésă intregimea spirituluĭ şi conducŭ la negatiunea a tótă certitudinea.

După aceste noĭ stabilimŭ, că certitudinea, comform specielor de organe, prin care nise procură, trebue să fie: a) *fisică*, care privesce pre corpurĭ şi proprietătile lor, ca este produsă prin sensurĭ şi formulată prin perceptiunea esternă, b) *metafisică aŭ intelectuală*; produsă fiind de ratiune, şi conscienţă, are de obĭectŭ veritătile metafisice şi intelectuale, asiomele şi teoremele matematice şi c) *morală*, care'şĭ are fóntâna sa in inimă, in conscienţa morală aŭ in testimoniele ómenilor; contine in sine veritătĭ de conscienţă, sentente morale şi evinemente, cunoscute numaĭ prin testimonie. De unde vidimŭ, că *certitudinea este de treĭ felĭurĭ: fisică, metafisică aŭ intelectuală şi morală.*

NB. Speciele certitudineĭ de mediată şi imediată suntŭ numaĭ nisce sub-divisiunĭ a certitudineĭ metafisice şi noĭ nu le putemŭ admite, ca pre nisce specie independinte şi de dreptŭ intre speciele certitudineĭ.

SECTIUNEA INTIA

SEMNELE ŞI LIMBA IN RAPORTURILE LOR CU CUGETAREA

CAPITUL I

DE SEMNE ŞI LIMBĂ

După ce am stabilitŭ contra scepticilor şi a dogmatistilor certitudinea umană, precum şi speciile eĭ, noĭ ar trebui să trecemŭ de a dreptul la cestiunea metódeĭ, adică la analisa proceselor şi a operatiunilor inteligenteĭ. Ci e fórte necesariu, ca, maĭ naente de a trece la astă cestiune, să ni formămŭ o ideă scurtă şi precisă despre semne şi limbă in raporturile lor cu cugetarea; şi acésta pentru cuvêntul, că fie-care operatiune mintală se află in legătura ce maĭ strinsă cu limba.

SEMNELE

§ 1. Mugirea vênturilor esprimâ apropierea furtuneĭ; suirea mercureluĭ in tuba barometricâ este semnul ingreuereĭ atmosfereĭ; fumul este espresiunea foculuĭ; efectele manifestésê causele; proprietâtile determinâ substanţa şi vorba esprimâ positiunea psichicâ a omuluĭ. Totul, cu o vorbă, in lumea fisicâ, precum şi ce moralâ, se servesce mutualmente de nisce semne, ce'ĭ esprimâ sensul. Şi semnul pentru acesta póte fi definitŭ ast-feliŭ: el *este manifestatiunea aŭ forma ideeĭ.*

Acéstâ definitiune privesce pre semnŭ, luatŭ in genere, — pre semnul metafisicŭ şi noĭ aicĭ studiemŭ semnele logice.

Omul, fiind o combinatiune a lumeĭ fisice şi morale, viasê dupre aceléşĭ legĭ şi face şi el usŭ de nisce semne, caré'ĭ esprimâ in diverse moduri esenţa luĭ. Nicĭ urechiâ, nicĭ viderea, precum şi nicĭ unul din sensurile nóstre nu potŭ strâbate in santuariul seminuluĭ nostru. Diversele cugetârĭ, simtirile psichice nu potŭ sê fiê comunicate altora, de cât prin nisce semne, care ar esprima positiunea psichicâ şi diversele actiunĭ ale omuluĭ. *Aceste semne logice se numescŭ manifestatiunĭ psichice, limbâ, prin care noĭ esprimamŭ positiunele Euluĭ nostru.*

LIMBA ŞI SPECIELE EĬ

§ 2. *Semnele logice, ce representâ cugetarea şi simţurile nóstre, constituescŭ limba, şi limba in sine este suma acestor semne.*

Semnele logice, constituind limba, dispunŭ şi de clasificatiunea eĭ. Când noĭ privimŭ la limbâ din puntul de videre a origineĭ semnelor, ce o compunŭ, ea póte fi impârtitâ in:

1) *Limba naturalâ*, care ne invaţâ insuşĭ natura. Ea este comunâ ómenilor de tóte condiţiunile şi etătile şi intru cât-va şi animalelor. Limba naturalâ se esprimâ: a) prin geste, care suntŭ manifestate prin gĭocul fisionimieĭ, prin pusetura corpuluĭ şi cu preferinţâ prin mişcarea braţuluĭ şi a mâneĭ şi b), prin esclamatiunĭ aŭ sonurĭ inarticulate, provocate de simţurile de plăcere, durere etc.

2) *Limba artificialâ*, este o maĭ de parte desvoltare a limbeĭ naturale, şi se póte socoti, ca unŭ opŭ propriu a geniuluĭ umanŭ. Acéstă limbă din timpŭ in timpŭ se alterésê, şi tot-o-dată se perfec-

tionésê. Limba artificială se manifestésê : a) in representatiunile directe a obïectelor, care esprimă prin figurï formele şi circumstările obïectelor; ast-feliŭ sunt : pictura şi sculptura. b) in representatiunile comventionale, care stabilescŭ diferitele raporturï voluntariï intre óre-care semne şi obïecte; precum sunt vorba şi scriptura, şi c) in representatiunile miste, care, fiind o combinatiune a formulelor de maï sus, ea esprimă pre cât idea comventională, tot pre atâta şi imitatiunea. Acéstă formă este esprimată prin ieróglife, embleme, simbole, etc.

Când noï insê privimŭ la limbă din puntul de videre a sensurilor, prin care ea se esecută şi la care se adresatê, atunci ea póte fi clasată in :

1) *Limbă de actiune*, care se adresasê la videre şi constă in gïocul fisionomiei şi in gestele oratorice, precum chïar şi in gestele, ce compunŭ pre limba surdo-mutilor. — şi

2) *Limbă orală*, care cuprinde semnele, ce se adresasê auduluï şi se manifestésê prin gură; precum suntŭ esclamatiunile şi vorba articulată.

Vorba din tóte formele de limbă e cea maï superióriă şi tot-o-datâ maï capabilă, de a esprima nuantele cele maï delicate a intelegintei şi a simţurilor. Ci vorba de sine e fugitivă şi trasurile, ce le lasă asupra memoriei, suntŭ putin durabile, de acea necesitatea aŭ provocatŭ usul semnelor permanente, aŭ scriptura.

SCRIPTURA ŞI SPECIELE EI

§. 3. *Scriptura este ace formă de limbă, care prin nisce semne permanente esprimă modulatiunile limbeï şi nuantele cugetăreï şi a simţurilor nóstre.*

Esistă doŭe specie de scriptură; una *ieroglifică*, care se numesce ast-feliŭ pentru rationamentul, că de dânsa facé usŭ in anticitate numaï preutiï, şi constă in a esprima de a dreptul ideile; şi alta *alfabetică*, care nu esprimă, decât diferitele sonurï ale vorbeï, pentru care ea este numită tot-o-dată şi *fonetică*.

La ce intia privire pare, că scriptura ieroglifică e preferabilă naentea scripturei fonetice, ca cea ce representă imediat cugetările nóstre. Indată insê ce o vomŭ analisa şi vomŭ tiné contŭ de natura şi numerul semnelor, ce o compunŭ, noï ne comvingemŭ cu deplinătate

in imensele dificultăţi, ce ea presintă. Scriptura fonetică aŭ alfabetică, care prin mijlocul unuĭ micŭ numerŭ de semne represintă tóte modulatiunile vorbeĭ şi nuantele cugetăreĭ, este tot-de-una maĭ preferabilă şi nu consumă mult timpŭ spre studierea eĭ.

ORIGINEA LIMBEĬ

§ 4. Cestiunea despre originea limbeĭ e astăḑĭ fórte disputată şi presintă teoriele cele maĭ opuse. Aşa sensualistiĭ cu Condilac in frunte, prescriend geniuluĭ umanŭ facultatea, de a'şĭ esprima actiunile psichice prin semne şi tinênd contŭ numaĭ de progresul şi desvoltarea limbelor, eĭ atribuescŭ acestuĭ geniŭ imventiunea propriă a semnelor, care represintă ideile şi cugetările nóstre cu nuantele lor. Moralistiĭ, pre de altă parte, cu D. Bonald, dând o importanţă distintă persónelor de autoritate, pretindŭ, că limba este unŭ darŭ divinŭ şi că omul, creânduse de D-ḑeŭ, aŭ primitŭ impreună cu cugetarea şi o limbă parată şi perfetă.

Ambele priviri continŭ in sine nuante de veritate, şi noĭ, nutrind unŭ respectŭ distintŭ pentru autoritătile istorice, precum şi pentru progresul şi elementele pure umane ale limbeĭ, nu putemŭ sê nu recunóscemŭ importanţa ambelor elemente, ce compunŭ limba. Cestiunea, ast-feliŭ pusă, nu constă in a cunósce, dacă limba e unŭ darŭ divinŭ, aŭ o imventiune umană; ci in a indica numaĭ, care e elementul divinŭ in limbă şi care cel umanŭ; şi pre de altă parte, care parte din limbă omul o datorésce facultătilor sale şi care puterĕĭ divine.

S'aŭ ḑisŭ, că cugetarea nu póte sê esiste fórê de vorbă; noĭ cu maĭ multŭ rationamentŭ putemŭ afirma, că fórê de operatiunea activă a cugetăreĭ vorba va deveni unŭ sonŭ vagŭ, care va lovi auḑul fórê de vr'unŭ efectŭ. Vorba şi cugetarea suntŭ doŭe fenomene distinte intre sine şi tot-o-datâ in actiune reciprocă. Prin urmare *gratiă daruluĭ divinŭ*. Omul prin cugetare îşĭ impropriésê vorba şi imventă noŭe semne in vorbă, comform semnelor naturale; prin vorbă insê el esprimă, luminésê şi desvoltă cugetarea. Cu o vorbă, teoriele luĭ Bonald şi aluĭ Condilac se potŭ impăca numaĭ, când am admite in cestiunea originĕĭ limbeĭ, că *totŭ acea, ce e naturalŭ in limbă, trebue sê o prescriemŭ puterĕĭ divine şi acea, ce e artificialŭ, laboriuluĭ omuluĭ.*

§ 5. Tóte espresiunile facultâtilor umane se conservâ şi se transmitŭ prin miḑlocul limbeĭ. Cugetârile, sensatiunile şi tóte actiŭnile psichice dupre natura lor suntŭ fugitive, şi nu potŭ sê fie retinute in calea lor, decât numaĭ prin limbâ. Semnele limbeĭ suntŭ, pre de altâ parte, miḑlocul, prin care noĭ comunicâmŭ seminilor nostri ideile nóstre, şi prin miḑlocul scriptureĭ posteritâteĭ. Şi ast-feliŭ *semnele aŭ influențâ asupra ideilor nóstre prin acea, câ ele manifestêsê ideile nóstre seminilor nostri, ni transmitŭ preste secŭli ideile autoritâtilor scientifice şi imfine conservâ pre ale nóstre.*

Totŭ acea ce este comfusŭ in inteleginţâ, totŭ acea, ce este simultaneŭ, prin miḑlocul semnelor se face distintŭ şi devine sucesivŭ. Fie-care vorbâ nu esprimâ, decât o singurâ ideâ ; şi, când esprimâmŭ prin vorbe cugetârile nóstre, nu facemŭ altâ, decât analisâmŭ, şi facemŭ, ca faptele Euluĭ nostru se trécâ pre dinaintea ochilor nostri şi sê agĭungâ la urechĭâ una câte una şi intru'nŭ modŭ distintŭ. Şi find câ fie-care limbâ are metóda de esprimare şi sintasa eĭ propriâ, de acea *limba cu semnele, ce o compunŭ, se póte socoti ca o metódâ analisatoriâ pentru cugetare.*

Ideile abstrate, ideile generale şi coletive nu se formêsê in mintea omuluĭ, decât numaĭ in urmarea unor semne, ce ar representa ideile concrete, partiale şi separate. Cum am puté noĭ sê avemŭ idea despre fericire, dacâ amŭ fi privatĭ de tóte semnele, ce esprimâ calitâtile obĭectelor de asemine naturâ? Cum némŭ nalţa pônê la idea de omŭ, dacâ in noĭ n'amŭ fi avutŭ espresiunile respective individuale? şi imfine, cum amŭ poseda idea de armatâ, dacâ noĭ n'am fi avutŭ espresiunile partiale de soldatŭ pedestru, cavaleriu, artileristŭ etc? Aceste şi alte nenumerate esemple ni demonstrâ, câ *semnele limbeĭ nu numaĭ conservâ şi analisasê ideile nóstre, ci şi le formêsê.*

Aceste ni daŭ dreptul de a adauge, câ semnele aŭ vorbele suntŭ, ca nisce miḑlóce pentru cugetare şi câ ele suntŭ necesarĭi pentru formatiunea ideilor nóstre. Tóte ideile nu potŭ sê fie percepute de mintea umanâ, de nu vor fi alipite de unŭ semnŭ aŭ vorbâ ; şi chiar idea esistenteĭ metafisice este percepută prin idea esistenteĭ fisice.

§ 6. Tóte limbele, precum şi diferitele lor specie presintă multe perfectibilităţĭ, dar nu maĭ putine defecte şi neagĭunsurĭ. Nu vorbesc despre limba unua aŭ aceluĕlalt poporŭ, ci despre diversele specie de limbă. Tóte limbele, ce esprimă cugetarea intru'nŭ modŭ indirectŭ, presintă maĭ multe defecte şĭ incomveniente, in raportŭ către caracterul *determinatiuneĭ* uneĭ limbĭ. Aşa fie-cine se póte comvinge despre acésta, când va studia istoria filosofieĭ din puntul de videre a sensuluĭ vorbelor, când va observa diferitele semnificatiunĭ a vorbelor : filosofiă, sufletŭ, sensibilitate, ideă, libertate etc. Pre de altă parte nicĭ limbele, care esprimă cugetarea intru'nŭ modŭ directŭ, nu presintă tóte conditiunile, cerute de la o limbă perfetă. Limba chinesă, pentru esemplu, intrunind conditiunile de afi o limbă *determinată* şi a presinta pentru fie-care ideă unŭ semnŭ distintŭ, nu póte tot-o-dată sĕ fie *simplă*, spre afi retinută intru'nŭ modŭ uşorŭ şi *completă*, ca sĕ presinte pentru tóte cugetările nisce semne a parte. Numaĭ putin şi limba matematică nu póte sĕ fie privită, ca o limbă perfetă şi bine făcută. Intrunind calităţile, cerute de la o limbă perfectă şi fiind competă, determinată, simplă şi analogă, ea nu póte presinta lucrurile intru'nŭ modŭ descriptivŭ. Presentând pentru fiecare ideă unŭ semnŭ distintŭ, dându fie-cărui semnŭ o semnificatiune propriă, avênd numerul cel maĭ restrinsŭ şi maĭ uşor de retinutŭ a semnelor elementarie, ce o compunŭ, şi imfine, făcênd usŭ de analogiă pônĕ la imfinitŭ, ea este, cu tóte aceste, privată de multe conditiunĭ, ce ar esprima manifestatiunele de viaţă a spirituluĭ nostru. Limba matematică, avênd, cu o vorbă, de scopŭ a satisface cerintele rationamentuluĭ, ea negligésĕ in totul espresiunea celoralalte facultăţĭ psichice. Putênd a esprima veritatea, nu póte, atât prin elementele constitutive, cât şi prin modulatiunele lor, a esprima acele nuante a limbeĭ indirecte, şi a manifesta frumosul in tóte espresiunile sale.

Aceste incomvenientę a diferitelor limbĭ, fiind simtite de ómenĭ marĭ, carĭi voĕŭ cel putin, ca limba filosofieĭ sĕ intrunéscă, dupre putinţă, conditiunile de perfectibilitate, aŭ făcutŭ pre Descart, Leĭbniţ şi maĭ in urmă pre Condilac, de a cugeta mult la formarea uneĭ limbĭ filosofice, care ar inlătura defectele şi incomvenientele limbe-

lor cunoscute. Ci tóte aceste tendinte şi ostenele n'aŭ produsŭ pônê acum, decât conditiunile şi caracterele uneĭ limbĭ bine-fâcute, care potŭ fi esprimate :

a) Ca limba perfectâ sê fie *completâ*, adicâ sê contînâ in sine semne pentru tóte cugetârile ;

b) *Determinată*, ce ar da fie cârîa vorbe o semnificatiune propriâ şi n'ar impieta asupra semnificatiuneĭ altór vorbe ;

c) *Simplâ*, ca vorbele, ce esprimâ ideile elementarie, sê fie restrinse in cantitatea lor şi uşóre de retinutŭ, şi

d) *Analogâ*, ca combinatiunile analoge ale vorbelor sê corespundâ in totul cu combinatiunele cugetâreĭ.

CAPITUL II

NOTIUNILE UNEĬ GRAMATICĬ GENERALE

NATURA UNEĬ ASEMINE GRAMATICĬ

§ 1. Studiul limbeĭ, in raporturile sale cu cugetarea, ne conduce la studiul modulatiunilor limbeĭ şi la basele teoretice a uneĭ gramaticĭ generale. Multĭ gramaticĭ aŭ socotitŭ, câ, spre a cunósce legile limbeĭ umane şi modulatiunele eĭ, este de agĭunsŭ studiul comparativŭ a limbelor cunoscute ; şi prin urmare pentru asemine ómenĭ gramatica generalâ nu este, decât suma inductiunilor unuĭ studiŭ empiricŭ asupra diferitelor idiome a limbeĭ. Comparatiunea limbelór ş empirismul este necesariu in gramatica generalâ, ca şi in altŭ studiŭ filosoficŭ. Noĭ ţicemŭ şi maĭ mult, câ observatiunea in formarea gramaticeĭ generale este puntul de plecare ; ci trebue sê recunóscemŭ, câ inteleginţa umanâ are aicĭ o mare importanţâ. Dacâ comparatiunea ideomelor limbeĭ este necesariâ, spre a aprecia putinţa atât de flesibilâ a spiritului umanŭ in perfectionarea limbelor, apoĭ analisa cugetâreĭ ni rêspândesce luminâ, care singurâ póte fisa legile imvariabile a limbeĭ. Gramatica in sine insuşĭ nu va fĭ, decât o simplâ aglomeratiune de observatiunĭ maĭ mult saŭ maĭ putîn ingenióse şi tot-o-datâ generale ; logica singurâ o naltâ la rangul de scienţâ şi ea numaĭ contine in sine principiile constante şi imvariabile a diferitelor limbĭ.

ANALISA LIMBEĬ

§ 2. Noĭ am vêḑutŭ, câ actul cugetâreĭ, in forma sa ce maĭ simplâ, este idea, carea constâ in representatiunea uneĭ notiunĭ simple a spirituluĭ. Noĭ de asemine am vêḑutŭ, câ idea tinde la o cugetare, care in sine nu este, de cât idea afirmatâ, insuşĭ afirmatiunea; câ adicâ o ideâ este comformâ cu obĭectul sûŭ.

Semnele ideeĭ suntŭ vorbele, care se compunŭ din silabe şi litere. Semnele cugetâreĭ, pre de altâ parte, suntŭ propositiunile, care, esprimând afirmatiunea ideeĭ aŭ a vorbeĭ, se compunŭ din vorbe.

Ca sê ni formâmŭ o ideâ precisâ despre teoria limbeĭ şi a legilor eĭ, trebue sâ studiemŭ in ordinŭ sucesivŭ natura *literilor*, *a silabelor*, *a vorbelor*, *a propositiunilor*, *fraselor*, *a periódelor şi a discursurilor*.

LITERILE

A) Alfabetul primitivŭ, care cuprindé semnele elementarie a vorbeĭ, este imventatŭ de Finicienĭ in numerŭ de şese-sŭprâ-ḑecĭ; şi care alfabetŭ, adusŭ fiind de Cadm in Europa, s'aŭ crescutŭ pônê la numerul de doŭe-ḑecĭ şi patru; numerŭ, care astâḑĭ este consacratŭ pentru cele maĭ multe alfabete moderne.

Aceste semne a alfabetuluĭ, numite litere, continŭ in sine sonurile elementarie, aŭ limba naturalâ a omuluĭ, care potŭ fi privite, ca elemente fundamentale a limbeĭ artificiale şi prin combinatiunile lor producŭ nuantele cele maĭ variabile ale vorbeĭ. Când literile aŭ unŭ sonŭ chĭarŭ şi forte, se numescŭ vocale, şi când ele esprimâ unŭ sonŭ inâduşitŭ şi maĭ móle, ĭeŭ numele de consone. E insê de observat, câ fie-care literâ îşĭ are sonul sûŭ propriŭ şi esprimâ o manifestatiune a spirituluĭ, şi tótâ diferinţa intre consóne şi vocale constâ numaĭ intru acea, câ in pronunciarea vocalelor spiritul esprimâ unŭ sonŭ maĭ precisŭ şi maĭ determinatŭ, in óre-ce la pronuncierea consónelor acel sonŭ este maĭ putin carateristicŭ.

Spiritul, voind a esprima o ideâ distintâ in pronuncierea literilor şi a da uneĭ litere o importanţâ maĭ mare in rangul celoralalte, acentésê pre ace literâ prin unŭ sonŭ distintŭ şi esprimâ o nuanţâ aŭ alta in pronuncierea eĭ.

Atentiunea, ce are spiritul pentru o literâ aŭ alta, o esprimă prin intensitatea sonuluĭ, datŭ aceleĭ litere, care consta in modul de acentare; durata pronunciereĭ insĕ esprimâ valórea şi cantitatea, ce se dâ fie-cârĭa litere. De acea vocalele se 'mpartŭ, dupre modul de acentare, in ascutite, moĭ şi aspirate; şi dupre valóre aŭ cantitate; in duple şi simple. Consónele insĕ se impartŭ numaĭ dupre cantitate şi suntŭ : duple şi simple.

Şi aşa *literele suntŭ semnele elementarie a limbeĭ artificiale, prin care spiritul îşĭ esprimâ actiunile sale cele maĭ elementarie; şi ele se impartŭ maĭ intiiŭ comform natureĭ şi apoĭ comform importanteĭ, ce Eul prescrie fie-câreĭ litere.*

SILABELE ŞI VORBELE.

B) Silabele se compunŭ din o singurâ vocalâ, saŭ din o vocalâ cu una aŭ maĭ multe consóne. Când silaba este compusâ din o vocalâ şi cele maĭ de multe-orĭ din o vocalâ şi o consónâ, atuncĭ ea se numesce naturalâ; fiind câ sonul, ce manifestĕsĕ asemine silabâ, se gâsesce de ordinariu in limba naturalâ. Când insĕ silaba se compune din o vocalâ cu maĭ multe consóne, aŭ din o vocalâ şi o consónâ duplâ, atuncĭ silaba se numesce artificialâ. *Silaba*, prin urmare, *fiind prima şi ce maĭ elementariâ modulatiune a limbeĭ, este tot-o-datâ şi o espresiune pre cât naturalâ, tot pre atâta şi de artificialâ a spiritului.*

Speciele vorbelor aŭ a semnelor, ce esprimâ pre ideĭ, corespundŭ in totul cu speciele ideilor nóstre. Ideile spiritului nostru se impartŭ in ideĭ de substanţâ şi acestora li corespundŭ semnele aŭ vorbele substantive; in ideĭ de calificatiune, care se manifestĕsĕ in adiectivele gramaticale; in idea de afirmatiune, care este esprimatâ prin verbŭ; şi imfine in ideĭ de raporturĭ, care stabilescŭ diferitele nuante a ideilor intre dânsele şi gramatica pentru nisce asemine ideĭ dispune de o noŭe seriâ de vorbe aŭ semne, care se numescŭ particule. Şi aşa *speciele vorbelor aŭ a semnelor limbeĭ suntŭ, substantive, adiective, verbŭ, şi particule şi ele corespundŭ in totul cu speciele de ideĭ, care se mârginescŭ in ideĭ de substanţâ, calificatiune, afirmatiune şi raporturĭ.*

Cât pentru celelalte vorbe aŭ semne gramaticale, care in gramaticâ formĕsĕ nisce pârtĭ separate a limbeĭ, potŭ sĕ fie tasate numaĭ de-

cât intre speciele ideilor espuse. Aşa articulul, care nu se află in tóte limbile, precum participiele şi adverbiele nu suntŭ, decât nisce adiective şi pentru asta se potŭ pune intre ideile de calificatiune. Pronumele, care esprimâ substantivul in absenţâ, se póte cu dreptŭ rationamentŭ asê enumera intre ideile de substanţâ. Singura intérectiune este vorba gramaticalâ, care nu póte fi tasatâ intre nicĭ una din aceste specie de ideĭ. Ea este unicâ in specia sa şi esprimâ o emotiune sensibilâ a Euluĭ; şi pentru acésta cu dreptŭ rationamentŭ póte fi privitâ, ca elementŭ a limbeĭ naturale in vorba artificialâ a omuluĭ.

Fie-care speciâ din aceste vorbe este supusâ la maĭ multe modulatiunĭ, care esprimâ diferitele nuante a spiritului nostru, aplicate asupra ideilor fundamentale. Aşa specia substantivelor şi a adĭectivelor trece prin modulatiunile articululuĭ, a genuluĭ, a numeruluĭ şi a casuluĭ; ĭar specia adiectivelor in parte, pre lôngâ aceste, este supusâ la nisce modulatiunĭ propriĭ, care prescrie calitâteĭ nuantele, privitórie pre gradul de comparatiune. Articulul, pentru esemplu, adauge ideilor, esprimate prin substantive, o nuanţâ de distintiune din partea spiritului; genul, pre care spiritul dupre analogiâ îl prescrie dela fiintele organice tuturor obĭectelor, esprimâ nuanţa de distintiune din puntul de videre a sesuluĭ; casul, pre de altâ parte, este modulatiunea, prin carea spiritul esprimâ diferitele raporturĭ a substanteĭ, luate ca subĭectŭ, câtrê substantele, ce aŭ rolul de obĭecte; şi imfine numerul manifestêsê nuanţa spiritului din puntul de videre a cantitâtâteĭ, şi esprimâ, câ obĭectul in cestiune este unul, doŭe, aŭ maĭ multe. Modulatiunile proprie adiectivelor, care se manifestêsê in ideile de calitate, cantitate şi gradŭ de comparatiune, esprimâ nuanţa calificativâ a spiritului, din puntul de videre a moduluĭ, a cantitâteĭ şi a distintiuneĭ. Nuantele, proprie adiectivelor, spiritul le maĭ prescrie participielor presinte şi trecute.

Spiritul, prescriind verburilor nisce modulatiunĭ distinte şi proprie numaĭ lor, impune prin aceste nisce nuante diferite ideeĭ de afirmatiune. Verbul in sine este partea ce maĭ putin espresivâ a limbeĭ, şi corespunde in totul cu idea de afirmatiune; dar dela combinatiunile diferite a verbuluĭ cu una din vorbele de calificatiune provine, câ spiritul prin idea de afirmatiune esprimâ când o afirmatiune in stâre, când o afirmatiune in activitate. Aceste nuante, prescrise de spiritŭ ideeĭ de afirmatiune, daŭ locŭ la doŭe serie de verburĭ gra-

maticale, numite neutre, aŭ intransitive şi transitive. Maĭ pre urmâ, fie care din aceste clase de verburĭ sê subimpartŭ in altele, care la rôndul lor, esprimâ o nuanţâ aŭ alta, ce spiritul voesce a prescrie afirmatiunilor transitive aŭ intransitive. Prin modulatiunele insê de modŭ, timpŭ şi numerŭ verbul pune pre substanţâ intru'nŭ raportŭ aŭ altul cu timpul modul de esistenţâ, şi cantitatea.

Vorba, dupre cum videmŭ, *este espresiunea, aŭ semnul esteriorĭŭ a ideilor Euluĭ; privindŭ la vorbe din puntul de videre a specielor lor, ele corespundŭ in totul cu speciele ideilor nóstre; privind insê din puntul de videre a cantitâteĭ, vorbele suntŭ maĭ putine la numerŭ, decât ideile, şi acésta pentru cuvêntul, câ vorbele suntŭ supuse la atâtea modulatiunĭ.*

PROPOSITIUNILE, FRASELE, PERIOADELE ŞI DISCURSURILE

C) Analisa propositiunilor se face dupre aceéşĭ procedurâ, dupre care noĭ am fâcutŭ şi analisa vorbelor, considerând numaĭ propositiunile, ca pre nisce acte maĭ complese şi tot-o-datâ maĭ complete a spiritului nostru; *ele suntŭ espresiunea uneĭ cugetârĭ.*

Spiritul nostru, când cugetâ, afirmâ, câ o substanţâ esistâ. Aşa George este. Acéstâ espresiune este o propositiune, care, afirmând esistenţa luĭ George, esprimâ o cugetare a spirituluĭ nostru şi contine in sine numaĭ doĭ terminĭ; unŭ substantivŭ şi verbul.

Tóte propositiunile, care continŭ in sine maĭ multĭ de doĭ terminĭ, aŭ şi doĭ, insê unul din dânşiĭ esprimâ nunumaĭ esistenţa substanteĭ, ci şi nisce raporturĭ a substanteĭ, luate ca subĭectŭ, cu altâ substanţâ, luate ca predicatŭ, aŭ cu vr'o calitate óre-care, nu suntŭ maĭ mult aceste propositiunĭ o simplâ cugetare, o afirmatiune a substanteĭ; ci doŭe cugetârĭ, unde pre de o parte se afirmâ esistenţa substanteĭ, ĭar pre de alta se indicâ, câ ace substanţâ este şi in nisce raporturĭ órecare cu altâ substanţâ. Aşa George este in lucru, aŭ George lucrâ, suntŭ doŭe propositiunĭ ecivalente, şi in amândoŭe se afirmâ pre deoparte, câ George esistâ, şi pre de alta, câ el este in nisce raporturĭ directe câtrê lucru. Pentru acésta noĭ putemŭ fórte gĭust a firma, câ *propositiunea gramaticalâ este o espresiune a cugetâreĭ spirituluĭ nostru, şi, ca afirmatiune a uneĭ substanţâ, ea contine in sine doĭ terminĭ, unŭ substantivŭ şi verbul afi. Póte propositiunea sê con-*

tiné doĭ terminĭ chĭar şi atunci, când pre lôngâ afirmatiunea substanteĭ sê adauge şi o calificatiune de actiune aŭ de stare.

Tóte propositiunile, care continŭ in sine acestĭ doĭ terminĭ, se numescŭ in gramaticâ propositiunĭ simple; indatâ insê ce o propositiune contine in sine maĭ multĭ de doĭ terminĭ şi une-orĭ numaĭ unul, ea se numesce compusâ aŭ complesâ şi eliptică. Propositiunea compusâ aŭ complesâ nu este altŭ ceva, de cât espresiunea maĭ multor cugetârĭ, manifestate prin maĭ multe afirmatiunĭ de-o-datâ; in óre-ce propositiunea eliptică, ne esprimând in completŭ forma afirmatiuneĭ spirituale, o lasâ asê subintelege. Pentru esemplu: George lucrâ la ogorŭ? şi . . . . . la ogorŭ, suntŭ doŭe propositiunĭ, din care ce intia, ca complesâ, afirmâ esistenţa luĭ George, esistenţa de raporturĭ directe câtrê actiune şi imfine afirmatiunea esistenteĭ de actiune in raportŭ câtrê ogorŭ; adoŭa insê propositiune: . . . . *la ogorŭ*, ca eliptică, lasând asê subintelege celelalte afirmatiunĭ, esprimâ simplu raportul de esistenţâ a luĭ George câtrê ogorŭ. Şi prin urmare *propositiunile suntŭ simple, complese şi eliptice numaĭ pentru cuvêntul, câ spiritul esprimâ nisce cugetârĭ totŭ de o asemine naturâ.*

Fiind studiete propositiunile din puntul de videre a cugetâreĭ, noĭ nu putemŭ sê nu recunóscemŭ legile, de care se manuduce mintea umanâ in formarea din propositiunĭ a fraselor, a periódelor şi a discursurilor şi sê nu espunemŭ şi rationamentul acestor forme de constructiune, care suntŭ la rôndul lor espresiunea ce maĭ fidelâ a actiuneĭ spiritului umanŭ.

Spiritul nostru, când escugetâ o propositiune, afirmâ esistenţa uneĭ ideĭ; spre a escugeta insê o *frasâ* aŭ unŭ *periodŭ*, el trebue sê afirme esistenţa propositiuneĭ aŭ a fraseĭ. Propositiunile staŭ câtrê frase şi frasele câtrê periodŭ in acelêşĭ raporturĭ, in care staŭ şi ideile câtrê propositiune. Ideile, noĭ am vêḑutŭ, constitue propositiunile, şi afirmatiunea probêsê esistenţa lor, punêndule une-orĭ şi intru'nŭ raportŭ aŭ altul; propositiunile insê şi frasele constitue cuprinderea fraseĭ şi a periodului, şi, dupre legile analogieĭ, ele aŭ a firmâ esistenţa propositiuneĭ şi a fraseĭ principale, aŭ suntŭ puse in nisce atarĭ raporturĭ de esistenţâ şi relatiunĭ. Când frasa afirmâ simplu veritatea uneĭ propositiunĭ, atunci atât frasa, cât şi periodul se numescŭ simple; când insê ele, pre lôngâ afirmatiune, continŭ in sine şi nisce raporturĭ aŭ relatiunĭ a esistenteĭ, atunci acele frase aŭ perióde se potŭ numi compuse aŭ complese.

Frasele precum şi periódele, privite fiind din diferite punte de videre, admitŭ diferite numiriĭ. Când noĭ privimŭ la aceste pârtĭ a limbeĭ din puntul de videre a construireĭ lor, ele potŭ fi numite *relative* aŭ *dependinte* şi *positive* aŭ *independinte;* privite insê din puntul de videre a cuprindereĭ şi activitâteĭ spirituluĭ, esprimate prin frase şi periódе, ele potŭ fi calificate de: *individuale*, *speciale* şi *generale.*

De acea *frasa* se póte defini, *ca espresiunea unuĭ procesŭ a cugetâreĭ maĭ complesŭ, in care spiritul manifestêsê pre lôngâ esistenţâ, şi nisce raporturĭ a propositiuneĭ principale cu cele secundariĭ; periodul, pre de altâ parte, fiind unŭ procesŭ completŭ a cugetâreĭ, in care spiritul pune in giocŭ de-o-datâ facultatea intelegenteĭ cu tóte capacitâtile eĭ, esprimâ afirmatiune a şi diferitele raporturĭ a fraseĭ principale.*

Caracterul generalŭ a limbelor moderne este de a inşira pârtile, ce compunŭ pre propositiune, frasâ şi periodŭ, in ordinul cel maĭ naturalŭ al sucesiuneĭ şi a esprima chĭar şi modul cugetâreĭ. Aşa in propositiune, pentru esemplu, locul intiiŭ trebue sê'l ocupe substanţa in cestiune cu tóte complinirele sale, şi apoĭ sê urmesê afirmatiunea cu celelalte compliniriĭ, ce se rapórtâ la dânsa. Tot dupre acéstâ regulâ se coordonésê propositiunele, ce compunŭ pre frasâ, precum şi frasele, ce compunŭ pre periodŭ. Limbele insê antice nu observâ unŭ asemine ordinŭ; ele daŭ din contra şi in inşirarea pârtilor, ce compunŭ pre propositiune, frasâ şi periodŭ, maĭ multŭ avêntŭ pasiunilor, de cât rationamentuluĭ, şi esprimâ in modul cel maĭ fidelŭ afectiunea, ce spiritul are pentru unŭ obĭectŭ. Şi pentru chĭaritate fieni spre esemplu frasa, cu care Tacit incepe biografia luĭ Agricola: *clarorum virorum facta moresque posteris tradere antiquitus usitatum.* — De acea cu dreptŭ cuventŭ se póte ḑice, câ limbele antice, care se numescŭ şi sintetice, eraŭ limbele pasiunilor şi a emotiunilor psichice, prin miḑlocul cârora Omer şi Virgil, Demosten şi Ciceron aŭ pututŭ sê dispunâ de inima omuluĭ; in óre-ce limbele moderne, fiind numite limbĭ analitice, aŭ a rationamentuluĭ, maĭ putin potŭ emotiona, de cât a comvinge; ele suntŭ limbĭ propriĭ nu a arteĭ, ci a scienteĭ şi a filosofieĭ.

Vine imfine in cestiunea limbeĭ *discursul*, care, fiind compusŭ din pârtile sale constitutive, ca şi fie-care modŭ de espresiune a limbeĭ, este manifestatiunea ce maĭ completâ a spirituluĭ nostru. Aicĭ gîuḑeţul su sucedâ prin demonstratiune; acésta face recursŭ la memo-

riâ; memoria aduce pre arena activitâteĭ diferitele suvenire şi imagine ale obĭectelor, apoĭ imaginatiunea creasê tipĭ poeticĭ, şi acestia punŭ pre spiritŭ in positiune de a simti. Cu o vorbâ, *discursul este espresiunea in afarâ a tuturor facultâtilor nóstre de-o-datâ, este semnul esterioriŭ a Euluĭ nostru.*

SECTIUNEA ADOŬA

DESPRE METÓDÂ

CAPITUL I

METÓDA LOGICÂ

§ I. Vorba *metódâ* (dela μέθοδος metodŭ saŭ cale), este aplicatâ la procesele mintale de Descart şi insamnâ procedura, prin care spiritul agĭunge la scopul, ce'şĭ propune. Cestiunea metódeĭ aŭ atrasŭ atentiunea tuturor ómenilor, ce prin sistemele lor aŭ datŭ noŭe directiunĭ filosofieĭ. Becon, Descart, Malebranş, Locke, Spinosa, Leĭbniţ şi Cant s'aŭ ocupatŭ de cestiunea metódeĭ şi aŭ tratat'o, ca pre o cestiune de ce maĭ mare importanţâ. Şi in adeverŭ, omul cu tóte câ e inteleginte, şi dispune de atâte capacitâtĭ, el nu va puté cu profitŭ sê facâ usŭ de aceste capacitâtĭ, de nu va avé o regulâ şi o normâ, in puterea câria, el va sci, comform scopuluĭ, ce'şĭ propune, de a pune in gĭocŭ pre una aŭ pre cealaltâ din functiunele sale. « Nu este de agĭunsŭ dice Descart, de a avé unŭ spiritŭ bunŭ, ci scopul principalŭ este de a'l aplica bine. » Din aceste putemŭ conchide, *câ metóda in logicâ este norma aŭ procedura, care facilésê pre spiritŭ şi'ĭ indicâ mĭdlocul, de a descoperi şi a comunica veritatea.*

Privind la metóda logicâ, ca la o procedurâ a minteĭ umane, ce o conduce la aflarea aŭ comunicarea veritâteĭ şi fâcênd observatiune asupra diferitelor procedurĭ, de care spiritul face usŭ âtât in comunicarea, cât şi in descoperirea veritâteĭ, noĭ aflâmŭ, câ ele nu suntŭ maĭ multe de doŭe şi numaĭ din doŭe modurĭ de procedare se compune tótâ activitatea spiritului. Spiritul nostru, atât in momentul aflâreĭ, cât şi a comunicâreĭ veritâteĭ, procede spre realisarea scopuluĭ propusŭ in doŭe modurĭ, din care unul se numesce analiticŭ, ĭar

celelalte sinteticŭ, şi de acea noĭ trebue sê studiemŭ aicĭ *analisa* şi *sintesa*.

ANALISA

§ 2 Caracterul propriu a analiseĭ (dela ἀναλύω descompun) constâ in a descompune şi a simplifica acea, ce e compusŭ, in a analisa unŭ fenomenŭ şi a'l observa separatŭ in pârtile sale constitutive. Acéstâ procedurâ, care se numesce analisâ, astâdĭ este usitatâ atât in studiul fisicŭ, cât şi in cel moralŭ, şi noĭ cu acelaş dreptŭ analisâmŭ şi descompunemŭ fenomenele natureĭ, precum şi pre cele ale Euluĭ nostru. Spiritul nostru este descompusŭ in facultâtile şi apoĭ in capacitâtile sale numaĭ in puterea procedureĭ analitice tot ast-feliŭ, precum e descompusŭ şi fie-care obĭectŭ a natureĭ in elementele sale constitutive. Analisa pentru scientele esperimentale este unica şi toto-datâ şi ce maĭ eficace mêsurâ, ce ne manuduce cu sucesŭ la studiul materiilor, ce le compunŭ. Şi pentru unŭ asemine rationamentŭ *analisa* póte fi definitâ, *ca o operatiune şi o procedurâ a minteĭ umane, care consiste in a descompune şi a studia separat diversele elemente, ce compunŭ pre obĭectul in cestiune.*

SINTESA

§ 3. Sintesa (dela συν-τίθημι compun) este o operatiune contrariâ analiseĭ, şi constâ in a recompune diferitele elemente a o bĭectelor, pre care léŭ descompusŭ analisa şi in a presenta unitatea acelor obĭecte, pre carea analisa aŭ destruat'o. Spiritul, cunoscênd intru'nŭ modŭ separatŭ diferitele elemente, ce compunŭ pre unŭ totŭ, pre unŭ obĭectŭ fisicŭ aŭ moralŭ, trece in puterea sinteseĭ la o operatiune contrariâ, care îl conduce la a cunósce pre acel obĭectŭ in unitatea sa şi in diferitele raporturĭ a elementelor luĭ constitutive. Procedura spiritualâ sinteticâ, privitâ in efectuarea eĭ, cu dreptŭ cuvêntŭ póte fi socotitâ, ca o operatiune imversâ procedureĭ analitice, şi pentru acesta ea pléca nu dela compusŭ spre simplu, ci dela cea, ce e simplu, şi agĭunge, la cea ce e compusŭ, şi se sue, dela parte la totŭ, ĭar nu se pogórâ dela totŭ la parte. Acésta ni dâ dreptul şi noâ de a privi la *sintesâ* cu privirea generalâ şi a o defini, *ca pre o operatiune a minteĭ umane, care constâ in a recompune totul, coordonând ele-*

mentele lui constitutive ast-feliu, in cât din acésta spiritul capâtâ notiunea chiarâ şi completâ a totului.

NB. Sintesa şi analisa, privite fiind nu numaĭ ca procedurĭ şi operatiunĭ, ci şi ca acte şi functiunĭ a spirituluĭ nostru, suntŭ atât de naturale şi indispensabile, incât noĭ nu putemŭ ave cunoscente regulate şi precise despre o veritate şi nicĭ suntemŭ in stare de a comunica altora acea, ce noĭ cunóscemŭ, de nu vomŭ face usŭ in procesele mintale de amândoŭe aceste procedurĭ. In sintesâ spiritul pune in giocŭ in decomunŭ imaginatiunea şi resultatul procedureĭ sintetice, separate de ace analiticâ, nu duce, decât la nisce cunoscinte vage şi obscure şi de multe-orĭ chiar arbitrariĭ şi ipotetice. In analisâ, facênd usŭ numaĭ de perceptiune, spiritul capâtâ cunoscente precise, dar isolate, şi nu póte nicĭ-o-datâ agiunge la cunoscenţa unuĭ totŭ. Pentru ca sê avemŭ insê o cunoscenţâ precisâ şi perfetâ a obiectuluĭ, ce formésê studiul spirituluĭ nostru, trebue sê facemŭ usŭ atât in cunóscerea, cât şi in comunicarea veritâtilor de amândoŭe procedurile espuse, şi pentru ca sê fimŭ tot-o-datâ siguri şi de unŭ resultatŭ bunŭ, trebue tot-de-una sê plecâmŭ in studiele nóstre dela unŭ terenŭ solidŭ, de la realitate, trebue tot-de-una sê incepemŭ cu analisa şi sê finimŭ cu sintesa, sê incepemŭ cu perceptiunea pârtilor, ca sê finimŭ cu cunóscerea totuluĭ.

ANALISA ŞI SINTESA RATIONAMENTALÂ

§ 4. Nunumaĭ scientele esperimentale şi nunumaĭ materiele, ce se supunŭ observatiuneĭ esterne facŭ usŭ de procedurile analitice şi sintetice, ci chiar şi scientele, care suntŭ de domeniul rationamentuluĭ şi care facŭ usŭ atât de metóda inductivâ, precum e fisica, cât şi de ce deductivâ, precum suntŭ matematicele. In domeniul scientelor rationamentale sintesa şi analisa atât in definitiunĭ cât şi in espunerile procedurilor lor aŭ fostŭ fórte disputate şi de multe-orĭ chiar comfundate intre dânsele.

Neuton este cel intiiŭ, care aŭ aplicatŭ aceste doŭe procedurĭ in scientele rationamentale, şi care basânduse pre legea atractiuneĭ, indusâ din studiul fenomenilor cerescĭ, aŭ definitŭ analisa rationamentalâ in terminiĭ urmâtorĭ: « *Analisa constâ, in a face esperienţâ, a observa faptele, şi de a deduce conclusiunĭ-generale. Rationamentul*, continuâ Neuton, *in urmarea uneĭ asemine procedurĭ, póte*

trece dela cea, ce e compusă, la cea, ce e simplu, dela mişcare la puterea mişcătóre, dela efecte la cause, dela causele particularie la cele generale şi dela aceste la cele universale. In óre-ce caraterul propriu a metódeĭ sintetice, este, de a recunósce causele, ca pre nisce principie, a cărora esistenţă este admisă, de a esplica prin dânsele fenomenele deduse şi a argumenta chiar esplicatiunile propuse».

Aceste definitiunĭ a metódeĭ analitice şi sintetice parŭ la ce intia privire unŭ ce opositŭ şi presintă o analisă şi o sintesă pentru scientele rationamentale in aparinţă diferită, de a scientelor esperimentale. Cu tóte aceste, când cineva aprofundésê maĭ bine aceste definitiunĭ, vede, că analisa, in insuşĭ casul citatŭ de Neuton, plécă dela concretŭ, adică dela acea, ce e compusŭ, pentru ca sâ agĭungă la o lege abstratâ, adică la acea, ce e simplu; iu óre-ce sintesa, care aplică legea generală la fapte noŭe, trece dela simplu la cea, ce e compusŭ.

D. Viete, unul dintre matemateciĭ ceĭ maĭ renumiţĭ, ni presintă o altă definitiune a analiseĭ şi a sinteseĭ rationamentale, pre carea maĭ ales el aŭ aplicat'o la scientele matematice. «*Analisa*, ţice el, *constă, in a pleca dela veritatea căutată, pre carea pentru unŭ momentŭ o admitemŭ, şi a trece dela dânsa prin miţlocul consecinteĭ la o altă veritate, care e recunoscută de adeverată. Cu totul alt ceva e sintesa, care plécă dela recunoscentă şi trece prin miţlocul consecinteĭ la veritatea cautată*». Cu alte vorbe, in scientele de purŭ rationamontŭ analisa plécă dela cestiunea datâ, spre ase resolva; ea descompune şi modificâ datele particularie şi imfine urmâresce, prin miţlocul unor asemine transformatiunĭ o consecinţă generală, care póte fi verâ aŭ falsâ, comform cestiuneĭ, de unde aŭ plecatŭ. Sintesa, din contsa, admite o masimâ aŭ cel putin o veritate, ce s'ar pârê de ast-feliŭ, o desvoltâ, gâsesce nuantele cestiuneĭ propuse, şi cu modul acesta agĭunge la insuşĭ solutiunea cestiuneĭ.

Cele vorbite despre sintesa şi analisa rationamentală ni demunstră chiar, că analisa rationamentală, privind la cestiunea datâ, ca la unŭ ce compusŭ, trece prin miţlocul deductiuneĭ la a amplifica cestiunea şi prin urmare a o readuce la unŭ ce simplu şi uşor de intelesŭ; in óre-ce sintesa plécă dela unŭ ce cunoscutŭ şi tot-o-datâ pentru noĭ simplu, spre a agiunge prin miţlocul inductiuneĭ la unŭ ce complesŭ şi compusŭ; adică privesce, la cestiunea datâ, ca la o parte a unuĭ totŭ. — Aceste ni aratâ, că atât natura, cât şi definitiunile

procedurilor analitice şi sintetice, privitórie pre scientele esperimentale şi rationamentale, suntŭ egale; şi că tótă diferinţa intre aceste doŭe proceduri consta nu in natura procedurilor, ci şi in forma lor de esecutare. Şi pentru acésta *analisa rationamentală*, precum şi *sintesa* pótŭ fi definite : *ca nisce operatiuni pure rationamentale, din care analisa, prin procedura sa de realisare, tinde la a descompune cea, ce e compusŭ in pârtile sale simple şi a studia pârtile, pentru ca sĕ fie intelesŭ totul; ĭar sintesa tinde de la cea, ce e simplu la acea, ce e compusŭ; ea recompune totul, demonstrând că cestiunea dată este o parte, unŭ elementŭ a aceluĭ totŭ.*

REGULELE SINTESEĬ ŞI A ANALISEĬ

§ 5. Regulele analiseĭ şi a sinteseĭ variasĕ comform realitateĭ, ce ne ocupă. Dacă obĭectul datŭ, este din domeniul esperienteĭ, atuncĭ conditiunea principală constă in a nu negligé pre nicĭ unul din elementele, ce compunŭ pre acest obĭectŭ, şi a nu suposa nimicŭ, ce ar fi eterogenŭ de natura luĭ. Când noĭ analisămŭ, pentru esemplu spiritul umanŭ, trebue cu profunditate sĕ'l descompunemŭ, şi sĕ'l studiemŭ in tóte facultătile şi capacitătile sale; când insĕ noĭ voimŭ sĕ studiemŭ spiritul nostru dupre metóda sintetică, atuncĭ, pentru ca sĕ avemŭ pre spiritŭ in intregul sŭŭ, trebue, ca sĕ inducemŭ pre fiecare facultate cu capacitătile sale respective in spiritul nostru şi sĕ arătămŭ raporturele dintre spiritŭ şi facultătĭ şi cu modul acesta noĭ avemŭ intregul spirituluĭ nostru.

In scientele rationamentale analisa şi sintesa, ducĕnd la acelaş resultatŭ, la care am veţutŭ, că ducŭ aceste procedure in scientele esperimentale aŭ conditiunele lor proprie. Aşa in analisa rationamentală noĭ trebue a fisa bine cestiunea, a'ĭ corige datele, dacă suntŭ ambige, şi a o divisa in partile sale constitutive, a defini pre fie-care parte separat, şi a nu lasa nicĭ o propositiune dubiă; fôrĕ a o demonstra. In sintesa rationamentală noĭ trebue sĕ plecămŭ dela propositiunea, ce intru'nŭ modŭ incontestabilŭ nér conduce la solutiunea cestiuneĭ date; trebue sĕ trecemŭ prin miĵlocul maĭ multor proceduri deductive la nisce conclusiuni esacte, care s'ar deduce din alte propositiunĭ, pônĕ când imfine agĭungemŭ la cestiunea propusă.

CAPITUL II.

DESPRE ANALOGIĂ, INDUCTIUNE ŞI IPOTESĂ.

După ce am descrisŭ procedurile esentiale ale metódei, noĭ aicĭ vomŭ espune alte operatiunĭ a spiritului nostru, de care el face usŭ in descoperirea şi demonstratiunea veritatĕĭ, precum suntŭ analogia, inductiunea şi ipotesa.

ANALOGIA ŞI ANALISA EĬ

§ 1. Asemânârile, ce noĭ descoperimŭ intre obiecte, ne facŭ adese sĕ suposâmŭ despre alte obiecte, pre care noĭ nu le cunóscemŭ. Aşa noĭ observâmŭ maĭ multe conditiunĭ egale intre pâmentul, pre care noĭ îl locuimŭ, şi celelalte planete. Tóte planetele se imvêrtŭ in giurul sórelui, deşi intr'o diferită distanţă şi dupre unŭ timpŭ maĭ indelungatŭ; tóte impruinută lumina lor dela sóre; noĭ scimŭ cu certitudine, că unele aŭ o rotatiune in giurul asoneĭ lor, ca şi pâmêntul; şi prin urmare aŭ şi ele o sucesiune de ţi şi de nópte; unele aŭ satelitĭ, care le luminéză in absenţa sórelui; şi prin urmare tóte se supunŭ la legea gravitatiuneĭ. Din acestĕ similitudinĭ nu e nicĭ cum absurdŭ a conchide, că planetele potŭ sĕ fie locuite de nisce fiinte, a cârora conditiunĭ de viaţă ar corespunde in multe privirĭ cu conditiunile vietoĭ nóstre.

Acéstă manierĕ de rationamentare este desemnată de filosofĭ prin numele de *analogiă*. Prin urmare analogia póte fi definită: *ca o formă de rationamentare, care constă in a giudeca despre ună faptŭ prin altul, basându-une pre gradul lor de asemânare.*

Trebue a distinge in analogiă maĭ multe grade de desvoltare, din care fie-care corespunde naturelĭ diferite a conditiunilor, luate ca base a analogieĭ.

Când noĭ am suposa, că doĭ ómenĭ aŭ trăitŭ separat intre dânşiĭ şi de cealaltĭ ómenĭ, fie-care in parte se va crede unicŭ in specia sa când insĕ noĭ îĭ vomŭ presenta de-o-dată unul altuea, atunci eĭ amândoĭ vor pronuncia giudetul; *că acesta e seminŭ cu mine.* Acest giudeţŭ, pronunciatŭ la ce intia videre a acestor doĭ ómenĭ, se numesce analogiă, care, dupre cum videmŭ se basasĕ pre *raporturile*

şi condiţiunile cele mai generale, şi care póte sê cadâ in urmarea celuĭ maĭ putin studiŭ seriosŭ.

Când fie-care observâ, cà seminul sûŭ are ochĭ, urechĭ, nasŭ etc. gîudecâ fie care in cercul sûŭ, cà ochiĭ, urechile şi nasul suntŭ date seminuluĭ sûŭ spre a vidé, a audi şi a mirosi şi cà prin urmare acesta dispune de acelêşĭ sensatiunĭ şi este dotatŭ şi el de facultatea sensibilâ şi simte, ca şi dânsul. Acéstâ analogiâ este o procedurâ a spiritului de unŭ caracterŭ maĭ profundŭ şi esprimâ, cà eĭ amândoĭ dispunŭ *de midlóce egale, care conducŭ la acelaş scopŭ.*

Dacâ eĭ amândoĭ observâ, cà fie-care din dânşiĭ face mişcârĭ, relative la conservatiunea sa; cà eĭ amândoĭ cautâ acea, ce e utilŭ şi evitâ acea, ce nu e folositoriu; manifestêsê acelêşĭ fenomene psichice, care la totŭ pasul revelêsê principiul spiritualŭ, atunci eĭ amândoĭ conchidŭ, cà in dânşiĭ e unŭ principiu, care se póte socoti, ca causâ a tuturor manifestatiunilor observate de fie-care. Şi acéstâ speciâ de procedurâ se numesce *analogiâ, care conchide dela efecte la causâ.*

Imfine, când acestĭ doĭ ómenĭ, presupuşĭ de noĭ sub conditiunele admise, s'ar presenta unul naentea celuélalt şi ar pronunciâ fie-care gîudetul, cà seminul sûŭ este dotatŭ de unŭ spiritŭ, atunci fie-care face observatiune asupra celuélalt şi vede, dacâ gîudetul pronunciatŭ asupra aprópeluĭ sûŭ se póte sprigini prin fapte, ce ar argumenta esistenţa aceleĭ cause spirituale. Acest módŭ de rationamentare se numesce analogiâ, care *trece dela causâ la efecte* şi unde observatiunea vine in urma uneĭ supositiuni analoge.

Acéstâ analisâ a analogieĭ ni demonstrâ, cà noĭ trebue sê distingemŭ patru specie de analogiĭ: a) *analagia superficialâ, basatâ pre observatiunile cele maĭ generale*, b) *analogia, fundatâ pre raporturile dintre midlóce şi scopŭ*, c) *analogia, ce are de scopŭ a agiunge la causâ, prin observatiunea şi comparatiunea efectelor* şi d) *analogia, care in urmarea uneĭ supositiunĭ analoge, verificâ certitudinea eĭ prin deductiunea din acè causâ a unor efecte egale.*

REGULELE APLICATIUNEĬ ANALOGIEĬ

§ 2. Noĭ nu putemŭ la ce intia pârere de asemânare sê pronunciâmŭ rationamentul de analogiâ intre doŭe obiecte. Simpla asemânare a doŭe fapte, saŭ o caracteristicâ egalâ de trépta a doŭe intre doŭe fapte nu póte a ni permite de a ave, o analogiâ certâ a acestor

fapte, ba nici chiar probabilă. Când noi observămŭ, ca o persónă, renumită prin viciele aŭ virtutele sale, presintă o asêmânare fisiognomică cu altă persónă, in raportŭ câtrê statura, trasurele fetei, putemŭ noi óre sê conchidemŭ dupre analogiă că persóna adoŭa are şi ea aceléşi calităţi morale; adică că ea este virtuósă aŭ viciósă? Pentru că aŭ apărutŭ unŭ cometŭ naentea morteĭ luĭ Cesar, putemŭ dupre analogiă sê ne comvingemŭ, că aparinţa din noŭ a aceluéş cometŭ ni anonciasê şi ni presupune in venitoriu noŭe şi marĭ evinemente politice şi tot-o-datâ morale? Aceste şi alte esemple ni demonstră, că caracteristicele analogieĭ dintre doŭe obĭecte nu potŭ fi superficiale, putin numeróse şi de diferite naturĭ.

Analogia, din contra, trebue sê presinte cu totul alte conditiunĭ; şi diferitele caracteristice, pre care noĭ fundâmŭ analogia şi tindemŭ la a descoperi o veritate necunoscută şi o asêmânare intre doŭe obĭecte, *trebue sê se fundesê pre nisce trasurĭ uniforme şi semine dupre esenţa lor.* Când noĭ, in locŭ de a repausa analogia pre nisce raporturĭ vagĭ, superficiale şi putin numeróse, o basâmŭ pre relatiunĭ esentiale, importante şi constante, care ar ave in videre nu trasurile formeĭ obĭectelor, ci a natureĭ lor; când noĭ in analogiele, ce facemŭ, suntemŭ cu atentiune in privirea diferitelor caracteristice comune, ce descoperimŭ intre diferitele obĭecte, atunci procedura analogieĭ ne conduce la resultatele cele maĭ favorabile şi ea devine in mâna ómenilor de geniu instrumentul cel maĭ eficaciŭ şi miĵlocul cel maĭ utilŭ in descoperirea veritâteĭ.

INDUCTIUNEA ŞI ANALISA EĬ.

§ 3. Noĭ am vêdutŭ, că prin procedura analogieĭ spiritul nu cunósce, decât trasurile egale şi ne egale a obĭectelor; prin procedura inductiuneĭ insê noĭ ne indreptâmŭ dela fapte la legĭ, şi prin miĵlocul consecintelor particularie noĭ agiungemŭ la unŭ principiu generalŭ. Analogia, cu tóte capacitâtile, ce o efectuă, concură numaĭ in a indica cea, ce este comunŭ intre obĭecte şi nu se râdică maĭ sus de concretŭ; inductiunea insê, observând cea, ce este comunŭ intre obĭecte, precum şi cea ce este propriu fie-câruea, trece la o altă procedură maĭ superióriă, care constă in a arâta numaĭ ce e comunŭ şi de o natură generală. In puterea analogieĭ noĭ dicemŭ, pentru esemplu, George şi Basiliu, manifestând aceléşi fenomene psichice, sunt

dotatĭ de unŭ spiritŭ, care manifestésê nisce fenomene propriĭ, şi intre dânşiĭ esistâ o analogiâ; in puterea inductiuneĭ insê, noĭ câutâmŭ, dacâ acest spiritŭ cu modurile sale de actiune este comunŭ tuturor fiintelor de o naturâ egalâ cu a luĭ George şi Basiliu şi câ prin urmare spiritul umanŭ se manifestésê in tóte fiint le egale cu George şi Basiliu şi el in totĭ ómeniĭ lucrâ şi manifestésê fenomenele sale dupre acelêşĭ legĭ. Operatiunea, prin case spiritul se sue pônê la legea generalâ a obiectelor, se numesce inductiune şi noĭ prin urmare putemŭ defini *inductiunea, ca pre o operatiune şi o procedurâ a spiritului, care referesce diferitele fapte la causa lor comunâ.*

Nicĭ o procedurâ a spiritului nu e maĭ desŭ usitatâ in scienţâ şi in viaţâ, decât inductiunea; şi cu tóte aceste nicĭ una din procedurile mintelĭ umane nu ne duce maĭ uşor la erorile cele maĭ grave, decât dânsa. In fie-care di noĭ pronunciâmŭ legĭ generale şi stabilimŭ principiĭ, care ni se parŭ, câ suntŭ causele particularitâtilor observate şi cu tóte aceste, noĭ in curênd percepemŭ erorile nóstre şi agiungemŭ la a ne comvinge, câ causele, luate de noĭ, ca ast-feliŭ, suntŭ dupre natura lor propriâ nisce simple efecte a altor cause maĭ generale şi cu modul acesta conclusiunele nóstre inductive devinŭ nisce efecte a unor procedurĭ ilusorii. Perceptiunea şi cu rationamentul lucrâ in inductiunile eronate tot dupre acelaş modŭ, ca şi in inductiunile vere; diferinţa intre o procedurâ şi alta a acestor operatiunĭ constâ in acea, câ rationamentul in inductiunile eronate pronunciâ conclusiunea inductivâ maĭ naente, de ce perceptiunea procurâ spiritului cunoscente satisfâcâtórie şi precise despre diversele şi complicatele relatiunĭ ale fenomenelor intre dânsele, şi maĭ naente, de ce spiritul percepe tóte raporturile uniforme, imvariabile şi esentiale ale fenomenelor; adicâ, legile obiectelor. De aicĭ necisitatea in inductiune de nisce legĭ speciale, care ar avé de scopŭ manuducerea pre de o parte a perceptiuneĭ in cunóscerea obiectelor, iar pre de alta a rationamentuluĭ in pronunciarea conclusiunilor inductive.

REGULELE INDUCTIUNEĬ

§ 4. Spre a puté facila procedura inductiuneĭ, şi a o face maĭ utilâ in aflarea şi comunicarea veritâtei, logica ni presintâ nisce regule, care potŭ fi reduse la numerul de treĭ.

a) *Noĭ trebue a multiplica dupre putinţâ faptele esperienteĭ şi a observa obĭectele, ce se supunŭ uneĭ legĭ şi unuĭ principiu din tóte puncţele lor de videre;* pentru câ, cu cât faptele observabile suntŭ maĭ numeróse, cu atâta noĭ suntemŭ maĭ putin espuşĭ la erorĭ, şi prin observatiunile numeróse noĭ putemŭ cunósce tóte casurile esceptionale a uneĭ legĭ, pre care observatiunea superficială şi putinul numerŭ de fapte esperimentale, nér fi făcutŭ, a nu le puté cunósce.

b) *Spre a puté nota casurile esceptionale, capatate dela observatiune, precum şi casurile analoge a diferitelor obĭecte, ce intră in observatiunea nóstră, noĭ trebue a clasa resultatele observatiuneĭ nóstre intru'nŭ modŭ metodicŭ şi a formula,* dupre cum cere Becon, legislatorĭul inductiuneĭ, *nisce tâblite, privitórie, pre absenţa, presenţa şi variatiunea obĭectelor.* In tâbliţa intia sê se notesê circumstârile principale, in care faptul de studiu manifestésê nisce fenomene; in tâbliţa a doŭa sê se inscrie tóte casurile, in care acest faptŭ manifestésê fenomenele sale in absenţa unora din circumstârile ordinarĭĭ; şi in tabliţa atrea, sê se indice modificatiunile, ce le supórtă acel obĭectŭ in raportŭ câtrê intensitate, duratâ etc. Pentru esemplu, căldura se manifestésê cu luminâ, eletricitate, mişcare şi fumŭ; adese ea are locŭ in absenţa luminеĭ şi a fumuluĭ; şi imfine ea are trepte, a cârĭa grade de intensitate suntŭ indicate prin termometru.

c) O altâ regulă, asupra cârĭa Becon insistă cu preferinţâ, este regula, *ce ni impune de a proceda cu reservâ şi a incepe inductiunea tot-de-una dela generalisatiunile partiale, pre care odată verificându-le, ele ni vor servi de punte de plecare, spre a ne nalţa la generalisatiunile maĭ intinse.*

IPOTESELE ŞI ANALISA LOR

§ 5. Tendinţa de a cunósce şi a sci, îl face pre spiritŭ, de a recurge la o procedură, care îĭ revelésê pentru momentŭ misteriele fenomenelor şi acele pârtĭ a obĭectelor, care se numescŭ cause şi unde observatiunea ce maĭ pacientă şi maĭ agerâ nu póte sê străbată. Suntŭ fapte, ce cu sine formésê studiul Euluĭ nostru şi care fapte s'aŭ realisatŭ intr'o epocâ, depârtată de esperienţa nóstră, aŭ că din causa distanteĭ, ele trecŭpreste puterile observatiuneĭ nóstre, aŭ că imfine cu tóte că acele fapte se petrecŭ in gĭurul nostru, ele suntŭ efectele unor cause, pre care noĭ nu le cunóscemŭ. Aceste circumstârĭ dife-

rite a obiectelor facŭ pre mintea umanâ, care e curiósâ pentru cunóscerea realitâtei in diferitele ei positiuni, de a recurge la procedura ipoteticâ, carea pentru momentŭ îi revelésê misteriele şi îi satisface curiositatea. Prin urmare *ipotesa este esplicatiunea inventatâ şi ne verificatâ a obiectelor, şi care cu tóte aceste pentru momentŭ este admisâ, ca verâ, şi servesce de causâ a fenomenelor.*

Ipotesa chiar şi in casul, când e verâ, are tot-de-una defectul de a fi arbitrariâ; prin acea numaĭ, câ ea nu este demonstratâ. Pre lóngâ aceste, tóte procedurile, ce punŭ pre spiritŭ in positiune, de a sê increde numaĭ sie insuşi, cele maĭ de multe-orĭ îl ducŭ la erorĭ; şi tot-o-datâ, fiind acreditate de usŭ aceste proceduri, ele nu lasâ pre spiritŭ, de a agiunge la nisce cunoscente solide şi daŭ pre mult sborŭ imaginatiuneĭ. Imaginatiunea, fiind capacitatea principalâ in formarea ipotesélor şi tot-o-datâ capacitatea ce maĭ cu putinâ reservâ a spiritului, ne face sê recunóscemŭ abisul, in care ea póte, comform circumstârilor, a duce pre inteleginţa, şi pericolul, ce procedura ipoteticâ ursesce spiritului. Pentru acest rationamentŭ şi Neutón in studiile sale astronomice dicé: « hypotheses non fingo ».

Tóte periculele, la care ne póte duce ipotesa, nu suntŭ pentru spiritŭ unŭ argumentŭ satisfacâtoriŭ, spre escluderea ipotesei dintre procedurile, de care el face usŭ in aflarea veritâtei. Rationamentul cu Neutón reclamâ contra cunoscentelor, provenite spiritului alâture cu observatiunea şi prin midlocul ipotesei; dar curiositatea de a sci şi a cunósce cu o órâ maĭ naente, precum imventiunile şi aflarea intrŭ'nŭ modŭ a priori a veritâtei facŭ pre omŭ in diferitele sale grade de desvoltare, de a face usŭ de ipotesâ şi a suplini lacunele sensurilor prin o procedurâ, carea de multe-orĭ dâ locŭ la nisce supositiunĭ şi previderĭ, ce trecŭ preste putinţa esperienteĭ şi a observatiuneĭ. Procedura insê ipoteticâ, avênd, dupre cum videmŭ, atâte pericule pentru spiritŭ şi presentând tot-o-datâ atâtea avantage, ce privescŭ pre descoperirea şi imventarea veritâteĭ, aŭ datŭ impulsŭ omenilor, nu de a o esclude dintre procedurile minteĭ umane, ci a o mărgini intre nisce regule, a cârora scopŭ este, pre de-o-parte de a manuduce pre spiritŭ cu sucesŭ la aflarea veritâteĭ, iar pre de alta, de a'l preferi de erorile, in care procedura ipoteticâ póte sê'l induca.

REGULELE APLICATIUNEĬ IPOTESEĬ

§ 6. Dacâ ipotesa are atâte pericule şi tot-o-datâ este de o aşa mare importanţâ in raportŭ câtre cunoscintele nóstre, atuncĭ intelege fie-cine necesitatea unor midlóce şi regule, ce nér garanta sucesul ipoteselor nóstre. Imventiunea şi verificatiunea ipoteseĭ suntŭ elementele, ce cerŭ maĭ multâ atentiune din partea nóstrâ, pentru acésta şi regulele, ce le vomŭ espune aicĭ, vorŭ privi maĭ ales pre aceste doŭe pârtĭ a ipoteseĭ.

Maĭ naente de tóte, noĭ trebue sê ni facemŭ dupre putinţâ o ideâ maĭ dréptâ şi maĭ completâ despre tóte circumstârile ipoteseĭ nóstre. Trebue, prin urmare, sê o observâmŭ in amânunte şi in diferitele casurĭ, şi apoĭ sê notâmŭ cu diligenţâ particularitâtile, ce ea presintâ.

a) *Intre ipotesele, ce ni se presintâ şi care tindŭ la resolvarea acelieş cestiunĭ, noĭ trebue sê dâmŭ preferinţâ acelora, care esplicâ numerul cel maĭ mare de circumstante, care aŭ o veritate maĭ probabilâ.* Şi probabilitatea lor cu atâta maĭ mult cresce şi se apropie de veritate, cu cât faptele, pre care ipotesele se basasê, suntŭ simple şi maĭ mult cunoscute; fiind câ universul in genere se sustine de legile cele maĭ simple şi uşóre de intelesŭ. Gravitatiunea, pentru esemplu, este fenomenul cel maĭ simplu şi cel maĭ vulgariŭ, cunoscutŭ şi de mintea ce maĭ puţin instruitâ şi cu tóte aceste, el aŭ fostŭ pre satisfâcâtoriu spre a esplica sistema lumeĭ.

b) Ipotesa fiind imventatâ şi admisâ, verificatiunea eĭ nu constâ numaĭ in a esamina, dacâ ea e de acordŭ cu tóte faptele, cunoscute de noĭ, dacâ ea nu e contradisâ de nicĭ unŭ faptŭ, şi dacâ imfine astâ ipotesâ póte esplica tóte fenomenele, ce o determinâ; *trebue a trage din acéstâ ipotesâ consecintele posibile şi a previdé ce solutiune póte sê ĭe cestiunea respectivâ prin o asemine ipotesâ şi atuncĭ numaĭ noĭ putemŭ sê dâmŭ locŭ uneĭ asemine ipotese intre veritâtile demunstrate ale uneĭ scienţâ.*

c) Dacâ noĭ, pentru esemplu, am lua declinatiunile din drumul sûŭ a planteĭ Uranus şi am urmâri cu atentiune ipotesa, prin care astronomiĭ aŭ esplicatŭ aceste declinatiunĭ, noĭ am vidé, câ in tóte ipotesele, ce ducŭ la unŭ resultatŭ favorabilŭ, aceste regule suntŭ observate şi aplicate pre nesimtite. Aşa astronomiĭ aŭ suposatŭ, câ aceste declinatiunĭ din drumul regulatŭ a planeteĭ suntŭ causate de

atractiunea uneĭ planete, perdute in spatiu, la o distanță fórte considerabilă, in cât ochiul nu o póte cuprinde. Apoĭ eĭ aŭ trecutŭ la a'ĭ determina positiunea in spatiu, volumul și mișcarea eliptică a acesteĭ planete necunoscute. Aicĭ, noĭ vedemŭ, că in fisarea uneĭ asemine ipotese s'aŭ observatŭ simplitatea faptuluĭ, prin midlocul căruĭa se esplică declinatiunile, probabilitatea luĭ și s'aŭ studiatŭ amănuntele faptuluĭ, suposatŭ din puntul de videre a fenomenelor observate. Și acéstă supositiune aŭ pusŭ de mult in positiune pre astronomĭ, de a fi comvinșĭ și asĕ asigura despre esistența uneĭ stele și causele ce acéstă stea contine in sine și motivésĕ aceste iregularitățĭ a planeteĭ Uranus. Și comvictiunea, bășată pre o simplă ipotesă, s'aŭ comfirmatŭ maĭ pre urmă și de esperiență; când unŭ observatoriŭ, inarmată de unŭ telescopŭ maĭ perfectŭ, aŭ descoperitŭ, că tóte calculele matematice, basate pre atractiunea, dedusă dintr'o ipotesă, suntŭ vere și că in adevĕr își aŭ realitatea lor in spatiul universuluĭ.

CAPITUL III

DESPRE DEDUCTIUNE ȘI SILOGISMŬ

Când spiritul nostru trage unŭ giudeţŭ din altul, adică, când el rationamentésĕ, noĭ am vĕdutŭ, că une-orĭ el se nalță dela unŭ giudeţŭ particulariu, spre a agiunge la unul generalŭ și că altă data el se lasă dela unŭ giudeţŭ generalŭ, spre a agiunge la unŭ altul particulariu. Acest din urmă modŭ de rationamentare se numésce *deductiune*. Fórĕ de a reveni asupra conditiunilor efectuăreĭ deductiunilor, ce neŭ ocupatŭ in psichologiă, și fórĕ de a intórce atentiunea distintă asupra natureĭ rationamentuluĭ deductivŭ și a capacităteĭ, ce esecută nisce asemine proceduri, noĭ aicĭ studiămŭ deductiunea din puntul de videre a logiceĭ și privimŭ la dânsa numaĭ, ca la o operatiune a spirituluĭ și tot-o-dată in forma sa ce maĭ celebră și maĭ rigurósă, căre este silogismul.

SILOGISMUL ȘI ANALISA LUĬ

§ 1. Rationamentul deductivŭ trebue consideratŭ, ca o procedură, ce face sĕsĕ nască o a trea veritate din contactul altor dóue veri-

tâtĭ pre esistende. *Silogismul* (dela συν-con, λογισμὸς-rationamentŭ, in totul, rationamentŭ combinatŭ), *decĭ nu este altŭ ceva, decât deductiunea, esprimată intru'nŭ modŭ formalŭ.*

Silogismul este unŭ argumentŭ, compusŭ din treĭ propositiunĭ, din care ce de pre urmâ, numită *conclusiune*, este dedusâ din cele doŭe primariĭ, care se numescŭ *premise.*

Aceste treĭ propositiunĭ se nascŭ din combinatiunea a treĭ ideĭ, numite *terminĭ*, cariĭ esprimâ diferitele gĭudete a unuĭ silogismŭ. Cel maĭ generalŭ din acestĭ terminĭ, care este cuprinsŭ in gĭudetul de o asemine naturâ, se numesce *terminul cel mare;* cel maĭ putin generalŭ, *terminul micŭ* şi imfine acel, ce unesce pre amândoĭ acestĭ doĭ terminĭ estremĭ, se numesce *terminul de miḑlocŭ.* Pre de altâ parte, propositiunea, unde terminul cel mare este comparatŭ cu cel de miḑlocŭ, se numesce *maĭora;* ĭar propositiunea, unde terminul de miḑlocŭ este comparatŭ cu cel micŭ; se numesce *minora; conclusiunea* insĕ se nasce din contactul terminuluĭ celuĭ mare cu cel micŭ.

Fie, pentru esemplu, acest silogismŭ: Tóte corpurele suntŭ ponderóse; aerul este unŭ corpŭ, prin urmare, aerul este ponderosŭ. Ideile, ce formesĕ aceste treĭ propositiunĭ suntŭ: *corpul, ponderositatea* şi *aerul.* Terminul cel mare a acestuĭ silogismŭ se cuprinde in idea, care esprimâ calitatea ce maĭ generalâ a corpurilor, adică *ponderositatea lor;* terminul cel micŭ constâ in idea, ce recunósce pre *aerŭ* de unŭ corpŭ; ĭar terminul de miḑlocŭ este esprimatŭ prin idea de *corpŭ* care intrunesce idea de ponderositate şi de aerŭ. — Maĭorâ, pre de altâ parte, este propositiunea: tóte corpurele suntŭ ponderóse; minorâ: aerul e unŭ corpŭ; şi aceste doŭe propositiunĭ formesĕ tot-o-datâ şi premisele silogismuluĭ, care are de conclusiune aerul e ponderosŭ.

Dacâ voimŭ sĕ dâmŭ o analisâ formalâ şi tot-o-datâ gramaticalâ silogismuluĭ, noĭ atuncĭ trebue sĕ observâmŭ, câ intru'nŭ silogismŭ regulatŭ subĭectul propositiuneĭ, numitâ maĭorâ, trebue sĕ devinâ atributul minoreĭ, şi subĭectul minoreĭ cu atributul maioreĭ formesĕ in genere conclusiunea.

In decomun maĭora ocupâ locul intiiŭ, ĭar minora locul al doilea şi pre locul al treile îl ocupâ conclusiunea. Trebue insĕ se observâmŭ şi acea, câ nu locul, ce'l ocupâ, caracterisasĕ pre o premisâ óre-care, ci idea, ce o esprimâ; terminul generalŭ in orĭ-ce locŭ ar fi pusŭ, el

tot-de-una formésê pre maïoră, ïar idea maï putin generalŭ esprimâ pre minoră.

Ast-feliŭ e ordinul regulatŭ a unuï silogismŭ; ci e fórte rar, ca rationamentul sêse presinte sub o ast-feliŭ de formâ atât de severâ şi maï geometricâ. Une-orï premisele cerŭ a fi esplicate şi demonstrate, ne fiind chïare prin sine insuşï; alte-orï conclusiunea se deduce aşa de natural şi uşor, incât nu e necesariu, de asê inşira ambele premise. Se tâmplâ, câ spiritul adunâ la unŭ locŭ maï multe silogisme, şi espunêndule, el le şi scurtésê, din care trage o unicâ conclusiune. De aicï derivâ maï multe procedurï şi forme silogistice:

a) *Entimima* (dela ἐν-in θυμὸς-minte), unde una din premisele silogismuluï este sub intelésâ; esemplu: tot omul e muritoriu; decï Petru e muritoriu.

b) *Epichirema* (dela ἐπὶ-χείρημα-mânuire, adicâ adoperatiune), este unŭ rationamentŭ, in care spiritul presintâ esplicatiunile şi argumentele fie-câria premisâ; pentru esemplu:

Este permisŭ, a ucide pre verï-cine pune curse, spre ani râdica viaţa nóstră;

Dar Clodiu aŭ pusŭ curse luï Milon, armele sale, soldatiï sûï, şi tot-o-datâ operatiunile luï demonstrâ acésta;

Decï aŭ fostŭ permisŭ luï Milon, sê ucidâ pre Clodiu.

c) *Soritul* (dela σωρὸς-cumul) presintâ o seriâ de propositiunï, incatenate una de alta şi din care se trage numaï o singurâ conclusiune; esemplu:

Cine onorésê pre D-ţeŭ, respectâ mendatiunile luï;

Cine respectâ mendatiunile divine, praticâ caritatea;

Cine praticâ caritatea, previne crimele prin acea, câ suportésê intru'nŭ modŭ uşorŭ miseria;

Cine previne crimele, acela este unŭ cetâţanŭ bunŭ;

Prin urmare, cel ce onorésê pre D-ţeŭ este unŭ cetâţanŭ bunŭ.

d) *Dilema* (dela δὶς-de doŭe orï şi λαμβάνω-ïeŭ, apuc, adicâ apuc din doŭe pârtï), numitâ in evul meţiŭ *argumentŭ cornutŭ*, unde doŭe propositiunï contrarie formésê puntul de plecare a doŭe silogisme, care aŭ aceaş conclusiune:

In lumea acésta, cineva aŭ se supune pasiunilor sale, aŭ nu se supune;

Dacâ nu se supune lor, el e neferice pentru acea, câ tótâ viaţa are a lupta ne'ncetat contra lor;

Dacâ se supune lor, el este neferice pentru acea, câ devine a fi târîtŭ de ele;

Prin urmare in lumea acésta cineva nu este ferice.

e) *Esemplul* este o procedurâ deductivâ, care constâ in a argumenta maĭora unuĭ silogismŭ prin fapte analoge consecinteĭ, ce voimŭ a trage:

(Miḑlócele egale ducŭ la unŭ scopŭ egalŭ);

Basiliu, fiind dotatŭ de unŭ geniu óre-care, şi făcênd usŭ de certe miḑlóce, şaŭ realisatŭ unŭ scopŭ;

Prin urmare şi George, care dispune de acelaş geniu şi face usŭ de acelĕşĭ miḑlóce, îşĭ va realisa unŭ asemine scopŭ.

NB. Clasificatiunea esemplelor deductive dupre speciele, *a pari*, *a fortiori*, şi *a contrario* este o clasificatiune cu totul formalâ şi depinde simplu dela natura maĭoreĭ, şi pentru acesta maĭ cu dreptŭ cuvêntŭ potŭ fi privite, ca nisce figurĭ şi formule a esemplelor, decât ca nisce procedurĭ esentiale a minteĭ umane.

FIGURILE ŞI MODURILE SILOGISMULUĬ

§ 2. Procedura deductivâ aŭ silogismul, pre lângâ diferintele esentiale, ce constitue acéstâ procedurâ a minteĭ umane, presintâ şi alte diferinte, privitórie pre *modurile* şi *figurile* silogismuluĭ. Acéstâ analisâ a silogismuluĭ dupre modurĭ şi figurĭ e maĭ mult formalâ; şi, ca ast-feliŭ, ea nu este atât de aplicabilâ in formarea silogismilor, cât ea e de remarcabilâ prin acea numaĭ, câ noĭ putemŭ şi prin nisce formule simple şi riguróse sê verificâmŭ procedurile deductive a minteĭ nóstre. *Modurile silogismilor se determinâ prin natura propositiunilor, ce constitue rationamentul silogisticŭ*, şi care tot-de-una esprimâ calitatea aŭ cantitatea propositiunilor, ce formésê silogismiĭ; ĭar *figurile se numerâ dupre locul, ce ocupâ terminul de miḑlocŭ in premise.*

Când spiritul gîndecâ, el afirmâ, câ o substanţâ este, aŭ nu este, cu alte vorbe el négâ esistenţa eĭ; şi prin acéstâ procedurâ spiritul prescrie o calitate óre-care substanteĭ. Aŭ câ se afirmâ, aŭ câ se négâ substanteĭ in cestiune calificatiunea, spiritul esprimâ prin acésta o calitate óre-care, şi manifestésê tot-o-datâ unŭ ce generalŭ aŭ partialŭ. Generalul îl esprimâ spiritul in acel casŭ, când subĭectul propositiuneĭ cuprinde tótâ estensitatea substanteĭ luĭ; partialul, prede

altă parte, când subiectul propositiunei contine numai o parte din estensitatea substanței sale. Și fiind că subiectul propositiunilor și a giudetelor silogistice nu potu sê fie esprimate, de cât numai in patru moduri de acea și silogismii din puntul de videre a modurilor lor suntu de patru feliuri : a) Silogismii, unde propositiunile, ce'i compunu, suntu *afirmative universale :* toti omenii suntu muritori; b) Silogismii, unde propositiunile suntu de o natură *negativa universală :* nici unu omu nu e perfectu; c) Silogismii cu propositiuni *afirmative particularie :* óre-care omeni suntu fericiti; și d) Silogismii, in care propositiunile, ce'i compunu, suntu *negative particularie :* óre-carii omeni nu suntu avuti.

Scolasticii, spre a facila memorisarea acestor patru moduri a propositiunilor, ce compunu silogismii, au alipitu pre fie-care din modurile propositiunilor la una din literale : A, E, I, O și spre a indica tot-o-data și caracterul lor duplu, ei au formulatu versurile urmatórie :

Asserit A negat E, verum generaliter ambae,
Asserit I, negat O, sed particulariter ambo.

Aceste patru specie de propositiuni potu sê se modifice in premise și conclusiuni de șese-decî-și-patru de ori și pentru acésta și modurile silogismilor dupre scolastici sê urcă pônê la șese-decî-și patru, a cârora diferința resultă dela caracterul afirmativu au negativu, universalu au particulariu a premiselor și a conclusiunilor.

NB. Cât privesce pre propositiunile individuale, noi recunóscemu, că ele diferă de propositiunile universale prin acea, că nu suntu unu terminu comunu; dar nu le putemu comfunda nici cu cele particularie. Noi in astă cestiune mai ușor concâdemu cu opiniunea scólei dela Pórta regală, care « rapórtă propositiunile individuale mai mult la cele generale, decât la cele particularie; pentru că subiectul unor asemine propositiuni prin acea, că e singulariu, el este tot-o-data luatu in tótă estensitatea sa; acea ce formésê esența unei propositiuni generale. Fiind că, pentru universalitatea unei propositiuni nu este importantă restringerea și intinderea sensului subiectului propositiunei, precât e compreensitatea lui, care esprimă tótă cuprinderea subiectului ».

Figurile suntu in numeru de patru și se determină cu positiunea gramaticală a terminului de miḑlocu in premise și conclusiune.

In figura intia terminul de miḑlocu este subiectul maioreĭ și atri-

butul minoreĭ : totŭ *omul* este muritoriu ; Petru este *omŭ* ; prin urmare. . . . In figura a doŭa el devine atributul maĭoreĭ şi a minoreĭ : Nicĭ unŭ omŭ onestŭ nu négâ *vorba sa* ; Petru îşĭ négâ *vorba sa* ; Decĭ Petru. . . . In figura a trea terminul de miḑlocŭ este subĭectŭ atât in maĭorâ, cât şi in minorâ : *Sufletul* nostru este creatŭ pentru unŭ destinŭ maĭ naltŭ : *Sufletul* nostru este o substanţâ imperfetâ ; Decĭ, suntŭ substante imperfete, care suntŭ create pentru unŭ destinŭ maĭ naltŭ. Imfine in figura a patra terminul de miḑlocŭ e atributŭ a maĭoreĭ şi subĭectŭ a minoreĭ : Acea, ce e simplu, ca sufletul nostru, nu este supusŭ la *disolutiunea organelor* ; Acea, ce nu e supusŭ la *disolutiunea organelor*, nu móre cu corpurile ; Decĭ acea, ce e simplu nu móre cu corpurele.

NB. Galien (131—200), dupre cum se spune, aŭ fostŭ cel intiu, care aŭ admisŭ figura a patra intre figurile silogistice şi aŭ tras'o din negligenţa, in carea o lasasâ Aristotel, autorĭul celor treĭ figurĭ precedente a silogismuluĭ.

Fie-care figurâ fiind susceptibilâ de şese-ḑecĭ şi patru de moduri, resultâ de aicĭ, câ numerul totalŭ a varietâtilor aŭ a modurilor silogismilor se sue pônê la doŭe sute-cinci-ḑecĭ şi şese ; adicâ, câ noĭ putemŭ raticnamenta dupre procedura deductivâ in doŭe sute cinci-ḑecĭ şi şese de moduri.

NB. Trebue insâ a observa, câ dintre doŭe sute cinci-ḑecĭ şi şese de combinatiunĭ posibile a silogismilor, numaĭ noŭe-sŭprâ-ḑecĭ suntŭ acele moduri, care, resultând din combinatiunile universale aŭ particularie, positive şi negative a propositiunilor, potŭ sê de o conclusiune realâ ; ĭar restul modurilor pônê la doŭe sute cinci-ḑecĭ şi şese suntŭ numaĭ nisce simple combinatiunĭ mintale, care nu ducŭ totde-una la conclusiunĭ reale. Tinênd tot-de-una contŭ de cea, ce e realŭ şi avênd in vidére a espune modificatiunele silogismilor, ce ducŭ la nisce conclusiunĭ reale, noĭ arâtâmŭ aicĭ intru'nŭ modŭ generalŭ diferitele combinatiunĭ reale a propositiunilor, ce aŭ locŭ in tus-patru figurile silogismilor. Figurile silogismilor nu presintâ unŭ numerŭ egalŭ de modurile, ce aŭ locŭ in fie-care figurâ, şi pentru acésta trebue sê cunóscemŭ, câ figura intia şi adoŭa suportâ câte patru modificatiunĭ, privitórie pre modurile silogismilor ; in óre-ce figurâ a trea şese şi a patra cincĭ şi tóte aceste modificatiunĭ daŭ unŭ numerŭ totalŭ de moduri, care se sue pônê la noŭe-sŭprâ-ḑeci şi fiecare din aceste moduri a silogismilor presintâ o conclusiune realâ.

Modurile silogismilor se impartŭ pre figurĭ cum urmésê, şi spre a presenta espunerea acestor moduri, facemŭ usŭ de nisce vorbe imaginarie, pre care léŭ imventatŭ filosofia scolasticâ cu scopŭ, de a facila şi a presenta espunerea acestor diverse şi complicate moduri; aceste vorbe sunt:

pentru figura I.

b*Ar*b*Ar*A, c*El*A*r*Ent, cl*ArII*, f*ErIO*.

pentru figura II.

c*Es*A*r*E, cAm*Estr*Es, f*EstIn*O*,* b*Ar*Occ*O*.

pentru figura III.

d*Ar*A*pt*I, f*El*A*pt*On, d*IsAm*Is, d*AtIs*I, b*OcArd*O, f*ErIs*On.

pentru figura IV.

b*Ar*A*llpt*On, c*Al*Ent*Es*, d*I*b*At*Is, f*Esp*Am*O, fr*Is*Es*O*m.

Aicĭ, dupre cum observâmŭ, suntŭ in adevĕrŭ nisce vorbe imaginariĭ, unde se represinta natura propositiunilor de: universalâ, particulariâ, afirmativâ şi negativâ prin literele: A, E, I, O.

REGULELE SILOGISMILOR

§ 3. Nu tóte rationamentele deductive, care ar intruni unul din modurile aŭ figurile silogismuluĭ, ducŭ la unŭ resultatŭ bunŭ şi nu presintâ tot-de-una o conclusiune realâ. Ce maĭ mare parte dintre silogismiĭ, cariĭ presintâ cele treĭ propositiunĭ necesariĭ pentru formarea unuĭ silogismŭ, daŭ nisce conclusiunĭ ilusoriĭ, şi de acea trebue sê cunóscemŭ conditiunile, ce aŭ a intruni rationamentele reale deductive, pentru ca prin acésta sê putemŭ distingui rationamentele deductive false de cele reale. Acesta este scopul regulelor silogismuluĭ, care suntŭ imventate de Aristotel cu o precisiune esemplariâ şi desvoltate de filosofia scolasticâ in evul mediu. Ele resumésê conditiunile esentiale a fie-câruĭ silogismŭ şi esprimâ cele opt conditiunĭ a unuĭ silogismŭ realŭ, pre care scolasticiĭ léŭ versificatŭ cum urmésâ:

Terminus esto triplex, medius, majorque, minorque.

Silogismul trebue sê cuprindâ treĭ terminĭ, pre cel mediu, pre cel mare şi pre cel micŭ.

Latius hunc quam praemissae conclusio non vult.

Nunquam contineat medium conclusio fas esto.

Aut semel, aut iterum medius generaliter esto.

Utraque si praemissa neget, nihil inde sequetur.

Ambae affirmantes nequeunt generare negatem.

Peiorem sequitur semper conclusio partem.

Nil sequitur geminis ex particularibus unquam.

Nicĭ unŭ terminŭ nu póte sĕ aĭbâ maĭ mare estensiune in conclusiune, decât in premise.

Terminul mediu nu se póte introduce in conclusiune.

Terminul de miḑlocŭ, incaĭ odată, trebue luatŭ in sensŭ generalŭ.

Dacâ ambele premise suntŭ negative, nu e posibilâ conclusiunea.

Doŭe premise afirmative nu potŭ produce o conclusiune negativâ.

Conclusiunea e tot-de-una corelativâ premiseĭ celeĭ maĭ flace.

Nu putemŭ trage nicĭ o conclusiune din doŭe premise particularie.

Éca esplicatiunea acestor versĕ barbare, care esprimâ pre cele opt regule a fie-cârui silogismŭ realŭ :

a) *Tot silogismul trebue sĕ continâ treĭ terminĭ ; terminul mare, pre cel micŭ şi de miḑlocŭ ;* nu trebue insĕ, sĕ regulâmŭ acestĭ terminĭ dupre numerul, ci dupre sensul lor. Unul şi acelaş terminŭ póte fi luatŭ, când ca maĭorâ, când ca minora, comform terminuluĭ mare, de unde depinde sensul tuturor propositiunilor. Pre lângâ aceste suntŭ silogismĭ, in carii intrâ şi maĭ multe, de cât treĭ ideĭ, şi cu tóte aceste, acestĭ silogismĭ nu incetésĕ de asĕ supune acesteĭ regule.

b) *Terminiĭ in conclusiune nu potŭ sĕ fie luaţĭ intr'unŭ sensŭ maĭ gencralŭ, decât in premise.* Şi din acea, câ planetele suntŭ stele şi câ unele planete se imvêrtŭ in gĭurul sóreluĭ, nu putemŭ sĕ conchidemŭ, câ tóte stelele se imvêrtŭ in gĭurul sóreluĭ. Asta ar insêmna a pêcâtui contra natureĭ rationamentuluĭ deductivŭ şi in asemine casŭ noĭ am conchide dela cea ce este particulariu la unŭ ce generalŭ.

c) *Conclusiunea nu póte sĕ continâ pre terminul de miḑlooŭ a silogismuluĭ.* Terminul de miḑlocŭ servesce de a esprima raporturile dintre ceĭ doĭ terminĭ estremĭ, pre carii el îĭ compară şi îĭ u-

nesce; şi de acea ar fi unŭ ce straniu pentru conclusiune şi chĭar pleonasticŭ, dacâ ea ar conţiné espresiunea acestor raporturĭ.

d) *Terminul de miḑlocŭ in premise trebue sê fie luatŭ cel putin odatâ in sensŭ generalŭ.* Când terminul de miḑlocŭ este luatŭ in ambele premise in sensŭ particulariu, atuncĭ el incetésê de a fi terminŭ de miḑlocŭ şi nu póte maĭ mult, ca sê esprime raporturile comparative intre terminiĭ estremĭ a maĭoreĭ şi a minoreĭ si nicĭ sê de posibilitatea la o conclusiune, ce ar esprima aceste raporturĭ. Fie-ni, pentru esemplu, câ, unele corpurĭ suntŭ dotate de proprietatea electricâ, câ unele corpurĭ suntŭ combustibile, de aicĭ nu putemŭ conchide, câ corpurile combustibile suntŭ dotate de proprietatea electricâ, nicĭ câ corpurile, dotate de proprietatea electricâ, suntŭ combustibile.

e) *Din doŭe premise negative nu putemŭ sê tragemŭ nicĭ o conclusiune.* Aceste doŭe propositiunĭ, fiind negative, separâ subĭectul de terminul de miḑlocŭ, precum şi atributul; şi din acea, câ doŭe lucrurĭ suntŭ separate de unŭ al treile, nu urmésê, câ ele esistŭ, aŭ câ nu esistŭ. Din acea câ Spaniolĭĭ nu suntŭ Turcĭ şi Turcĭĭ nu suntŭ crescinĭ, noĭ nu putemŭ conchide, câ Spaniolĭĭ suntŭ Turcĭ, dar nicĭ câ Turcĭĭ suntŭ Spaniolĭ.

f) *O conclusiune negativâ nu se póte trage din doŭe premise afirmative.* Din acea, câ conclusiunea este espresiunea raporturilor dintre ambele premise, noĭ nu putemŭ a mite, câ conclusiunea nu aratâ aceste raporturĭ.

g) *Conclusiunea samânâ tot-de-una pârteĭ celeĭ maĭ flace a premiselor.* Adicâ, dacâ una din premise este negativâ, atuncĭ şi conclusiunea este de asemine naturâ; şi ea este particulariâ, dacâ una din premise este particulariâ; póte insê, conclusiunea sê fie tot-odatâ şi particulariâ şi negativâ, dacâ una din premise este particulariâ, ĭar cealaltâ negativâ; pentru esemplu: Avariĭ nu sciu asê bucura de avutiâ, unĭĭ ómenĭ suntŭ avarĭ, deci unĭĭ ómenĭ nu sciu asê bucura de avutiâ.

Argumentul acesteĭ regule constâ in acea, câ dacâ o propositiune este negativâ, terminul de miḑlocŭ este desunitŭ de una din pârtile conclusiuneĭ şi cu modul acesta conclusiunea este incapabilâ de ale uni; şi acésta ne face, ca sê conchidemŭ intru'nŭ modŭ negativŭ.

Pre de altâ parte, dacâ o propositiune este particulariâ, conclusiunea nu póte fi generalâ; pentru câ, dacâ propositiunea, luatâ ca

conclusiune, este generală şi afirmativă, atunci subïectul ei va face, ca sê fie universalŭ şi subïectul minorei; cea ce ni demonstră, că subïectul conclusiunei, fiind luatŭ in sensŭ universalŭ, cere, ca atributul sê fie particulariu in propositiunile afirmative. Şi terminul de miḑlocŭ, fiind legatŭ cu acest subïectŭ, va fi particulariu in minoră şi tot-o-datâ generalŭ in maïoră; fiind că, altrâminte va fi luatŭ de doŭe-orï ca particulariu; şi cu modul acesta, noï videmŭ chïar, că nu putemŭ ave doŭe premise particularïï intru'nŭ argumentŭ afirmativŭ, a cărnea conclusiune sê fie generală.

Acésta se face şi maï chïară in conclusiunile universale negative; pentru că in asemine casŭ noï trebue sê avemŭ treï terminï universalï in doŭe premise.

i) *Din premise particularïï nu putemŭ de asemine avénicï o conclusiune.* Premisele trebue sê fie aŭ amândoŭe afirmative, aŭ una afirmativă şi alta negativă.

Dacă ambele premise suntŭ afirmative, atunci atributul uneï propositiunï afirmative este tot-o-datâ luatŭ şi ca particulariu, ïar subïectul uneï propositiunï particularïï trebue sê fie luatŭ din necesâ in sensŭ particulariu; cea, ce ne face, ca pre terminul de miḑlocŭ sê'l luămŭ de doŭe-orï intru'nŭ sensŭ particulariu şi sê comitemŭ o eróre contra reguleï 4. Dacă insê una din premise va fi negativă, conclusiunea, in virtutea reguleï 7, trebue din necesâ sê fie negativă şi tot-o-datâ universalâ; cea ce se opune supositiuneï. Fiind-că, când conclusiunea este negativă, atributul eï, ca atributul fie-cărïa propositiunï negative, trebue sê fie luatŭ in maïoră, dupre prescrierea reguleï a 2, in sensŭ universalŭ; şi prin acésta noï avemŭ unŭ terminŭ universalŭ in premise. Dupô aceste, terminul de miḑlocŭ trebue sê fie, in virtutea reguleï 4, luatŭ cel putin odatâ in sensŭ universalŭ. Aceste, deci, ni demonstră, că este preste putinţă, de a avé doŭe propositiunï cu treï terminï, din carïï doï sê fie luatï in sensŭ universalŭ, fôrê ca sê avemŭ, aŭ doŭe atribute negative, cea ce se opune reguleï 5, aŭ unŭ subïectŭ universalŭ, cea ce contraḑice supositiunea.

Afarâ de aceste regule, care privescŭ pre tóte modurile şi figurile silogismilor, filosofia scolasticâ avé unŭ numerŭ şi maï mare, care privé pre fie-care modŭ şi figurâ a silogismilor. Ci atât numerul cel imensŭ a regulelor filosofieï scolastice, privitoriŭ pre silogismŭ, cât şi cele espuse aicï, potŭ sê fie reduse la urmâtórele doŭe regule generale, care continŭ in sine esenţa tuturor regulelor formalitâteï si-

logismilor : a) *Câ nicĭ unŭ terminŭ nu póte fi luatŭ in conclusiune intru'nŭ sensŭ maĭ generalŭ, decât in premise* şi b) *câ terminul de miḑlocŭ trebue sê fie luatŭ cel puţin odatâ ca universalŭ.* Şi ce e maĭ mult, câ chĭar aceste potŭ sê fie reduse la unŭ principiu, care este comunŭ amânduror regulelor şi tot-o-datâ şi maĭ generalŭ : *câ premisele trebue sê continâ conclusiunea.*

USUL ŞI ABUSUL RATIONAMENTULUĬ SILOGISTICŬ

§ 4. Importanţa silogismuluĭ aŭ fostŭ apreciatâ de filosofia scolasticâ, şi de ce modernâ in modul cel maĭ diversŭ. Filosofia scolasticâ considera arta silogisticâ, ca unŭ ce esentialŭ, ca miḑlocul cel maĭ directŭ, dacâ nu şi unicŭ, ce ne manuduce in aflarea veritâteĭ ; şi aicĭ e causa, pentru care eĭ aŭ formulatŭ atâte regule şi léŭ definitŭ cu atâta abondenţâ. Filosofia insê modernâ privesce la acéstâ artâ, ca la o imventiune sacâ şi fôrê de scopŭ realŭ, şi pentru acéstâ, ea o şi esclude din domeniul sŭŭ.

Aceste doŭe opiniunĭ despre arta silogisticâ suntŭ pre esagerate. Silogismul nu este singurul miḑlocŭ de a cunósce veritatea ; şi cu tóte aceste el nu este o produrâ curat arficialâ, care ar fi imventatâ de unŭ omŭ de geniu. El represintâ, ca şi inductiunea, o operatiune regulatâ şi naturalâ a spirituluĭ umanŭ, de care noĭ inşine facemŭ usŭ fórte des. Bosuet observâ cu dreptŭ cuvêntŭ, câ de câte-orĭ noĭ gâsimŭ intru'nŭ discursŭ particulele : fiind câ, pentru câ, câcĭ, prin urmare şi altele, care se numescŭ causale, acésta e unŭ semnŭ, câ spiritul gîudecâ in sine insuşĭ şi formésê unŭ rationamentŭ silogisticŭ, pre care nu'l esprimâ.

Pre lôngâ aceste, in scientele esacte, silogismul e basa tuturor demonstratiunilor nóstre, din care nu este una, care sê nu continâ o o maĭorâ şi o minorâ, ce ne condecŭ la o conclusiune. Aşa câ cineva ar puté sê considere matematicile, ca pre unŭ soritŭ imensŭ, a câruea pârtĭ se légâ intre sine cu rigurositatea ce maĭ perfetâ, dela definitiunĭ şi asiome, care suntŭ nisce veritâtĭ de unŭ sensŭ comunŭ şi generalŭ, pônê la cele maĭ noŭe teoreme, ce se adaugŭ la cele cunoscute. Tot asĭ-feliŭ e şi cu scientele morale. Şi cu o vorbâ, metóda silogisticâ, usatâ cu cumpâtate, aduce tot-de-una marĭ folóse şi este o espresiune şi o analisâ formalâ a rationamentuluĭ deductivŭ.

CAPITUL IV

DEFINITIUNEA, DIVISIUNEA ŞI CLASIFICATIUNEA

Spre a completa analisa operatiunilor spirituale, de care noĭ facemŭ usŭ in aflarea şi demonstratiunea veritâteĭ şi care tot-o-dată compunŭ domeniul propriu a logiceĭ, trebue sê maĭ vorbimŭ despre definitiune, divisiune şi clasificatiune.

DEFINITIUNEA

§ 1. Procedura spirituală, numită definitiune se efectuâ cum urmésê şi pentru esemplu fie ni definitiunea omuluĭ.

Natura umană contine maĭ multe elemente esentiale, precum organisatiunea, esistenţa, sentimentul şi cugetarea. Fie-care din aceste elemente, luate separat, nu esprimă numaĭ pre omŭ; esistenţa pentru esemplu se póte atribui la totŭ acea, ce esistă; organisatiunea se aflâ in tóte acele animale, ce aŭ unŭ organismŭ; sentimentul se găsesce şi in animale; ĭar cugetarea este o proprietate a luĭ D-dĕŭ. Nicĭ unul din aceste atribute nu definescŭ propriu pre omŭ. Şi dacâ noĭ voimŭ, a'l caracterisa cu plinitate, apoĭ trebue sâ căutâmŭ astfeliŭ de formulâ, care 'lar esprima pre omŭ, şi care s'ar aplica numaĭ la genul umanŭ. Şi acéstâ formulâ, e pre evident, câ trebue sê contină in sine tóte atributele omuluĭ de esistenţâ, organisatiune, sentimentŭ şi cugetare şi atunci noĭ avemŭ definitiunea omuluĭ: *ca fiinţa organică, sensibilă şi cugetătória.*

Acéstâ insê formulâ póte fi simplificată. Tóte subĭectele cugetătórie formésê o seriâ de ideĭ, din care fie-care este cuprinsâ in cele, ce o procedŭ şi o sucedŭ. Individul este cuprinsŭ in speciâ, specia in genŭ, genul imferiorŭ in unŭ altul superiorŭ şi apoĭ totĭ indivídiĭ, tóte speciele, tóte genurile suntŭ coprinse in categoria supremâ de fiinţâ, aŭ esistenţâ. Tot ast-feliŭ şi cu atributele. — Ele trecŭ din-tr'o clasâ in alta şi crescŭ din ce in ce. De unde urmésê, câ noĭ putemŭ intruni sub unŭ nume generică şi esprimâ prin o vorbâ totŭ atcea, ce obĭectul de definitiune are imprumutatŭ dela clasa imediatŭ superióriâ. Aşa viaţa organică şi sentimentul apartinesce genuluĭ fi-

intelor animale, din care omul face parte; şi aceste doue proprietăţi potŭ sê fie substituite prin numele genericŭ, ce le resumă. Atunci noi ţicemŭ in locŭ de: omul este o fiinţă organică şi sentimentală, omul este unŭ animalŭ şi adaugênd tot-o-dată şi calitatea de cugetătoriŭ, ţicemŭ: *El este unŭ animalŭ cugetătoriu.* Şi noi aicĭ vedemŭ, că atributele generale a omuluĭ suntŭ singurile elemente, ce constitue definitiunea luĭ. — Acéstă definitiune privesce pre natura omuluĭ; ele potŭ sê privéscă precum pre originea aşa şi pre scopul esistenţeĭ luĭ. Şi *definitiunea*, dupre cum vedemŭ, *este ace procedură a spiritului umanŭ, carea desvoltă şi fisasă natura unŭ obĭectŭ.*

Pre lôngă definitiunea espusă, ce privesce pre obĭecte şi care tot-o-dată se numesce reală, esistă şi o altă definitiune, ce privesce numaĭ pre numele obĭectelor şi acésta se numesce *nominală.* Diferenţa intre aceste doue definitiunĭ constă in acea, că definitiunea reală este determinată şi chĭar necesitată de natura obĭectelor; in óre-ce definitiunea nominală are unŭ caracterŭ arbitrariu şi nu póte tot-o-dată sê fie şi contestată. Fie-care póte atribui semnificatiunea, ce voesce, unuĭ terminŭ, şi noi, de voimŭ, putemŭ sub numirea de cercŭ sê intelegemŭ unŭ triunghiŭ. Şi aicĭ este o eróre contra sensuluĭ, atribuitŭ espresiuneĭ şi nicĭ cum contra definitiuneĭ terminuluĭ.

Definitiunile nominale, fiind arbitrariĭ, nunumaĭ, că nu implică esistenţa reală a obĭectelor, dar potŭ sê nu presupună nicĭ pre ce posibilă, aplicândusê pre cât la obĭectele reale, aşa şi la cele cimerice. Definitiunea insê reală presupune cel putin posibilitatea esistenteĭ subĭectuluĭ sŭŭ, care nu póte sê fie definitŭ, de nu va avé o esistenţă propriă şi ne contradicătóriă. Iar când esenţa obĭectelor noă nu ni este cunoscută, atunci definitiunea se mărginesce in a nota câteva proprietăţi acidentale; şi definitiunea, avênd in scopŭ a face terminul obĭectuluĭ desemnatŭ, in fondŭ ea este nominală, de şi in aparinţa pare a fi reală. Şi aşa definitiunile suntŭ de doue felĭurĭ: *nominale şi reale.*

NB. Multĭ dintre logicĭ işĭ dădusê de témă, de a cunósce, dacă definitiunea nominală intră in ce reală şi vice-versa; şi prin acésta aŭ agiunsŭ la resultatele cele maĭ oposite. Noi insê recunóscemŭ, că pônê la unŭ gradŭ definitiunile reale suntŭ şi nominale şi cu prefe-rinţa, când cineva nu cunósce tot-de-odată natura şi numele obĭectuluĭ, ce definesce. Când peetru esemplu o noue substanţă, aŭ o speciă de animale necunoscute, ie unŭ nume noŭ, care depinde in totul

dela voința imventatoriuluĭ, e pre evident, că definitiunea, ce 'ĭ se dă, privesce atât pre esența, cât și pre numele aceleĭ substanțe.

REGULELE DEFINITIUNEĬ

§ 2. Orĭ care ar fi obĭectul și caracterul definitiuneĭ, noĭ trebue a observa:

a) Că, dupre Aristotel și altĭ logicĭ, definitiunea trebue sê se facă dupre *genŭ și diferență*; adică, că ea constă în acea, de a pune pre unŭ obĭectŭ într'o clasă determinată și a'ĭ arăta caracteristicele, ce'l distinguescŭ de obĭectele aceliaș clasă.

b) Fiind că fie-care genŭ are o compreesiune maĭ mare aŭ maĭ mică, de acea nu este unŭ ce indiferentŭ, de a pune pre obĭectul de definitŭ într'unŭ genŭ aŭ altul, ci trebue a'ĭ căuta genul, ce'l contine imediat. Pentru esemplu; nu este tot una a dice, că omul este o ființă și că omul este unŭ animalŭ rationamentalŭ; pentru că în casul din tiĭŭ nu se indică, că el este unitŭ cu unŭ spiritŭ. Genul imediatŭ, ce contine unŭ obĭectŭ se numesce *genul de aprópe*. Și, prin urmare, definitiunile trebue sê caute, *apune pre obĭectele de definitŭ în genul lor cel maĭ apropriatŭ.*

c) Definitiunea trebue sê fie *propriă și universală*; aŭ, dupre cum se esprimă logicĭĭ pentru acéstă regulă: *toti definitio et soli definitio.*

d) Trebue pre lângă aceste, ca ea sê fie reciprocă; adică, *ca atributul propositiuneĭ*, ce definesce, *sê se pótă lua de subĭectŭ și viceversa.* Acéstă proprietate a definitiuneĭ o distinguesce de proprietatea uneĭ simple propositiunĭ, care nu póte suporta asemine metamorfose.

e) *Definitiunea trebue sê fie și chiară.* Aristotel dice, că definitiunea obscură se asamănă unuĭ portretŭ reŭ pictatŭ, care e intelesŭ numaĭ prin inscriptiunea, ce'l esplică.

NB. Trebue însê a observa, că noĭ nu putemŭ și nicĭ trebue sê definimŭ acea, ce nu contine însine nimicŭ ambigŭ și obscurŭ. Cum putemŭ noĭ defini notiunile simple? Noĭ definimŭ idea de omŭ, fiind că, persóna, ce o represintă, este unŭ ce compusŭ; dar cum definimŭ noĭ esistența, a cărĭa simplitate respinge tot felĭul de definitiunĭ?

DIVISIUNEA

§ 3. Divisiunea, ca procedură, de şi diferesce de analisă, ne ducŭ insĕ amândoŭe la aceléşĭ resultate. Când unŭ obĭectŭ este complesŭ şi vastŭ, noĭ îl descompunemŭ şi'l divisămŭ in pârtile sale constitutive şi prin acésta facilămŭ inteligința, spre percepere, iar memoria, spre retinerea luĭ. Dacă in divisiune elementele, constitutive a unuĭ tótŭ, suntŭ isolate unul de altul realmente, precum apartamentele uneĭ case, atuncĭ astă operatiune ĭe numele de *partitiune.* De unde videmŭ, *că divisiunea, precum şi partitiunea este unŭ actŭ spiritualŭ, prin care noĭ despârtimŭ intre sine elementele, ce compunŭ pre unŭ totŭ.*

REGULILE DIVISIUNEĬ

§ 4. Pentru ca actul divisiuneĭ sĕ agĭungă la resultatul doritŭ, trebue sĕ observămŭ următórele conditiunĭ :

a) Divisiunea trebue sĕ fie *completă*, şi sĕ imbrătişese tóte pârtile unuĭ totŭ.

b) Precum este necesariu, ca noĭ in divisiune *sĕ separămŭ totŭ acea, ce diferă* şi *este distinctŭ*, tot ats-feliŭ noĭ trebue sĕ *nu isolămŭ terminiĭ şi proprietătile, ce intră in una şi aceaşĭ categoriă.*

c) Trebue, ca divisiunea sĕ fie *imediată;* adică sĕ privéscă maĭ intiiŭ pârtile principale, urmând şi in acésta legilor spiritului umanŭ, care in analisă intórce atentiunea asupra lucrurilor maĭ importante şi putin câte putin trece la amănunte.

şi d) O altă regulă, care nu e tot-de-una observată, dar care este de ce maĭ mare importanță, constă in acea, ca divisiunea *sĕ fie mărginită intre limitele naturale ale obĭectuluĭ.* Indată ce cine-va nu se tine de acéstă regulă, precum făcéŭ scolasticiĭ, şi lase, ca divisiunea sĕ se intindă asupra unor pârtĭ a obĭectuluĭ, ce nu suntŭ esentiale, atuncĭ acéstă procedură, in locŭ de a facila pre spiritŭ, devine maĭ fatigătóriă şi chĭar îşĭ perde scopul esistenteĭ sale.

CLASIFICATIUNEA

§ 5. Intre diversele specie de divisiunĭ, ce maĭ importantă este procedura, ce urmésĕ.

Deşi scientele in originea lor, precum şi principiele, nu aŭ nicĭ o necesitate de o procedurâ, ce 'ĭ ar clasa datele dupre categoriĭ; diversele insê imventiunĭ şi imultirea faptelor scientifice aŭ datŭ impulsŭ spiritului umanŭ, de ale coordona şi ale tasa dupre categoriĭ. Noĭ la inceputŭ imbrâtişâmŭ unŭ totŭ, sub o numire comunâ, şi, percepênd raporturile dintre pârtile aceluĭ totŭ, videmŭ, câ individele semine potŭ sê fie unite la unŭ locŭ, spre a forma o speciâ; maĭ multe specie, spre a forma unŭ genŭ; maĭ multe genurĭ, spre a compune unŭ o familiâ şi unŭ ordinŭ, şi maĭ multe familie, spre compunerea uneĭ clasâ. Acéstâ distributiune a individelor in specie şi genŭ, in familie şi clase se numesce *clasificatiune. Clasificatiunea* prin urmare *este o operatiune a spiritului umanŭ, prin care el divisasê obĭectele dupre categoriĭ.*

Când clasificatiunea se face dupre nisce trasurĭ de distintiune naturale a obĭectelor şi când ea este espresiunea raporturilor esentiale şi imvariabile a lucrurilor, atunci clasificatiunea se numesce *naturalâ* şi dominâ cu preferinţâ in scientele naturale; când insê clasificatiunea este arbitrariâ şi nu tinde, decât la unŭ scopŭ specialŭ şi voluntariu a spiritului nostru, atunci ea pórtâ numele de clasificatiune *artificialâ* şi servesce numaĭ, spre a facila memoria şi inteleginţa in perceperea obĭectelor. De unde videmŭ, câ clasificatiunea este de doŭe feliurĭ: *artificialâ* şi *naturalâ.*

Clasificatiunea, fiind bine făcutâ, aduce spiritului umanŭ maĭ multe avantage. Noĭ putemŭ prin miĺlocul acesteĭ operatiunĭ a distinge fórte uşor, din numerul imfinitŭ a obĭectelor, pre acela, ce voimŭ. Pre lôngâ aceste, indatâ, ce noĭ cunóscemŭ locul, desemnatŭ unuĭ obĭectŭ, prin acésta cunóscemŭ tot-o-datâ şi caracterele generale de specie, ce 'l privescŭ. Şi imfine strâmutarea unuĭ obĭectŭ aŭ a uneĭ veritâtĭ dintr'o clasâ intr'alta este supusâ unor regule, care agĭută inteleginţa şi memoria şi facŭ din scientâ o proprietate a spiritelor şi maĭ putin sagace.

REGULELE CLASIFICATIUNEĬ

§ 6. O bunâ clasificatiune cere esecutarea regulelor, ce urmésê:

a) Tótâ clasificatiunea trebue sê *cuprindâ totul şi sê nu presupunâ nimicŭ.*

b) Clasificatiunile nóstre, şi cu preferinţâ cele naturale, trebue sê

se facâ dupre *subordinatiunea caraterelor:* Sê cautâmŭ, adicâ, ca trâsurile carateristice, ce vorŭ servi de basâ a diferitelor nóstre clase, sê fie nisce trasurĭ esentiale şi naturale, ce ar contine in sine nisce elemente distintive.

CAPITUL V

ERORILE ŞI SOFISMELE

Noĭ am disŭ incâ la inceputŭ, ca spiritul in aflarea veritâteĭ face usŭ de doŭe felĭurĭ de esperiente; el observâ pre de o parte modul, cum se aflâ veritatea, ĭar pre de alta, cum câdemŭ in erorĭ. Studiênd pônê acum operatiunile, ce eraŭ capabile de a conduce pre spiritŭ la aflarea veritâteĭ, noĭ trebue acum sê trecemŭ la operatiunile, prin care el cade in erorĭ, precum şi la midlócele, ce'l potŭ preferi de dânsele.

NATURA ERORILOR

§ 1. Eŭ comit o erére, pentru esemplu, când pronunţ gĭudeţul: «că sórele se imvêrte in gĭurul pâmentuluĭ»; fiind că prin acésta eŭ afirm o mişcare, ce nu esistâ in naturâ. La formarea erorilor nóstre suntŭ de observatŭ doŭe elemente; intiiŭ *conceptiunea* obĭectuluĭ, ce nu esistâ şi al doile *afirmatiunea*, că acea, ce nu este, esistâ realmente. De unde videmŭ, că propriu vorbind, nu suntŭ ideile ce continŭ şi represintâ erorile nóstre; fiind că noĭ putemŭ avé, cât ni place, idea despre unŭ munte de pilavŭ, aŭ altâ ideâ de o asemine naturâ, şi cu tóte aceste noĭ nu putemŭ ĝice, că suntemŭ eronatĭ. Acea, ce constitue erorile nóstre, constâ in afirmatiunea, ce noĭ dâmŭ unor asemine ideĭ şi in acea, că noĭ le punemŭ, ca esistânde in naturâ. Şi aşa, *erorile nóstre suntŭ nisce gĭudete, prin care noĭ afirmâmŭ acea, ce nu este; adicâ nisce gĭudete false.*

Nu trebue a comfunda erórea cu ignoranţa. A ignora insamnâ a nu cunósce şi prin urmare a nu face nicĭ unŭ gĭudeţŭ; in óre-ce a fi in erére, a fi amâgitŭ, insamnâ a cunósce rêŭ. De acea vulgul maĭ mult ignorésê, decât se amâgesce; filosoful insê de-o-datâ şi ignorésê şi se amâgesce. El, pre de-o-parte, cunósce putin, ĭar pre de

alta, imventă esplicatiunĭ şi sisteme, care aŭ de scopŭ a cunósce realitatea şi care in adevêratul sensŭ nu suntŭ, decât nisce cimere.

CLASIFICATIUNEA ERORILOR

§ 2. Becon, in cartea intia a noului sŭŭ organŭ. ni dâ o clasificatiune celebră a erorilor nóstre. El le numesce *idola;* acestĭ idolĭ saŭ erorile geniului umanŭ, dupre dânsul, se impartŭ : a) in *idola tribus*, adică erorĭ, comune geniului umanŭ intregŭ. b) *idola specus*, erorĭ de cavernă, particularĭ fie-căruea individŭ, care provinŭ dela temperamentul fie-cărui omŭ, dela educatiune şi dela deprinderĭ, şi aceste erorĭ Iesŭ din lăuntru, adică din caverna, unde spiritul este inchisŭ. c) *idola theatri*, erorile de teatru, adică a filosofilor; fiind că, dupre Becon, sistemele filosofice suntŭ, ca nisce piese de teatru, pre care filosofiĭ le glócă pre scena lumeĭ. şi d) *idola fori*, numite astfeliŭ, fiind că erorile limbeĭ işĭ aŭ locul in forŭ şi aicĭ cineva face maĭ mare usŭ de vorbe.

Acéstă clasificatiune a erorilor, deşi celebră pônê la finele secululuĭ trecutŭ, ea astăḑĭ nu ocupă pre multĭ filosofĭ. Intre erorile cele maĭ importante ale spiritului se socotŭ *sofismele şi paralogismiĭ.*

SOFISMELE IN SPECIAL, ŞI PARALOGISMIĬ

§ 3. Intre erorile, considerate din acest puntŭ de videre, sofismele nu suntŭ maĭ grave nicĭ maĭ dese, decât erorile, ce se nascŭ din esercitiul rationamentului. In genere *sofisme se numescŭ acele erorĭ a spiritului, prin care noĭ cu intentiune voimŭ a amâgi pe un altul; ĭar paralogismă, când insuşĭ spiritul este amâgitŭ.* Intre sofisme prin urmare şi paralogismĭ esistă ace diferenţă, că paralogismul pecâtuesce contra regulelor logice, ĭar sofisma este condemnată şi de morală.

Ce maĭ mare parte din logicĭ distinguescŭ doŭe specie de sofisme; adică *sofisme gramaticale şi sofisme logice.*

Dacă, pentru esemplu, eŭ aş rationamenta, că unele spirite aŭ o intindere, dar intinderea este o calitate corporală, prin urmare unele spirite aŭ o calitate corporală. Acest silogismŭ aŭ eşitŭ ast-feliŭ din causă, că vorba *intindere* s'aŭ luatŭ in maĭoră cu sensŭ figuratŭ, ĭar in minoră cu cel propriŭ. — Viciul uneĭ asemine sofisme gramati-

cale constă in acea, că terminul de mijlocŭ a silogismuluĭ nu are acelaş sensŭ in maĭorâ şi in minorâ şi că prin urmare silogismul in locŭ de a continé treĭ ideĭ, el contine patru, esprimate prin treĭ vorbe. De unde videmŭ, că *sofismele gramaticale constaŭ in a abusa de ambiguitatea vorbelor, trecênd dela sensul figuratŭ la cel propriŭ, dela genŭ la speciâ şi reciprocamente.*

Sofismele logice nu privescŭ atâta pre vorbe, cât ele aŭ a face cu sensul propositiunilor şi suntŭ de şese felĭurĭ:

a) Când e vorba de unŭ obĭectŭ, noĭ vorbimŭ de altul; şi, pentru ca sê combatemŭ pre adversarĭul nostru, noĭ facemŭ apelŭ la sentimentele luĭ şi'ĭ probâmŭ acea, ce şi el nu contestâ. Acest modŭ de rationamentare se numesce *sofismâ, provocatâ de ignoranţa subĭectuluĭ aŭ ignoratio elenchi şi tratésê despre altŭ ceva, decât obĭectul in cestiune.*

b) O sofismâ de felĭul al doile ni presintâ istoria filosofieĭ in sistema luĭ Descart. El, plecând dela perfectiunea intelegenteĭ divine, care nu implicâ veracitatea intelegenteĭ, ce o atestâ, privesce astfelĭŭ şi la intelegenţa umanâ şi apoĭ ţice: *cogito, ergo sum.* Acéstâ *sofismâ se numesce petitiune de principiu, care constâ in a suposa de verŭ acea, ce este in cestiune, şi a admite de argumentŭ o propositiune nedemonstratâ.*

c) A gĭudeca, ca Ruso, că depravatiunea are de causâ cultura genuluĭ umanŭ, aŭ, ca astrologiĭ, că singurâ constelatiunea este acea, ce dispune de faptele ómenilor, acésta insamnâ *a comite o sofismâ, unde se ĭe de causâ unŭ obĭectŭ, ce nu contine nisce asemine efecte şi nu este tot-o-datâ şi causâ.*

d) Când noĭ voimŭ, cu unĭĭ din istoricĭ, a esplica evinementele istorieĭ, tinênd contŭ numaĭ de causele lor fisice şi ne observând şi pre cele morale, atuncĭ noĭ comitemŭ *o sofismâ, care provine dela o inductiune defectuósâ aŭ dela o enumeratiune imperfetâ.*

e) Când noĭ apreciamŭ obĭectele dupre calitâtile lor acidentale şi apreciâmŭ fertilitatea uneĭ terĭ dupre productele eĭ dintru'nŭ anŭ secetosŭ, atuncĭ noĭ comitemŭ *o sofismâ, ce constâ in a áprecia obĭectele nu dupre proprietâtile lor esentiale.*

f) Când epicureniĭ rationamentaŭ, că ţeiĭ trebue sê aĭbâ o formâ umanâ, fiind că in dânşiĭ este concentratŭ tot acea, ce este maĭ frumosŭ, şi forma ce maĭ frumósâ este ace umanâ, atuncĭ eĭ comitéŭ *o*

sofismă, care constă, in a gîudeca despre acea ce este absolută prin unŭ ce relativŭ.

CAUSELE ERORILOR

§ 4. E unŭ lucru pre cât de importantŭ tot pre atâta şi de greŭ, de a ascerne aicĭ causele erorilor nóstre. Destinul facultâtilor nóstre este, de a ne dirige şi conduce in aflarea veritâteĭ şi cu tóte aceste, noĭ in viaţa pratică, in scienţă şi arte suntemŭ duşĭ in erorĭ.

Când noĭ studiemŭ erorile cu pacienţă şi departe de orĭ-ce spiritŭ de sistemă, erorile nu parŭ a avé una şi aceaş originâ, precum credŭ multĭ filosofĭ şi le atribuescŭ vointeĭ, pasiunilor, aŭ memorieĭ. Erorile, dupre pârerea nóstră, îşĭ aŭ causa in maĭ multe principiĭ, care une-orĭ intrunite, far alte-orĭ separate, contribuescŭ, de a ne amâgi. Noĭ aicĭ citâmŭ intre alte cause : *asociatiunea ideilor, precipitatiunea gîudetelor şi pasiunile.*

a) Asociatiunea ideilor grupéză şi unesce intre dânsele notiunĭ, care nu aŭ, decât nisce raporturĭ secundariĭ. Ea aduce spiritului miĭ de gîudete, miĭ de suvenire, pre care le amestecă cu perceptiunea unuĭ obĭectŭ şi prin acésta îl alterézĕ. Unŭ obĭectŭ, care se află naentea nóstră, ne face prin asociatiunea ideilor, a aduce pre unŭ altul, care este departe de noĭ, dar cu care noĭ voimŭ sĕ'l unimŭ in realitate, precum el este unitŭ in memoria nóstră. Prin asociatiune, pentru esemplu, o ideă de fricâ, unindusĕ cu ce de intunerecŭ, aŭ produsŭ idea eronată de strigoiŭ şi stafie, care, dupre pârerea poporuluĭ, atacă la intunerecŭ pre ómenĭ. Şi prin urmare, *asociatiunea ideilor procură*, aşa dicĕnd, *materialul erorilor nóstre.*

b) Fiind că noĭ gîudecămŭ obĭectele fórte uşor; nu le observămŭ din tóte puntele de videre şi imfine precipitâmŭ gîudetele nóstre, apoĭ noĭ dămŭ locŭ la o seriă intrégă de erorĭ, care aŭ de causă adeverată *precipitatiunea gîudetelor nóstre.*

c) Acéstă precipitatiune a ideilor îşĭ are originea sa *in pasiunile nóstre.* Curiositatea, care este una din pasiunile celĕ maĭ active şi maĭ nobile a omuluĭ, face de multe-orĭ pre omŭ sĕ intreprindă lucrurĭ preste putinţă şi sĕ tragă conclusiunĭ, pre care esperienţa nu le autorisă şi reflesiunea le desaprobă. — Pre lângă aceste suntŭ in omŭ şi alte pasiunĭ, căre îl facŭ sĕ vadă obĭectele aşa, dupre cum ele îĭ dictă. De câte orĭ amórea propriă néŭ făcutŭ, sĕ câdemŭ in e-

rorile cele mai evidente şi sê pêcâtuimŭ contra a multor capacitâţi spirituale! . . . .

MIJLOACELE DE A EVITA ERORILE

§ 5. Fiind câ ast-feliŭ suntŭ causele şi natura erorilor nóstre, noĭ datorimŭ sê le evitâmŭ, sê fimŭ cu reservâ in raportŭ câtrê *asociatiunea ideilor*, a *gîudetelor* şi a *pasiunilor nóstre*.

a) Dupre aceste, noĭ trebue sê prelungimŭ esaminarea obĭectelor, sê le studiemŭ din tóte puntele de videre, sê evitâmŭ precipitatiunea şi uşurinţa pronunciâreĭ gîudetelor nóstre, care suntŭ causele inductiunilor defectuóse şi sê nu ne pronunciâmŭ mai naente, de ce vomŭ avé bine studiate obĭectele.

b) Şi imfine, noĭ trebue sê gîudecâmŭ şi sê pronunciâmŭ opiniunile nóstre despre obĭecte numaĭ atunceĭ, când suntemŭ cu sânge rece şi liberĭ de tot-felĭul de pasiunĭ.

c) Când e vorba despre sofisme in specialŭ, atunceĭ atât noĭ, cât şi adversarĭul nostru, trebue sê verificâmŭ principiile, de unde plecâmŭ, bine fisând sensul şi insêmnâtatea vorbelor şi sê fimŭ circumspectĭ şi asupra conclusiunilor.

Aceste precautiunĭ ne vorŭ feri de multe erorĭ, dar nu ne vorŭ scâpa cu totul de a fi eronatĭ. Erórea este unŭ defectŭ a omuluĭ, care nu se corige, decât cu tempul şi atunceĭ, spre a da locŭ altor erorĭ. Aşa, câ noĭ nu agĭungemŭ la veritate mai naente, de ce nu vomŭ fi supuşĭ eroreĭ.

CAPITUL VI

AUTORITATEA TESTIMONIILOR

Testimoniile prin ideile, ce ni procupâ, şi prin gîudetele, ce ni imultescŭ cunoscentele nóstre, aŭ unŭ rolŭ fórte insemnatŭ nu numaĭ in scientâ, ci chĭar şi in pratica dilnicâ a vieteĭ. Ele esercitâ asupra nóstrâ o imfluentâ aşa de mare, incât esamenul aplicatiuneĭ şi a legilor lor intrâ naturalmente in cadrul studiuluĭ logicŭ.

IMPORTANȚA TESTIMONIILOR, CA SURSE A IDEILOR NOASTRE

§ 1. Nu este necesariu de a reflecta mult, pentru ca sê ne comvingemŭ, câ noĭ n'am câscigatŭ cunoscentele, ce posedâmŭ, prin propria esperiență, și câ multe și fórte multe cunoscente datorimŭ contactuluĭ cu seminiĭ nostri. Cele intiĭ cunoscente, ce noĭ câpâtâmŭ despre limbâ și scrisóre, le datorimŭ pârentilor și institutorilor nostri; apoĭ vinŭ cunoscentele de religiune, istoriâ, literaturâ, de sciență și arte, pre care le avemŭ capatate din contactul nostru cu altiĭ. Și o mare parte din viața nóstră o petrecemŭ incungĭurați de diferite persóne, care tóte îșĭ esercitâ asupra nóstră autoritatea lor testimonialâ. Apoĭ vine periodul etâteĭ, când noĭ studiemŭ singurĭ, ne aplicâmŭ cu diligență la imultirea cunoscentelor nóstre; dar și aicĭ noĭ nu putemŭ disprețui esperiența altora și chĭar consiliile lor. De unde videmŭ, *câ noĭ tótâ viața suntemŭ supușĭ autoritâtilor testimoniale și noĭ facemŭ usŭ de testimonie pônê la unŭ gradŭ órecare chĭar și in maturitate.*

Origina credinteĭ in testimonie s'aŭ esplicatŭ diferitŭ; dar opiniunele maĭ importante asupra acesteĭ cestiunĭ suntŭ doŭe. Unĭĭ esplicâ acésta prin dorința, de a cunósce veritatea, și inclinatiunea naturalâ, de ane increde aprópeluĭ; altiĭ aŭ basatŭ increderea in testimoniĭ pre unŭ instintŭ a inimeĭ omuluĭ. Dar nimine n'aŭ ĝisŭ, câ acésta provine dela combinatiunea curiositâteĭ cu instintul de imitatiune, ce sace in omŭ. Orĭ-care ar fi origina acesteĭ increderĭ, pre noĭ ne interesasê maĭ mult regulele, dupre care ea trebue sê fie aplicatâ in viață.

SPECIELE TESTIMONIILOR

§ 2. Testimoniile, ce noĭ primimŭ dela altiĭ in diferite materiĭ suntŭ *fapte* aŭ *doctrine.* Și de acea și speciele testimoniilor suntŭ numaĭ doŭe : *testimoniĭ in materiĭ de doctrine și testimoniĭ in materiĭ de fapte.*

REGULELE TESTIMONIILOR IN MATERIĬ DE DOCTRINE

§ 3. In doctrine trebue a distingui maĭ intiiŭ de tóte, dacâ doctrina, ce se relatésê prin testimoniĭ, este curat speculativâ, precum

«sórele se imvêrte in gĭurul pamêntului, aŭ pâmêntul se imvêrte in gĭurul sóreluĭ», saŭ câ doctrina are o valóre praticâ, şi esercitâ o imfluenţâ óre-care asupra moralitâteĭ şi a fericireĭ nóstre, precum e «dogma despre esistenţa luĭ D-ţeŭ, despre imortalitatea spiritului» etc.

Când se tratésê despre doctrine curat-speculative, trebue sê ovservâmŭ:

a) Câ noĭ trebue sê fimŭ cu atentiune, şi sê nu ne incredemŭ multimeĭ testatorilor şi gravitâteĭ testimoniilor, De câte-orĭ s'aŭ vêţutŭ, ca o pârere eronată sê fie profesată in acelaş timpŭ de vulgŭ şi de imvêţatĭ! . . . *Aicĭ trebue maĭ bine sê ne incredemŭ propriceĭ nóstre observatiunĭ, admitênd alte proprietâţĭ ale doctrineĭ testate, nu insê şi certitudinea eĭ.*

b) Nu putemŭ, sê ne incredemŭ in materiele speculative nicĭ insuş anticitâteĭ testimoniilor. Bâtrineţa are maĭ multâ valóre in respectul moraleĭ; fiind câ se presupune a ave unŭ trecutŭ respetabilŭ şi o viaţa, formată in urmarea uneĭ lungĭ reflesiunĭ. Anticitatea insê testimoniilor in scienţâ se póte socoti, dupre cum aŭ numit'o Becon *juvenius mundi* şi noĭ, carĭi am venitŭ maĭ pre urmâ, cunóscemŭ maĭ multe in scienţa şi dispunemŭ de maĭ multe imventiunĭ. Aşa câ, in acéstâ privire, partea positivâ a reguleĭ, privitórie pre anticitatea testimoniilor, constâ: *in ane increde maĭ mult in testimoniile modernĭ, care suntŭ fruptul uneĭ observaţiunĭ şi esperienţâ maĭ indelungate.*

Ci in materiile de viaţa praticâ, in doctrinele morale şi religióse ambele regule, neaplicabile in doctrinele speculative, îşĭ aŭ aicĭ tótâ estensitatea lor. Cum putemŭ noĭ *sê deconsiderâmŭ in asemine materiĭ anticitatea şi generalitatea credintelor omenireĭ?* Ele se adresasê maĭ mult la inimâ, decât la spiritŭ; ele regulésê actiunele nóstre, facŭ fericirea şi moralitatea nóstrâ şi de acea noĭ nu putemŭ sê nu respectâmŭ in asemine materiĭ precum multimea testimoniilor, aşa şi anticitatea lor.

REGULELE TESTIMONIILOR IN MATERIĬ DE FAPTE

§ 4. Testimoniile aŭ o importanţâ şi maĭ mare in raportŭ câtrê fapte. Şi regulele, privitórie pre fapte, suntŭ de doŭe felĭurĭ; unele privescŭ pre testimoniile faptelor, ĭar altele pre testatoriĭ lor.

Faptele trebue sê fie:

a) *Posibile;* adică sê nu implice contradictiuni. şi

b) *Veritabile;* adică sê nu se abată dela regulele şi cursul ordinariŭ a lucrurilor. Cu tóte aceste, noĭ nu putemŭ sê deconsiderâmŭ unŭ faptŭ, dacâ nu intrunesce una din conditiunele espuse; pentru cà, de multe-orĭ adevêrul póte, dupre unŭ versŭ a luĭ Bualo, sê nu fie veritabilŭ, şi posibilitatea luĭ nu póte sê fie de noĭ apreciatâ cu esactitate. Câte fapte, la inceput declarate de imposibile, precum câderea aerolituluĭ, aŭ devenitŭ maĭ pre urmâ veritabile!...

Regulele, privitórie pre testatorĭ suntŭ:

a) *Ca testatoriĭ sê fie capabilĭ pentru faptele, ce le testêsê.* Cu alte vorbe, se cere dela testatorĭ a dispune de cunoscentele necesarie, spre a nu fi singurĭ amâgitĭ.

b) *Eĭ trebue sê maĭ fie veridicĭ;* adică, eĭ singurĭ sê crédâ faptele espuse. şi

c) *Eĭ trebue in espunerea lor sê fie şi chiarĭ;* aşa cà terminiĭ, prin carii trâdaŭ unŭ faptŭ, sê nu fie obscurĭ.

NB. Unĭĭ dintre filosofĭ nu s'aŭ mârginitŭ in a recunósce avantagele reale şi precióse, ce noĭ avemŭ din testimoniile, provenite dela contactul nostru cu aprópele; eĭ aŭ voitŭ, de ali prescrie tótâ certitudinea şi aŭ negat'o celoralalte miḑlóce, prin care noĭ câpâtâmŭ cunoscentele nóstre. Dar cum potŭ sê ni testesê noâ altiĭ despre sentimentele şi cugetârile nóstre, precum şi despre alte obĭecte, ce deprindŭ numaĭ dela esperienţa propriâ? Din contra, noĭ trebue sê recunóscemŭ, cà dacâ testimoniile potŭ sê lârgéscâ cercul cunoscentelor nóstre, cele-lalte facultâtĭ procurâ materialul fundamentalŭ a lor. Aşa cà noĭ putemŭ cu dreptŭ cuvêntŭ afirma, cà puterile individuale incepŭ educatiunea intelegintei, ĭar testimoniele o dirige, o afirmâ şi o desvoltâ.

CRITICA ISTORIEĬ

§ 5. In privinţa evinementelor, de care ne disparte intinderea şi durata lor de multe-orĭ fórte largâ, testimoniile aŭ o importanţâ particulariâ; fiind cà, fórê de agĭutorĭul lor, noĭ amŭ rêmâné in deplinâ ignoranţâ in raportŭ câtrê acea, ce s'aŭ petrecutŭ colo, şi intru'nŭ momentŭ trecutŭ.

Treĭ miḑlóce, care represintâ formele testimoniilor, suntŭ necesarie, peutru ca sê cunóscemŭ trecutul.

a) *Traditiunea* aŭ espunerea oralâ a faptelor, care se transmitŭ din gurâ in gurâ. Ea ingenere este obscurâ, şi plinâ de fabule, care facŭ veritatea gre de intelesŭ.

a) *Monumentele*, precum medaliele, colónele, inscriptiunile etc. Aceste presintâ o garantiâ de certitudine maĭ seriósâ; dar indicatiunile lor suntŭ incomplete.

c) *Istoria*, aŭ espunerea scrisâ, care este miḑlocul cel maĭ abondentŭ şi maĭ directŭ a faptelor. Acestia maĭ ales datorimŭ cunoscentelor nóstre despre trecutŭ şi, fôrê de dânsa, noĭ am fi privatĭ de cunoscentele, ce posedâmŭ in raportŭ câtrê trecutŭ.

Apreciatiunea acestor surse istorice este obĭectul uneĭ scienţâ speciale, care se numesce arta criticeĭ istorice, şi ea are nisce regule maĭ speciale, care, esceptând regulele generale, nu potŭ sê facâ obĭectul studiuluĭ nostru.

REGULELE CRITICEĬ ISTORIEĬ

§ 6. Critica istorieĭ, care in ḑilele nóstre aŭ luatŭ o desvoltare fórte intinsâ, in principiu nu este altŭ-ceva, decât aplicatiunea intelegintâ a regulelor, privitórie pre testimoniĭ. Traditiunele orale, monumentele şi espunerile in scrisŭ nu se supunŭ la alte regule, decât la cele atingâtórie de testimoniile faptelor şi a testatorilor.

a) O singurâ regulâ esistâ in critica istorieĭ, relativ de fapte; ea constâ *in a despreţui totŭ acea, ce nu este comform cu legile şi desvoltarea natureĭ.* Acéstâ regulâ, fiind bunâ in principiu, nu póte fi in totul aplicabilâ in istoriâ. Suntŭ fapte istorice, nu supranaturale şi nu providentiale, unde legile natureĭ se imfractésê, ci curat naturale, pre a cârora legĭ noĭ incâ nu le cunóscemŭ şi prin urmare nicĭ li putemŭ aprecia validitatea. Aicĭ suntŭ, dupre cum observâ maĭ multĭ filosofĭ, de distinguitŭ miĭ de nuante, care precisasê absurdul şi miraculosul, estra-ordinarĭul şi veritabilul.

Regulele, privitórie, pre testatorĭ, suntŭ in numerŭ de doŭe, şi se rapórtâ la autenticitatea şi increderea, ce meritâ testatorĭul:

a) Autenticitatea testimoniilor, in raportŭ câtrê testatorĭĭ lor, se apreciasê dupre nenumerate circumstante, care variasê cu timpul, locul, persónele şi monumentele. Aşa, ca intru'nŭ opŭ, precum pârtile, aşa şi totul, sê corespundâ cu datenele timpuluĭ şi a loculuĭ, pentrn care s'aŭ scrisŭ; ca unŭ asemine opŭ sê fie citatŭ de altĭ au-

torĭ contempuranĭ şi recunoscutĭ prin autenticitatea lor; şi imfine sê nu presinte contradictiunĭ intre amânuntele luĭ: *Unŭ asemine opŭ se póte recunósce de autenticŭ a autorĭuluĭ şi el presintă tóte conditiunile autenticitătĕĭ.*

b) Indată ce noĭ videmŭ, că unŭ autorĭu intrunesce conditiunele, de a puté cunósce faptele relatate, că el aŭ pututŭ sê le percépă singurŭ, şi imfine, că el este şi veridicŭ, atunci dicemŭ; că *testimoniile unuĭ asemine testatorĭu meritâ tótă increderea nóstră.*

Espunerea unuĭ istoricŭ nu meritâ increderea, dacă el nu este contempuranŭ faptelor espuse, dacă el nu arată cel putin miḑlócele sigure, prin care léŭ cunoscutŭ, şi dacă imfine in espunerea sa el nu este, decât ecul traditiunilor vagĭ şi miraculóse a poporuluĭ, precum e poesia. Şi pentru acésta in analele seculilor primitivĭ a istorieĭ Romeĭ şi altor imperiĭ noĭ trebue sê fimŭ tot-de-una cu reservă. Dacă, din contra, istoricul este nunumaĭ contempuranŭ, ci aŭ şi vĕḑutŭ şi aŭ luatŭ parte la realisarea faptelor istorice, ce el espune, atunci persóna sa este autenticâ pentru asemine fapte şi espunerea luĭ meritâ totŭ respectul.

La aceste trebue a maĭ adauge şi conditiunea, ca autorĭul sê fie ingeniosŭ, pentru ca prin acésta sê pótă gĭudeca şi esplica faptele, sê gâsascâ in efecte causele lor; aşa precum aŭ făcutŭ in istoria resbeluluĭ peloponisiacŭ Tucidid, in Comentarĭĭ Cesar; atunci unŭ asemine istoricŭ meritâ tótă increderea.

Insĕdar unŭ istoricŭ ar lua parte la realisarea unor fapte istorice şi ar presenta sagacitatea ce maĭ distintă, el, pentru ca sê merite increderea nóstră, trebue sê fie şi *veridicŭ*. Este necesariu, ca autorĭul unor fapte sê nu le espună sub imfluenţa pregĭudiciilor, a interesuluĭ şi a pasiunilor, prescriendu'şĭ rolurile maĭ importante sieşĭ şi negândule adversarilor sŭĭ. El din contra trebue sê fie şi dreptŭ; pentru că numaĭ şi in urmarea uneĭ asemine calităţĭ el póte sê merite tótă increderea şi sê aĭbă respectul cerutŭ.

SECTIUNEA ATREA

DESPRE METÓDA DIFERITELOR SCIENTE

Inteleginţa umană este supusă la nisce legĭ, care determină procedura, ce ea tine in căutarea veritătel. Fiind că obĭectele, ce stu-

diasê inteleginţa suntŭ de diferite naturĭ şi, pre lôngâ aceste, ele se impartŭ şi in maĭ multe ordine, de acea fie-care scientâ îşĭ are procedurile sale particularie de imvestigatiune, independente de regulele, care in tôte ramurile suntŭ conditiunea de a cunósce şi chĭar de a cugeta. Fôrê de a ave pretentiunea, câ voimŭ aicĭ a presenta o clasificatiune a cunoscentelor umane, noĭ distinguimŭ aicĭ treĭ grupe de sciente şi ni propunemŭ a observa aicĭ metóda, propriâ a fie-cârĭa.

CAPITUL I

SCIENTELE FISICE ŞI NATURALE

METODA SCIENTELÓR FISICE ŞI NATURALE

§ 1. Filosofia aŭ creḑutŭ multŭ timpŭ, câ se póte descoperi constitutiunea universuluĭ prin unŭ feliŭ de devinatiune, aŭ ipotese. Şi de acea elementul constitutivŭ a obĭectelor aŭ fostŭ presupusŭ de Tales in apâ, de Anasimen in aerŭ şi de Eraclid in focŭ. — Empedoclu insê aŭ suposatŭ de elemente a natureĭ, apa, pâmêntul, aerul şi focul, pre care léŭ supusŭ la doŭe puterĭ; din care, una avé proprietatea, de a uni diferitele elemente ale natureĭ, ĭar alta de ale de ale separa. — Descart insuş la inceputŭ in aceste sciente s'aŭ tinutŭ de metóda ipoteticâ şi aŭ esplicatŭ obĭectele, ce umplu spatiul, prin efectele uneĭ mişcâri originale de rotatiune, imprimate de mâna divinâ asupra materieĭ, care din pârtile sale subtirĭ şi gróse formésê acéstâ lume. Când insê Descart aŭ vêḑutŭ, câ o asemine ipotesâ nu este satisfâcâtóriâ, de a esplica varietatea imfinitâ a obĭectelor şi a naturel, el aŭ recomendatŭ pentru scientele fisice şi naturale esperienţa, şi chĭar aŭ declaratŭ, câ el singur aŭ inceputŭ studiul natureĭ prin observatiune. Şi noĭ ḑicemŭ impreunâ cu Becon, câ interpretatorĭul şi domnul natureĭ, omul, nu póte sê o cunóscâ, decât numaĭ observând'o; şi prin urmare, *câ metóda de observatiune aŭ metóda esperimentalâ este singura metódâ satisfâcâtóriâ pentru scientele, ce aŭ de obĭectŭ a studiuluĭ lor fenomenele natureĭ.*

ESPERIMENTATIUNEA ŞI OBSERVATIUNEA

§ 2. Natura, dupre o comparatiune ingeniósâ, este ca unŭ Proteŭ;

pre dânsa trebue cine-va sê o turmente, ca sê'i surprindâ secretele. *Esperimentatiunea turmentâ natura.* Dacâ ea se ascunde de noĭ, esperimentatiunea o obligâ de a vorbi; dacâ ea vorbesce, esperimentatiunea o face sê'şi schimbe limbagiul. Esperimentatiunea prelungesce fenomenele, care ne'neetatŭ disparŭ; ea le provócâ pre cele, ce aŭ despârutŭ, şi le reproduce pre cele acum depârtate şi despârute; ea imfine cresce intensitatea lor aşa, cum microscopul mârescе obĭectele, spre a frapa privirile nóstre.

Ci tóte obĭectele, ce compunŭ natura, nu suntŭ supuse puterilor nóstre. Cum putemŭ noĭ sê esercitâmŭ puterea nóstrâ asupra stelelor, ce umplu bolta cerescâ? Singurul privilegiŭ a scienteĭ in asemine materiĭ este observatiunea şi ea işi are rolul acolo, unde esperimentatiunea nu póte sê'şi esercite imfluenţa. De unde videmŭ, câ *a observa insamnâ, a privi cu atentiune obĭectele, ce se revelésê ele singure noâ, fórê ca noĭ sê putemŭ esercita vre o putere asupra lor in variarea aspectelor; a esperimenta insê insamnâ, a reproduce şi a modifica intru'nŭ modŭ artificialŭ fenomenele de studiu; ast-feliŭ, ca studiul lor sê devinâ maĭ uşor şi maĭ fecund.*

Aicĭ trebue sê observâmŭ, câ suntŭ sciente, unde spiritul nu póte, decât se observe şi suntŭ altele, unde el şi observâ şi esperimentésê. In astronomiâ, pentru esemplu, spiritul nostrŭ numaĭ observa; in fisicâ insê, el observâ şi esperimentésê de-o-datâ.

REGULELE OBSERVATIUNEĬ

§ 3. Universul presintâ acelaş spectaclŭ unuĭ copilŭ, luĭ Neuton şi luĭ Galileŭ. Dar copilul nu póte a'şi forma o ideâ chĭarâ şi precisâ despre acest totŭ; in óre ce Galileŭ şi Neutone descompunŭ pre acest totŭ in pârtile sale şi descoperŭ legile, sub influenţa cârora se aflâ fenomenile, precum şi raporturile dintre o causâ necunoscutâ şi efectele eĭ. — O ast-feliŭ de observatiune n'aŭ fostŭ esecutatâ de acestĭ ómenĭ, decât sub imfluenţa urmâtórelor regule:

a) Câ *in observatiune se cere o aplicatiune pacientâ a spiritului asupra obĭectelor*, ce observâ, şi o atentiune forte şi seriósâ, ce nu deconsiderâ nicĭ o circumstanţâ, demnâ de observatŭ.

b) Ea maĭ cere *unŭ esamenŭ sucesivŭ şi detaliat a pârtilor obĭectuluĭ*, precum şi o analisâ fidelâ a fie-cârĭa pârtĭ.

c) Imfine şi *o sintesâ a pârtilor obĭectuluĭ*; adicâ, dupô ce spi-

ritul aŭ studiatŭ isolat diferitele părțĭ a obĭectelor, el este datorĭu sĕ le compare intre sine, sĕ le alăture şi sĕ le reunéscă.

REGULELE ESPERIMENTATIUNEĬ

§ 4. Esperimentatiunea pre lôngă regule, prescrise observatiuneĭ, cere şi esecutarea următórele treĭ regule :

a) *Trebue a varia esperimentatiunea ;* trebue sĕ renoimŭ esperientele sub diferite conditiunĭ, ca prin acésta sĕ putemŭ studia obĭectele sub tóte fasele lor.

a) *Trebue a imulti esperimentatiunea ;* adică a face esperința in diferitele proportiunĭ ; cea ce ne duce la nisce resultate chĭare şi sigure despre obĭectul esperimentatŭ.

c) *Trebue a streforma esperiența ;* adică dupĕ ce am descoperitŭ prin analisă, că apa este compusă din osigenŭ şi idrogenŭ, trebue a o reproduce şi a o recompune artificialmente din aceléşĭ elemente.

Aceste regule nu suntŭ alt-ceva, decât conditiunile, impuse de Becon fie-cărĭa esperimentatiunĭ şi care constaŭ in : *variatio, productio, translatio, inversio,* şi *compulsio experimenti.*

CAPITUL II

SCIENTELE ESACTE

METODA SCIENTELOR ESACTE

§ 1. Usul aŭ consântitŭ numirea de sciente esacte scientelor matematice. Ne oprindune maĭ mult asupra numireĭ acestor sciente, noĭ trecemŭ la metóda lor.

Metóda aplicabilă in scientele esacte este metóda deductivă, carea constă in a pleca dela o veritate generală, spre a agĭunge la altele articularie. Aşa, in geometrĭă, teoremele formĕsĕ unŭ lanțŭ, unde veritătile fundamentale servă, de a descoperi pre altele, care se continŭ de aceste.

Deductiunea trebue sĕ plece dela veritătĭ sigure ; care suntŭ asiomele, definitiunile şi trebue sĕ agĭungă la nisce conclusiunĭ demonstrate. De acea noĭ aicĭ trebue sĕ studiămŭ treĭ lucrurĭ : A) natura asiomelor şi regulele lor, B.) Natura definitiunilor şi regulele lor şi C.) Natura demonstratiunilor şi regulele lor.

NATURA ASIOMELOR ŞI REGULELE LOR

§ 2. A) Că esistă veritâţi universale şi necesarie, noi am veḑutŭ, şi nu le putemŭ contesta esistenţa intru'nŭ modŭ seriosŭ. Când noi ḑicemŭ, pentru esemplu, că unŭ obĭectŭ esistă, că *A* este egalŭ luĭ A, in acelaş momentŭ, noĭ nu putemŭ ḑice, că acel obĭectŭ nu esistă, şi că A nu este egalŭ cu A. E de agĭunsŭ numaĭ, sê pronunciâmŭ aceste propositiunĭ şi ele vorŭ fi admise de fie-cine.

In fundamentul fie-cârĭa scienţă sace una din aceste veritâţĭ, care in matematicĭ se numescŭ asiome şi se facŭ evidente fie-cârĭa reflesiunĭ. In matematicĭ insê aceste asiome aŭ maĭ multă evidenţă şi pentru acésta şi maĭ mare importanţă. Ele aicĭ suntŭ fundamentul şi causa esistenteĭ fie-cârĭa demonstratiunĭ; şi indată, ce ele nu suntŭ satisfâcătórie pentru desvoltarea teoremelor, nu potŭ sé'şĭ aĭbă locul nicĭ insuşĭ demonstratiunile diferitelor veritâţĭ. Ce gradŭ de certitudine nĭar presenta veritâtile geometrice, daçă asiomele geometrieĭ n'ar fi evidente tuturora? Fie care din noĭ percepe fórte uşor şi lesne, că « *totul e maĭ mare, decât partea* » că « *doŭe marimĭ, egale unia atrea, suntŭ egale şi intre sine*».

Aceste şi alte esemple ni demonstră *că asioma este o veritate evidentă prin sine insuşĭ; că nicĭ esperienţa, nicĭ rationamentul nu o póte proba, că imfine ea e o veritate primitivă, universală şi necesariă.*

In privirea asiomelor trebue sê observâmŭ doŭe regule :

a) Trebue sê fimŭ cu atentiune, *ca sê nu comfundâmŭ asiomele, propriu ḑise, cu masimele*, cărora numaĭ usul şi deprinderea lĭ prescriu o evidenţă; in óre-ce elé in sine nu suntŭ, decât certe. şi

b) *De a nu pretinde sê demonstrâmŭ asiomele.* Se citésê numele unor filosofĭ, carĭĭ, sub pretestul, de anu admite nimicŭ nedemonstratŭ, aŭ voitŭ sê probesê evidenţa esistenteĭ corpurilor. S'aŭ veḑutŭ şi matematicĭ de aciă, carĭĭ aŭ voitŭ sê demonstre, că doŭe şi cu doŭe facŭ patru.

NATURA DEFINITIUNILOR ŞI REGULELE LOR

§ 3. B) Pre lôngă cele vorbite despre definitiunĭ in genere, aicĭ trebue a maĭ adauge, că spiritul in puterea asiomelor şi a definiti-

unilor creasê matematecele şi in genere tóte scientele, ce aŭ de metódâ a lor deductiunea, precum gĭurisprudenţa, teologia positivâ etc. Asiomele singure de sine suntŭ nisce veritâtĭ secĭ; ci când ele se combinâ cu definitiunile, conducŭ la nisce resultate, pre care spiritul nu le póte refusa.

NATURA DEMONSTRATIUNILOR ŞI REGULELE LOR

§ 4. C). *Natura demonstratiunilor constâ in insuşĭ deductiune, cu conditiune numaĭ, ca principiile, pre care ea se basasê, sê fie certe; câcĭ in asemine casŭ şi insuşi conclusiunile, la care ne duce demonstratiunea, vorŭ fi certe.* In demonstratiune principiile certe suntŭ asiomele şi definitiunile.

Pentru ca o demonstratiune sê fie valabilâ, noĭ trebue sê observâmŭ urmâtórele regule:

a) *Ca definitiunile, de unde plécâ demonstratiunea, sê nu fie contestate.* Când demonstratiunea contine in sine propositiunĭ, ce aŭ o certitudine relativâ, aŭ vorbe, a cârora sensŭ este ambigŭ, trebue, ca maĭ intiiŭ sê definimŭ aceste vorbe şi sê esplicâmŭ propositiunile; ast-feliŭ, câ la inceperea demonstratiuneĭ sê nu esiste nicĭ unŭ feliŭ de incertitudine şi obscuritate.

b) *Ca asiomele sê fie chĭare* şi *evidente in sine insuşĭ.* şi

c) Acéstâ regulâ este formulatâ de Pascal, Işi are o importanţâ praticâ. Ea constâ in *a nu demonstra nicĭ unŭ lucru, ce este evidentŭ singurŭ de sine şi care nu póte sê fie inlocuitŭ, prin unŭ altul maĭ chĭarŭ, ce 'lar proba.* Contra acesteĭ regule pêcâtuescŭ maĭ multĭ şi in specialŭ geometriĭ, cariĭ intreprindŭ a demonstra, câ printru'nŭ puntŭ datŭ nu putemŭ trage, decât o singurâ liniâ paralelâ uneĭ drepte date. Acéstâ propositiune decurge din insuşi natura linieĭ drepte. Şi aicĭ spiritul maĭ uşor intelege singur de sine, decât din demonstratiunile presentate.

DEMONSTRATIUNEA PRIN OBSURDŬ

§ 5. Imĭ propun, pentru esemplu, a demonstra, câ o liniâ dréptâ nu póte sê tae o circomferenţâ a unuĭ cercŭ maĭ multŭ, decât in doŭe punte, şi eŭ presupunŭ unŭ ce absurdŭ şi ĝic, câ ea o tae in treĭ. Distanţa acesteĭ liniĭ dela centrul cercului este o rasâ; tóte rasele,

fiind egale, facŭ, ca şi distantele dela centru spre circumferenţâ sê fie egale; de unde resultâ câ din acelaş puntŭ, care aicĭ este centrul circomferenteĭ, noĭ putemŭ sê râdicâmŭ treĭ liniĭ drepte şi egale pre aceaş dréptâ. Consecinţâ cronatâ, care ne face de a rectifica propositiunea, de unde am plecatŭ. Şi prin urmare *demonstratiunea prin absurdŭ, aŭ demonstratiunile;* dupre cum le maĭ numescŭ, *indirecte suntĭ acele procedurĭ a spiritului, prin care noĭ suposâmŭ o verĭtate şi demonstrând, agiungemŭ la resultatul, câ ea nu este, dupre cum s'aŭ presupusŭ.*

NB. Trebue a observa, câ demonstratiunile indirecte, prin absurdŭ, aŭ prin imposibilŭ, suntŭ o aplicatiune remarcabilâ a procedureĭ, numite analisâ, pre care noĭ am espus'o şi care constâ, in a afla o propositiune verâ aŭ falsâ, plecând dela datele cestiuneĭ. Ci trebue a recunósce, cu logicĭi Porteĭ Regale, şi acea; câ « demonstratiunile indirecte potŭ numaĭ a comvinge pre spiritŭ, dar nu şi a'l lumina; cea ce şi este scopul scienteĭ. Fiind câ spiritul nostru nu este satisfâcutŭ prin acea, de a cunósce, câ unŭ lucru nu esistâ, ci el cautâ de a sci pentru ce acel lucru esistâ şi anume aşa, cum el esistâ ». De acea ţicemŭ, câ spiritul atunceĭ nu maĭ trebue a sê servi de aceste demonstratiunĭ, când el nu póte face usŭ de cele directe, şi ar fi o perdere de timpŭ, când noĭ am voi sê ptobâmŭ prin absurdŭ acea, ce noĭ putemŭ proba prin positivŭ.

DEMONSTRATIUNEA A PRIORI ŞI A POSTERIORI

§ 6. Când filosofia voesce a demonstra esistenţa luĭ D-ţeŭ prin idea universalâ, imprimatâ in spiritele ómenilor, atunceĭ acéstâ demonstatiune se numesce *a priori;* ĭar când ea voesce a demonstra acéstâ ideâ prin minunele creatiuneĭ, aŭ prin idea de armoniâ, ce dominâ in universŭ, atunceĭ acest feliŭ de demonstratiune se numesce *a posteriori.* De aicĭ conchidemŭ, câ *demonstratiunile a priori suntŭ basate pre notiunile pure a intelegenteĭ, in óre-ce, cele a posteriori suntŭ deduse din esperienţâ.*

NB. Trebue a notâ, câ demonstratiunile, in care datele esperienteĭ parŭ a avé unŭ rolŭ maĭ mare, presupunŭ in acelaş timpŭ nisce conceptiunĭ rationale, care aŭ de scopŭ a lumina şi a inavuti datele eĭ. Ast-feliŭ, câ esperienţa, proprin ţisâ, nu probésê nimicŭ prin

sine insuşĭ şi că tótă valórea oĭ demonstrativă este imprumutată dela notiunele primitive, care nu suntŭ de domeniul esperienteĭ.

CAPITUL III

SCIENTELE MORALE

METOADA SCIENTELOR MORALE

§ 1. Primul obiectŭ a scientelor morale este spiritul omuluĭ, şi prin el noĭ cunóscemŭ, că scientele morale se distingueseŭ de cele naturale, care aŭ de obiectŭ corpurile. Studiul spiritului umanŭ are de corónă cunoscenţa de D-ieŭ, a destinuluĭ omuluĭ atât in presentŭ, cât şi in venitoriu, studiul legilor, arta guvernăreĭ, a fericireĭ umane in tempŭ. De aicĭ scientele morale se impartŭ in psichologiă, teodiceă, morală, giurisprudenţă, politică, scienţa educatiuneĭ şi a istorieĭ. Orĭ care ar fi cuprinderea uneĭ scienţă, ea nu are, decât a cunósce faptele şi a resolva cestiunele; şi scientele morale nu diferă in astă privire de alte ramurĭ a cunoscentelor umane. Şi noĭ am vĕḑutŭ, că miḑlocul de a cunósce faptele este observatiunea, ĭar de a resolva o cestiune, de a trage unŭ necunoscutŭ din sinul maĭ multor cunoscute, acesta e rolul rationamentuluĭ. Prin urmare, *metóda scientelor morale constă in alienţa observatiuneĭ cu rationamentarea.*

Voesce filosofnl sĕ cunóscă fenomenele spirituluĭ, operatiunele şi facultătile luĭ, insuşĭ natura îĭ arată calea ce maĭ nemerită şi el face usŭ de observatiune. Voesce el asĕ sui şi maĭ sus, a sonda dupre putinţă misteriile esistenteĭ divine, a fericireĭ şi a destinuluĭ nostru, el trebue-sĕse incrédă şi in rationamentŭ. Şi pentru acéstă in materiile filosofice nu putemŭ şi nu trebue sĕ fimŭ esclusivistĭ, tinêndune aŭ numaĭ de observatiune, aŭ numaĭ de rationamentă. Trebue, maĭ adaugimŭ, că tinênd contŭ de analisa psichologică a spirituluĭ şi dând unŭ rolŭ rationamentuluĭ, sĕ consultămŭ tot-o-dată traditiunile umane şi lectiunele istorieĭ, care suntŭ nisce date fórte serióse şi sigure in acea, ce privesce pre timpul lor.

FINE

TABELĂ

DE

MATERIA, CUPRINSĂ IN PRINCIPIILE DE FILOSOFIĂ

pag.

Dedicatiunea. 3
Prefaţa . . . . . 5.

INTRODUCTIUNEA IN FILOSOFIĂ

§ 1. Numirea filosofieĭ şi obĭectul eĭ, ca scienţă. . . 11
§ 2. Importanţa filosofieĭ şi raporturile eĭ cu cele-l-alte sciente 13
§ 3. Divisiunea filosofieĭ 15
§ 4. Ordinul pârtilor filosofieĭ 16

PARTEA INTIA A FILOSOFIEĬ

PSICHOLOGIA

INTRODUCTIUNEA

§ 1. ObĭectuI psichologieĭ 19
§ 2. Caracterul psichologieĭ, ca scienţă . . . . . ib.
§ 3. Conscienţa şi certitudinea eĭ. 20
§ 4. Fenomenele conscienteĭ. 22
§ 5. Clasificatiunea fenomenelor conscienteĭ . . . . ib.
§ 6. Facultâtile spiritului 23
§ 7. Determinarea facultâtilor . . . . . ib.
§ 8. Numerul facultâtilor 24

SECTIUNEA INTIA

DE SENSIBILITATE

Sensibilitatea in genere 25

CAPITUL I

§ 1. Sensatiunile şi analisa lor. . . . . ib

CAPITUL II

pag.
§ 1. Sentimentele și analisa lor. 27

CAPITUL III

PRIVIRĬ GENERALE ASUPRA SENSIBILITĂTEĬ

§ 1. Caraterul sensibilitâteĭ, ca facultate. 29
§ 2. Distintiunea sensibilitâteĭ de celelalte facultâțĭ, și rangul eĭ intre dânsele. . . . . ib.

SECTIUNEA ADOŬA

DE FACULTATEA INTELECTUALĂ

§ 1. Inteleginţa. 30
§ 2. Enumerarea și clasificatiunea capacitâtilor intelectuale. 31

CAPITUL I

CAPACITĂTILE PROCURATRICE

§ 1. Conscienţa și analisa eĭ. 32
§ 2. Perceptiunea esternâ și analisa eĭ. . . . . ib.
§ 3. Ratiunea 36

CAPITUL II

CAPACITĂTILE INTELECTUALE MODIFICATRICE

§ 1. Atentiunea și analisa eĭ. . . . . ib.
§ 2. Comparatiunea și analisa eĭ 38
§ 3. Abstratiunea și analisa eĭ. 40
§ 4. Generalisatiunea și analisa eĭ. 41
§ 5. Rationamentul. 43
A) Gĭudeţul și analisa luĭ 44
B) Inductiunea și analisa eĭ 46
C) Deductiunea și analisa eĭ. 47
Importanţa și rolul rationamentuluĭ intre capacitâtile spirituale. 48

CAPITUL III

CAPACITĂTILE CONSERVATRICE ȘI CREATRICE

§ 1. Memoria și analisa eĭ . . . . . ib.
A) Suvenirele și analisa lor 49

pag.

B) Asociatiunea ideilor și analisa eĭ. 50
§ 2. Importanța voinței în raportŭ cătrê memoriă. . . . 52
§ 3. Imaginatiunea. . . . . ib.
§ 4. Analisa imaginatiuneĭ. 53

CAPITUL IV

IDEILE IN GENERE

§ 1. Ideile și analisa lor. 55
§ 2. Originea ideilor nóstre 57

CAPITUL V

NOTIUNILE ȘI VERITĂTILE PRIMITIVE, PRECUM ȘI RATIUNEA

§ 1. Esistența notiunilor și a veritătilor primitive . . . 63
§ 2. Caracterele veritătilor primitive . . . . . ib.
§ 3. Enumeratiunea veritătilor primitive. 64
§ 4. Fundamentul veritătilor primitive. 65

SECTIUNEA ATREA

ACTIVITATEA SPIRITUALĂ

§ 1. Activitatea și analisa eĭ. 65
§ 2. Clasificatiunea fenomenelor activitătеĭ. 66

CAPITUL I

ACTIVITATEA VOLUNTARIĂ

§ 1. Analisa activitătеĭ voluntariă. 68

CAPITUL II

LIBERTATEA

§ 1. Natura libertătеĭ psichologice. 69
§ 2. Demonstratiunea libertătеĭ. 70
§ 3. Refutatiunea fatalismuluĭ 72

SECTIUNEA APATRA

ESENȚA SPIRITULUĬ

CAPITUL I

PERSONALITATEA ȘI SPIRITUALITATEA SUFLETULUĬ

§ 1. Eul, unitatea și identitatea luĭ. 75

CAPITUL II

DISTINTIUNEA SUFLETULUĬ DE CORPŬ ŞI RAPORTURILE LOR

pag.
§ 1. Distintiunea sufletuluĭ de corpŭ 77
§ 2. Refutatiunea materialismuluĭ. 78
§ 3. Raporturile dintre spiritŭ şi corpŭ, esprimate prin maĭ multe opiniuni 79

PARTEA ADOŬA A FILOSOFIEĬ

LOGICA

INTRODUCTIUNE

§ 1. Obĭectul logiceĭ 81
§ 2. Caraterul logiceĭ, ca scienţă 82
§ 3. Raporturile logiceĭ cu psichologia şi distintiunea lor intre dânsele . . . . . ib.
§ 4. Utilitatea logiceĭ. 83
§ 5. Impărtirea logiceĭ, ca scienţă. . . . . ib.

CAPITUL INTRODUCTIVŬ

CERTITUDINEA ŞI RAPORTURILE EĬ CU EVIDENŢA ŞI PROBABILITATEA

§ 1. Despre certitudine in genere 84
§ 2. Diferinţa intre certitudine şi evidenţa, precum şi intre probabilitate şi certitudine 85
§ 3. Speciele certitudineĭ. 86

SECTIUNEA INTIA

SEMNELE ŞI LIMBA IN RAPORTURILE LOR CU CUGETAREA.

CAPITUL I

DE SEMNE ŞI LIMBĂ

§ 1. Semnele. 88
§ 2. Limba şi speciele eĭ. . . . . ib.
§ 3. Scriptura şi speciele eĭ. 89
§ 4. Originea limbeĭ. 90
§ 5. Imfluenţa semnelor asupra idoilor. 91
§ 6. Caraterul uneĭ limbĭ perfete 92

CAPITUL II

NOTIUNILE UNEĬ GRAMATICĬ GENERALE.

§ 1. Natura uneĭ asemine gramaticĭ 93

pag.
§ 2. Analisa limbeĭ 94
A) Literele . . . . . ib.
B) Silabele şi vorbele 95
C) Propositiunile, frasele, periódele şi discursurile . 97

SECTIUNEA ADOŬA

DESPRE METOADĂ

CAPITUL I

METOADA LOGICĂ

§ 1. Notiunĭ despre metóda logicâ şi divisiunea eĭ . . 100
§ 2. Analisa. 101
§ 3. Sintesa. . . . . ib.
§ 4. Analisa şi sintesa rationamentalâ. 102
§ 5. Regulele sinteseĭ şi a analiseĭ. 104

CAPITUL II

DESPRE ANALOGIĂ, INDUCTIUNE ŞI IPOTESĂ

§ 1. Analogia şi analisa eĭ. 105
§ 2. Regulele aplicatiuneĭ analogieĭ 106
§ 3. Inductiunea şi analisa eĭ 107
§ 4. Regulele inductiuneĭ 108
§ 5. Ipotesele şi analisa lor. 109
§ 6. Regulele aplicatiuneĭ ipoteseĭ. 111

CAPITUL III

DESPRE DEDUCTIUNE ŞI SILOGISMŬ

§ 1. Silogismul şi analisa luĭ 112
§ 2. Figurile şi modurile silogismuluĭ. 115
§ 3. Regulele silogismuluĭ 118
§ 4. Usul şi abusul rationamentuluĭ silogisticŭ . . . 122

CAPITUL IV

DEFINITIUNEA, DIVISIUNEA, ŞI CLASIFICATIUNEA

§ 1. Definitiunea. 123
§ 2. Regulele definitiuneĭ. 125
§ 3. Divisiunea. 126
§ 4. Regulele divisiuneĭ. . . . . ib.
§ 5. Clasificatiunea. . . . . ib.
§ 6. Regulele clasificatiuneĭ. 127

CAPITUL V

ERORILE ŞI SOFISMELE

pag.
§ 1. Natura erorilor 128
§ 2. Clasificatiunea erorilor 129
§ 3. Sofismele in special şi paralogismiĭ. . . . . ib.
§ 4. Causele erorilor 131
§ 5. Mijlócele de a evita erorile 132

CAPITUL VI

AUTORITATEA TESTIMONIILOR

§ 1. Importanţa testimoniilor, ca surse a ideilor nóstre. 133
§ 2. Speciile testimoniilor. . . . . ib.
§ 3. Regulele testimoniilor in materiĭ de doctrine . . ib.
§ 4. Regulele testimoniilor in materiĭ de fapte. . . . 134
§ 5. Critica istorieĭ. 135
§ 6. Regulele criticeĭ istorieĭ. 136

SECTIUNEA ATREA

DESPRE METOADA DIFERITELOR SCIENTE

CAPITUL I

SCIENTELE FISICE ŞI NATURALE

§ 1. Metóda scientelor fisice şi naturale 138
§ 2. Esperimentatiunea şi observatiunea . . . . . ib.
§ 3. Regulele observatiuneĭ 139
§ 4. Regulele esperimentatiuneĭ. 140

CAPITUL II

SCIENTELE ESACTE

§ 1. Metóda scientelor esacte. . . . . ib.
§ 2. Natura asiomelor şi regulele lor 141
§ 3. Natura definitiunilor şi regulele lor . . . . . ib.
§ 4. Natura demonstratiunilor şi regulele lor . . . 142
§ 5. Demonstratiunea prin absurdŭ. . . . . ib.
§ 6. Demonstratiunea a priori şi a posteriori. . . . 143

CAPITUL III

METOADA SCIENTELOR MORALE

§ 1. Metóda scientelor morale 144

FINE

VERIFICAT
1987

LISTÂ CATEGORICÂ

DE

NUMELE ŞI CONAMELE D-LOR, CĂRORA PRESENTÂNDULISĚ APELUL DE ABONARE, AŬ BINE-VOITŬ A INCURAGEA ACÉSTĂ PUBLICATIUNE.

A. Clerul

I. EMINENTHILE LOR

1	† Neofit Edesis	10
2	† Melchisedec a Dunărei de gĭos	10
3	† Dionisie Buḍoénu. . .	20
4	† Genadie Argeşiu . . .	10
5	† Atanasie Romanu. . .	10
6	† Acsentie Ierapoleos . .	2
		62

II. REVERENTHILE LOR PREUTĬ ŞI DIACONĬ

1	Rev. Sim. Bica	1
2	» Gavr. Rednic. . . .	1
3	» Gav. Neteu	1
4	» I. Faşia.	1
5	» N. Marcusiu. . . .	1
6	» N. Teodorescu. . .	1
7	» C. Enescu	1
8	» D. Alisandrescu . .	1
9	» D. Stamate.	1
10	» N. Negrescu. . . .	1
11	» C. Lasarescu	1
12	» Var. Lateş	1
13	» Dan. Tomescu. . .	1
14	» Ger. Parvulescu . .	1
15	» Ian. Buşilâ.	1
16	» Teodot Simionescu.	1
17	» T. Basilescu	1
18	» I. Stefanescu. . . .	1
19	» N. Gĭorgescu. . . .	1
20	» El. Petrescu. . . .	1
21	» D. Andronescu. . .	1
22	» T. Tanislavescu . .	1
23	Rev. L. Basilescu	1
24	» D. I. Ionescu. . . .	1
25	» N. Pestrénu	1
26	» I. Feonomul. . . .	1
27	» G. Gĭorgescu. . . .	1
		27

B. PERSONALUL DE INSTRUCTIUNE

I. D. PROFESORĬ

1	Rev. Ioan Popu	1
2	» Iosif Murgu	1
3	» Paul Vela Ventrariu	1
4	» Iust. Popfiu	1
5	D. B. Al. Urechĭe. . .	2
6	» Masim.	1
7	» A. Borânescu. . . .	2
8	» A. F. Nestor. . . .	1
9	» G. Ioanid	2
10	» C. F. Robescu . . .	1
11	» A. Racovicénu. . .	1
12	» M. Ienide	1
13	Arch. I. Naniescu	1
14	D. I. Riurénu	1
15	» A. Comanescu . . .	3
16	Arch. Cesariu.	2
17	» Teoctist	1
18	» G. Popescu.	1
19	D. El. Benescu	1
20	» P. Constantinescu .	1
21	Pâr. N. Stefanescu . . .	1
22	D. B. Stefanescu. . . .	1
23	» P. Alisandrescu . .	1
24	» M. P. Trandafirescu	1
25	» N. Nĭţulescu. . . .	1

26	D.	I. C. Tacit.	1
27	Arch.	Climente.	2
28	»	Ieronion	2
29	D.	Dr. Basero.	1
30	»	G. Erbicénu	2
31	»	G. Drâghicĭ	2
32	»	N. Gĭorgénu.	1
33	»	Sc. Voécec.	1
34	»	D. Stroén	1
35	»	Aug. Scriban.	2
36	Arch.	Ieremia	4
37	Prot.	S. Bâlânescu.	4
38	D.	P. Sfețescu.	1
39	»	B. Galin.	1
40	»	C. Erbicénu	1
41	»	B. Caloénu.	40
42	»	P. Ionide.	1
43	»	A. Dragoescu	1
44	»	I. Fauru	1
45	»	I. Grecescu.	1
46	»	G. M. Fontaninu	1
47	»	N. Bălășénu.	1
48	Pâr.	M. Moisiu	2
49	D.	G. Pâdure	2
50	»	I. Grigorescu	1
51	»	P. Mateĭu	1
52	»	I. Blanschin.	1
53	»	C. G. Savinescu	1
54	»	M. Hinec.	1
55	»	Em. Leonescu	1
56	»	D. Stamate	1
57	»	I. G. Pomanescu.	1
58	Pâr.	C. Constantinescu	1
59	D.	C. Ienescu	1
60	»	I. Stoenescu	1
61	»	N. Corivan.	1
62	»	I. Chiru	1
63	»	T. Economov	1
64	Pâr.	I. Petrescu.	2
65	D.	M. Dimitrianu.	1
66	»	D. Radovanu.	1
67	Pâr.	G. C. Drâgânescu	4
68	D.	M. Frunțescu	1
69	»	C. Tonegarĭu.	1
70	»	G. Clarul.	2
71	D.	I. Marescu.	1
72	»	C. Predescu	1
73	»	P. Stancu	1
			136

II. DOMNII REVISORI SCOLASTICI ȘI INSTITUTORI

1	D.	B. Popescu.	1
2	»	N. Tomescu	1
3	»	P. Papasolescu.	1
4	Păr.	Nită Teodorescu.	1
5	D.	G. Grigorescu	1
6	»	D. Valerian	1
7	»	G. I. Ionescu.	1
8	»	St. Nicolopulu.	1
9	»	I. Beĭu.	1
10	»	M. Burcâ	1
11	»	G. Tomara.	1
12	Păr.	I. Tuchel.	1
13	D.	G. Smeu.	1
14	»	I. Balașescu	1
15	»	C. Galin	1
16	»	M. I. Gĭorgescu	1
17	»	B. Tomarovénu	1
18	»	Sam. Antinescu	1
19	»	St. Tirtescu	1
20	»	D. Mancași	1
21	»	G. Dumbravâ	1
22	»	D. Andriescu	1
23	»	N. Roman.	1
24	Diac.	Teod. Radulescu.	1
			24

III. DOMNII STUDENTI

1	Păr.	C. Gardomescu.	1
2	»	C. Aramescu.	2
3	D.	B. G. Pop	2
4	»	N. Apostolescu	1
5	»	Christ. Atanasiu.	1
6	»	I. Petrescu.	1
			8

IV. DOMNII ELEVI

1	D.	Fratii elevi Pertieni	1
2	»	C. I. Slavescu	2

3	D.	D. Popilianu. . . .	1
4	»	P. Matecescu	1
5	»	N. Pleşivénu. . . .	1
6	»	I. Groşivescu. . . .	1
7	»	I. Tintorescu. . . .	1
8	»	G. Constantinescu.	1
9	»	G. Galeriu.	1
10	»	C. Bobeïca.	1
11	»	B. Iorgulescu . . .	1
12	»	D. Petrescu	1
13	»	I. Gïorgescu. . . .	1
14	»	M. Parvulescu. . .	1
15	»	N. Bădescu	1
16	»	A. Popescu.	1
17	»	Eu. Mârculescu . .	1
18	»	Gr. Samfir.	1
19	»	D. Iordan	1
20	»	I. Covacénu.	1
21	»	I. Basiliu.	1
22	»	I. Ionescu	1
23	»	N. Popescu	1
24	Diac.	N. Rădulescu. . . .	1
25	»	St. Calinescu. . . .	2
26	D.	Ang. Popescu . . .	1
27	»	B. Samfir	1
28	»	C. Gregorescu . . .	1
29	»	C. P. Stupinénu . .	1
30	»	C. P. Bârcânescu .	1
31	»	C. Ioan.	1
32	»	C. Savulescu. . . .	1
33	»	I. Gïorgescu	1
34	»	N. Draganescu. . .	1
35	»	P. Miron.	1
36	»	St. Nicu.	1
37	»	Al. Slânicénu . . .	1
38	»	D. Rădulescu . . .	1
39	»	G. Michăilénu. . .	1
40	»	G. Iorgulescu . . .	1
41	»	G. Stefanescu . . .	1
42	»	Gr. T. Esop	1
43	»	I. Gïorgescu	1
44	»	I. Stefănescu. . . .	1
45	»	I. P. Bolintinénu .	1
46	»	I. Economescu. . .	1
47	»	I. Muşetescu. . . .	1
48	»	El. Michăilescu . .	1
49	D.	El. Ionescu.	1
50	»	Mat. Pretorianu . .	1
51	»	N. Popescu.	1
52	»	N. Iulianu.	1
53	»	N. I. Bresianu. . .	1
54	»	P. Popescu.	1
55	»	M. Petroniu	1
56	»	Şerb. Bârbulescu. .	1
57	»	St. Ionescu.	1
58	»	Ster. Popescu . . .	1
59	»	St. Telegénu. . . .	1
60	»	Sc. Popescu	1
61	»	Tom. P. Niculescu.	1
62	»	V. G. Andriescu. .	1
63	»	D. Popescu.	1
64	»	Mar. Popescu . . .	1
65	»	N. Tătărescu. . . .	1
66	»	N. Popescu	1
67	»	M. Niculescu. . . .	1
68	»	I. Popescu.	1
69	»	G. Negurescu . . .	1
70	»	B. Popescu.	1
71	»	Bar. Popescu. . . .	1
72	»	D. Agură	1
73	»	D. Docan	1
74	»	I. Apostolénu . . .	1
75	»	I. Negrea	1
76	»	B. Grópă.	1
77	»	G. Şoldănescu . . .	1
78	»	B. Pontescu	1
79	»	Melh. Radénu . . .	1
80	»	N. Cristea	1
81	»	N. Tomescu	1
82	»	C. Parteni	1
83	»	B. Chiténu.	1
84	»	G. Andreu.	1
85	»	M. Slătinénu. . . .	1
86	»	N. Leonescu. . . .	1
87	»	N. Cicero	1
88	»	D. Cerches.	1
89	»	G. Timuş	1
90	»	D. Gracu.	1
91	»	C. Troténu.	1
92	»	G. Gïorgénu. . . .	1
93	»	G. Damascen . . .	1
94	»	C. Agură.	1

95 D. I. Fetov 1
96 » Al. Vițu 1
97 » C. Gașpar 1
98 » C. Strâchinescu . . 1
99 » Sc. Hanganu. . . . 1
100 » D. Șarban 1
101 » C. Gâucâ. 1
102 » G. Vrancénu. . . . 1
103 » Al. Lefteriu 1
104 » Gavr. Grintescu . . 1
105 » C. Poloșanu 1
106 » I. Silvestru. 1
107 » G. Savinescu. . . . 1
108 » D. Florénu. 1
109 » G. Filipescu. . . . 1
110 » G. Culin. 1
111 » G. Stefanescu . . . 1
112 » N. Arbore 1
113 » C. Popescu. 1
114 » B. Michailescu. . . 1
115 » N. Bobu. 1
116 » B. Lovinescu. . . . 1
117 » D. Lemnea. 1
118 » G. Carp 1
119 » Con. Silvénu. . . . 1
120 » G. Teodoru 1
121 » G. Rugescu 1
122 » B. Moloșanu. . . . 1
123 » G. Romanescu. . . 1
124 » D. Nicolau. 1
125 » G. Begén 1
126 » C. Marinciu 1
127 » Ant. Corbu 1
128 » B. Tataru 1
129 » C. Teodorescu. . . 1
130 » N. Dimitrescu. . . 1
131 » G. Savénu. 1
132 » G. Railénu. 1
133 » C. Pânu 1
134 » G. Epure. 1
135 » I. Gafencu. 1
136 » Teof. Moga 1
137 » G. Ionescu. 1
138 » Em. Budescu . . . 1
139 » I. Peselnicescu. . . 1
140 » D. Ponescu 1
141 D. I. G. Arsenescu . . 1
142 » El. Stoenescu . . . 1
143 » St. Stefanescu . . . 1
144 » D. B. Bungețanu. . 1
145 » El. Stoeneseu . . . 1
146 » I. Dobrescu 1
147 » D. Brâtuénu. . . . 1
148 » N. Bercénu 1
149 » A. Pâsérénu 1
150 » I. Dobricénu. . . . 1
151 » C. Mâlâescu 1
152 » I. Daviţoiŭ. 1
153 » I. Balan 1
154 » I. Constantinescu . 1
155 » Sm. Giorgescu. . . 1
156 » N. Oprișorénu. . . 1
157 » Mlad. Popilian . . 1
158 » El. Popescu 1
159 » N. Nicolescu. . . . 1
160 » G. Puşcaşanu . . . 1
161 » C. Stoenescu. . . . 1
162 » C. Popescu. 1
163 » Tom. Popescu. . . 1
164 » N. Popescu 1
265 » I. Popescu. 1
166 » G. Mateescu. . . . 1
167 » I. Smedescu. . . . 1
168 » M. Perscovénu. . . 1
169 » S. Ionescu. 1
170 » D. Popescu 1
171 » I. Stânescu. 1
172 » C. Boenescu 1
173 » St. Stefanescu. . . 1
174 » I. Papinescu. . . . 1
175 » N. Popescu 1
176 » Mat. Popescu . . . 1
177 » Bele Smântânescu. 1
178 » I. Michailénu . . . 1
179 » D. Vladimirescu. . 1
180 » P. Popescu. 1
181 » El. Nicolénu. . . . 1
182 » G. Stoenescu, . . . 1
183 » D. Lupancescu. . . 1
184 » I. Constantinescu . 1
185 » I. Popescu. 1

187	D.	Raf. Surpâténu. . .	1
188	»	I. Pretorian	1
189	»	I. Danubianu . . .	1
190	»	G. Pârvulescu. . .	1
191	»	G. Iovitiu	1
192	»	Ispas Popescu . . .	1
193	»	M. Ciaculescu . . .	1
194	»	Badea Gîorgescu. .	1
195	«	Sim. Stânescu. . .	1
196	»	Sp. Stânescu. . . .	1
197	»	I. Popescu.	1
198	»	G. Danescu	1
199	»	C. Oprisorian . . .	1
200	»	M. Totescu.	1
201	»	Rom. Brâncovénu .	1
202	»	M. Caracalénu, . .	1
203	»	El. Antonescu. . .	1
204	»	M. Mateescu. . . .	1
205	»	St. Papiu	1
206	»	Gr. Danielescu. . .	1
207	»	B. Ionescu.	1
208	»	El. Radulescu . . .	1
			210

C. PROFESIUNILE LIBERE

I. DOMNII AVOCATI

1	D.	Ios. Romanu. . . .	1
2	»	El. Traila	1
3	»	I. Cîutlea.	1
4	»	Sc. Turnavitu . . .	1
5	»	D. Costiénu	1
6	»	Sc. Mielescu. . . .	1
			6

II. DOMNII PIARISTI

1	D.	Valentinénu	2
			2

III. DOMNII AGRICULTORI

1	D.	C. Popovici	1
2	»	I. Tăutu.	1
3	»	G. Caniola.	1
4	»	C. Capșa.	1
5	»	B. Chiriac.	1

IV. DOMNII COMERCIANTI

1	D.	C. Basiliu	1
2	»	Christ. Marinovici.	1
3	»	C. Gîorgiu.	1
4	»	Teod. I. Danu . . .	1
5	»	I. Demetriu	1
			5

V. DOMNII MAESTRI DE MUSICĂ

1	D.	Al. Podolénu . . .	1
1	»	El. Bădulescu . . .	1
			2

VI. DOMNII ONORABILI CETĂTENI

1	D.	At. Tirtescu. . . .	1
2	»	C. Anastasiu. . . .	1
3	»	C. Placa.	1
4	»	Vlad. Ferderber . .	1
5	»	C. Bălăcénu	1
6	»	I. S. Franc	1
7	»	En. Mitachi	1
8	»	N. Lupescu	1
			8

D. MAGISTRATI

I. DOMNII PROCURORI

1	D.	Rom. Scriban . .	3
2	»	G. Liciu	1
			4

II. D. AMPLOIATI DE DIVERSE CATEGORII

1	D.	M. Placa.	1
2	»	G. I. Obregea . . .	1
3	»	A. Brîul	1
4	»	G. Teodoru	1
5	»	G. Manoliu	1
6	»	Gr. Basiliu. . . .	1
7	»	B. Radu	1
8	»	G. Arapu.	1
9	»	T. Cancicov	1
10	»	N. Ionescu. . . .	1
11	»	G. Pulteru. . . .	1
12	»	A. T. Lasu. . . .	1
13	»	C. Stanea	1
14	»	P. Alisandrescu . .	1

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREȘTI

15	D.	B. Drîutuis.	1
16	»	El. Constantinescu.	1
17	»	A. Patriciu.	1
18	»	N. Doîcescu	1
19	»	M. Ionescu.	1
20	»	Cl. Popovicî	1
21	»	St. Merişescu . . .	1
22	»	G. Nicolau.	1
23	»	A. Vuchiticî. . . .	1
24	»	G. Popovicî	1
25	»	G. Cimbrescu . . .	1
26	»	C. Iftimescu. . . .	1
27	»	N. Ionescu.	1
28	»	I. Lupaşcu.	1
29	»	A. Pap. Calimac. .	1
30	D.	A. Michaescu . . .	1
31	»	Gr. Iosefescu. . . .	1
32	»	B. Motaşu.	1
33	»	I. Atanasiu	1
34	»	C. Ghilţu	1
35	»	P. Nicolau.	1
36	»	I. Gaméţă	1
37	»	I. Al. Urechîe . . .	1
38	»	G. Hâncu	1
39	»	D. Giorgescu . . .	1
40	»	I. Gedeonescu . . .	1
41	»	G. Ionescu.	1
42	»	T. Misihânescu . .	1
43	»	B. Teodorescu. . .	1
			43

LISTÂ COLECTIVÂ

DE

NUMERUL ABONAMENTELOR FĂCUTE LA ACEASTĂ OPERĂ

A. Clerul	I.	Eminentiile lor.	62
	II.	Reverentiile lor.	27
B. Personalul de Instructiune	I.	D. Profesorî.	133
	II.	» Institutorî.	24
	III.	» Studentî.	8
	IV.	» Elevî	210
C. Profesiunile libere	I.	D. Avocatî.	6
	II.	» Diaristî	2
	III.	» Agricultorî	5
	IV.	» Comerciantî.	5
	V.	» Maestri de musică. . . .	2
	VI.	» Cetâtenî.	8
D. Magistratî	I.	» Procurorî	4
	II.	» Amploéţî de diverse categorii. . . .	43
			539

BIBLIOTECA Centrală Universitară

NB. Numele D-lor abonați, nevenite incă dela D-nii córespundenți, se vorŭ publica in lista, ce va avé locŭ și dupó cele doŭe părți a *Principiilor de filosofiă*, Morala și Teodicea.

Esprimând publicului românŭ multemirĭ pentru buna voinţă ce, aŭ avutŭ de a încuragea prin concursul sŭŭ acéstă publicatiune, vin din noŭ a'ĭ cere agĭutorĭul şi a'l invita sé se prenumere şi la următórele opere, preparate pentru presă :

I. **Morala şi Teodicea** (partea III şi IV a principiilor de filosofiă) . . . . . 1, 50 bani.

II. **Istoria filesofieĭ**, dupre Alb. Şuegler(1) (partea I numaĭ: adică istoria filos. antice) . . . . . 4 l. n.

Preţul Psichologieĭ şi a Logieĭ pentru persónele neabonate este de 3 leĭ noĭ

---

(1) Partea a doŭa a acestéĭ opere, distinsă astăţĭ prin meritul sŭŭ în ţéra Germania, va apăré îndată dupo imprimarea părteĭ intia. Tot pre atunci promitŭ publicului românŭ şi terminarea unuĭ cursŭ completŭ de pedagogiă dupre principiile lui Frebel, Pestalotiu şi a altor pedagogĭ de autoritate.